

ISSN 2225-7756

Міністерство освіти і науки України

ВІСНИК

**ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**
імені В.Н.Каразіна

СЕРІЯ “ПСИХОЛОГІЯ”

Випуск 61

Започаткована 1967 р.

Харків - 2016

ISSN 2225-7756

Ministry of Education and Science Ukraine

VISNIK
V. N. Karazin
Kharkiv National University

A SERIES OF «PSYCHOLOGY»

Issue 61

Founded 1967

Kharkiv - 2016

УДК 159.9(082)

ББК 88я43

У віснику подано результати теоретичних та експериментальних наукових досліджень у галузі фундаментальної та прикладної психології. Розглянуті проблеми особистості, когнітивної сфери, деякі питання юридичної, медичної, політичної психології, особливості поведінки, що не відповідає нормі. Для науковців, аспірантів, пошукачів.

Вісник є фаховим виданням у галузі психологічних наук (Наказ Міністерства освіти і науки України № 747 від 13.07.2015)

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол № 17 від 26.12.2016 р.)

Редакційна колегія:

О.Ф. Іванова - відповідальний редактор, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної психології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна; **О.С. Кочарян**, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психологічного консультування та психотерапії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна; **Н.І. Кривоконь**, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри прикладної психології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна; **І.В. Кряж**, доктор психологічних наук, завідувач кафедри прикладної психології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна; **Т.В. Сергєєва**, доктор психологічних наук, професор кафедри загальної психології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна; **Н.В. Белканія**, доктор психологічних наук, професор, професор факультету соціальних та політичних наук Тбіліського державного університету імені Івана Джавакішвілі, Грузія; **Л.І. Дементій** доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології Омського державного університету імені Ф.М. Достоєвського, Росія; **М. Папірова**, доктор філософських наук з психології, викладач Денверського університету, клінічний супервайзер психотерапевтичної клініки Денверського університету, штат Колорадо, США; **Дора Капоцца**, доктор філософських наук з психології, професор соціальної психології департаменту філософії, соціології, навчання та прикладної психології Університету Падуї, Італія; **О.В. Тімченко**, доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології Національного університету цивільного захисту України; **Л.Ф. Шестопалова**, доктор психологічних наук, професор, завідувач відділом медичної психології ДУ «Інститут неврології, психіатрії та наркології НАМН України»; **С.Г. Яновська** - відповідальний секретар, старший викладач кафедри прикладної психології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна.

Наукова рада:

А.Б. Коваленко, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри соціальної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Україна; **О.П. Саннікова**, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та диференціальної психології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, Україна; **В.В. Гриценко**, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та соціальної психології Смоленського гуманітарного університету, Росія; **Джузеппе Еллеро**, доктор філософії, професор, експерт історичного архіву Венеціанського соціального інституту освіти, Італія; **Граціано Серрадотто** доктор філософії, професор Департаменту культурних та лінгвістичних досліджень Венеціанського університету Ка' Фоскарі, Італія; **Гвидо Балдассарри**, доктор філософії, професор Департаменту лінгвістичних та літературних досліджень Університету Падуї, Італія; **Паоло Торрезан** доктор філософії, професор кафедри лінгвістики та іноземної літератури Університету Катанії, Італія; **Джан Луїджі Пальтрінєри** доктор філософії, професор кафедри філософії та культурної спадщини Венеціанського університету Ка' Фоскарі; **Сальваторе Чірїасоно** доктор філософії, професор кафедри історико-географічних досліджень і античності Університету Падуї, Італія; **Марія Анаресіда Кардозо Сантос**, доктор філософії, професор кафедри Неолатинських мов Державного Університету міста Ріо-де-Жанейро, Бразилія.

Адреса редакційної колегії: 61022, Харків, майдан Свободи, 6, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, факультет психології, каб. 441, тел. 8-057-707-56-32.

Сайт видання: periodicals.karazin.ua/psychology

Електронна адреса: psychology_series@karazin.ua

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 22053-11953Р від 21.12.2015

Вісник проіндексовано у міжнародних наукометричних базах Google Scholar та Copernicus

The “Visnik” contains the results of theoretical and experimental research in basic and applied psychology. The problems of personality, cognitive area, some legal questions, medical, political psychology, behaviour which do not meet the norm. It can be useful for scientists, teachers, postgraduates.

“Visnik” is a professional publication in the field of Psychology (Ministry of Education and Science of Ukraine № 747, of 13.07.2015)

Approved for publication due to the decision of the Academic Council V.N.Karazin Kharkiv National University (Protocol № 17 of 26.12.2016)

Editorial Board:

O. Ivanova, Doctor of Psychological Science, Professor, Head of the Department of General Psychology V. N. Karazin Kharkiv National University, (editor-in-chief), Ukraine; **A. Kocharyan** Doctor of Psychology, Professor, Head of the Department of Psychological Counseling and Psychotherapy, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine; **N. Kryvokon**, Doctor of Psychology, Professor, Professor of Applied Psychology V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine; **I. Kryazh**, Doctor of Psychology, Head of the Department of Applied Psychology V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine; **T. Sergeyeva**, Doctor of Psychology, Professor of the Department of General Psychology V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine; **N. Belkaniya**, Doctor of Psychology, Professor, Professor of the Faculty of Social and Political Sciences of Tbilisi State University named after Ivan Dzhavakishvili, Georgia; **L. Dementiy** Doctor of Psychology, Professor, Dean of the Faculty of Psychology of the Omsk State University F. M. Dostoevsky, Russia; **M. Papirova**, Ph.D. in Psychology, Lecturer of Denver University, Clinical Supervisor of Psychotherapy Clinics Denver University, the State Kolorodo, USA; **D. Capozza**, Professor of Social Psychology at the Department of Philosophy, Sociology, Education, and Applied Psychology of the University of Padova, Italy; **O. Timchenko**, Doctor of Psychology, Professor, Senior Fellow Research Laboratory of Extreme and Crisis Psychology National University of Civil Defense of Ukraine; **L. Shestopalova**, Doctor of Psychology, Professor, Head of the Department of Medical Psychology SI «Institute of Neurology, Psychiatry NAMS of Ukraine»; **S. Ianovska**, Senior Lecturer of the Applied Psychology Department, V. N. Karazin Kharkiv National University, (Chief Secretary), Ukraine.

Scientific Council:

A. Kovalenko, Doctor of Psychology, Professor, Professor of Social Psychology Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine; **A. Sannikova**, Doctor of Psychology, Professor, Head of Department of General and Differential Psychology South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Ukraine; **V. Gritsenko**, Doctor of Psychology, Professor, Head of General and Social Psychology Smolensk Humanitarian University, Russia; **G. Ellero**, Professor of Philosophy, Expert in the Historical Archiving at the Social Institution for Education of Venice, Italy; **Gr. Serragiotto**, Professor of Philosophy at the Department of Cultural and Linguistic Research of the Venice Ca' Foscari University, Italy; **G. Baldassarri**, Professor at the Department of Linguistic and Literature Research of the University of Padova, Italy; **P. Torresan**, Professor at the Department of Linguistic and Foreign Literature Research of the University of Catania, Italy; **G. L. Paltrinieri**, Professor of Philosophy at the at the Department of Philosophy and Cultural heritage of the Venice Ca' Foscari University, Italy; **S. Ciriaco**, Professor at the Department of Historical, Geographical Research and Antiquity of the University of Padova, Italy; **M.A. Santos Cardoso**, Professor of Philosophy, Professor of Neo Latin of the State University of Rio de Janeiro, Brazil.

Editorial address: 61022, Kharkiv, Svoboda Square, 6, V. N. Karazin Kharkiv National University, Department of Psychology, off. 441, tel. 8-057-707-56-32.

Site edition: periodicals.karazin.ua/psychology
E-mail address: psychology_series@karazin.ua

Articles were internally and externally reviewed.

The certificate of state registration KB № 22053-11953P from 21.12.2015

“Visnik” is indexed in international scientometric databases Google Scholar and Copernicus

ЗМІСТ

Психологія особистості

Красильников І. О. Внутрішні конфлікти особистості в духовно-смысловій парадигмі	8
Ліщина Н.В. Дослідження когнітивного компоненту роліової структури осіб, що переживають особистісну кризу	13
Матвієнко Л.І. Ціннісно - смислові орієнтації осіб з різним рівнем емоційного вигорання	19
Мозговий В. І. Методологічні засади дослідження особистісної ідентичності військовослужбовців	24
Павленко В. М., Перепелиця М. І. Взаємозв'язок психологічного благополуччя та соціальної ідентичності у студентів	29
Яновська С. Г., Туренко Р. Л., Шаповал Ю. О. Психологічні особливості особистості старшокласників з суб'єктивно різними рівнями академічної доброчесності	33
Ярош Н. С. Практика саногенної рефлексії як умова ефективної стрес-долаючої поведінки особистості	39

Психологія пізнавальних процесів

Сачок К.М., Заїка Є.В. Пізнавальна активність та креативність старшокласників: зв'язок з рівнями рефлексивності	44

Психодіагностика

Луценко О. Л. Фрайбурзький особистісний опитувальник FPI – перевірка валідності та локальна стандартизація	49

Психологія праці і професійної діяльності

Ситник В. Методологія та методи дослідження проблеми професійного зростання спеціалістів в ІТ-сфері діяльності	55

Соціальна психологія

Казарова Г. М. Ігрова творчість як спосіб соціалізації та простір соціокультурної взаємодії дорослих та підлітків	60
Кривоконь Н.І. Супервізія як чинник вдосконалення соціальної роботи	64

Політична психологія

Москаленко В. В. Взаємозв'язок ціннісно-смыслові сфери та політичної спрямованості сучасної молоді	69

Юридична психологія

Сорока А. В. Психологічні особливості здатності до довільного самоврядування девіантної особистості	75

CONTENT

Psychology of Personality

Krasilnikov I. O. INTERNAL CONFLICTS OF A PERSON IN THE SPIRITUALLY-SEMANTIC PARADIGM	8
Lishchyna N. V. A STUDY OF COGNITIVE COMPONENT OF THE ROLE-STRUCTURE OF PERSONS, GETTING THROUGH PERSONALITY CRISIS	13
Matviienko I.I. VALUE-SEMANTIC TARGETING OF INDIVIDUALS WITH DIFFERENT LEVELS OF BURNOUT	19
Mozgovyi V. I. METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF RESEARCH OF PERSONAL IDENTITY IN SOLDIERS	24
Pavlenko V. M., Perepelitsa M. I. INTERRELATION OF PSYCHOLOGICAL WELL-BEING AND SOCIAL IDENTITY OF THE STUDENTS	29
Ianovska S. G., Turenko R. L., Shapoval Yu. O. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SENIORS WITH SUBJECTIVELY DIFFERENT LEVELS OF ACADEMIC INTEGRITY	33
Yarosh N.S. PRACTICE OF SANOHENIC REFLECTION AS A CONDITION OF EFFICIENCY OF PERSONALITY COPING BEHAVIOR	39

Psychology of Cognitive Processes

Sachok K. M., Zaika E. V. COGNITIVE ACTIVITY AND CREATIVITY OF SENIORS CONNECTION WITH THE LEVELS OF REFLEXIVITY	44

Psychodiagnostics

Lutsenko O. L. FREIBURG PERSONALITY INVENTORY FPI – VALIDITY TESTING AND LOCAL STANDARDIZATION	49

Psychology of Labour and Professional Activity

Sitnik V. METHODOLOGY AND METHODS OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT GROWTH PROBLEMS RESEARCH IN SPECIALIST OF IT- FIELDS	55

Social Psychology

Kazarova H. M. GAME CREATIVITY AS A METHOD OF SOCIALIZATION AND SPACE OF THE SOCIOCULTURAL INTERACTION OF ADULTS AND TEENAGERS	60
Kryvokon N I. SUPERVISION AS A FACTOR OF SOCIAL WORK IMPROVEMENT	64

Political Psychology

Moskalenko V. V. THE RELATIONSHIP OF VALUE-SEMANTIC SPHERE AND THE POLITICAL ORIENTATION OF MODERN YOUTH	69

Law Psychology

Soroka A. V. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE ABILITY TO ARBITRARY GOVERNING OF A DEVIANT PERSONALITY	75

СОДЕРЖАНИЕ

Психология личности

Красильников И. А. Внутренние конфликты личности в духовно-смысловой парадигме	8
Лищина Н.В. Исследование когнитивного компонента ролевой структуры лиц, переживающих личностный кризис	13
Матвиенко Л. И. Ценностно-смысловые ориентации лиц с разными уровнями эмоционального выгорания	19
Мозговой В.И. Методологические основы исследования личностной идентичности военнослужащих	24
Павленко В. Н., Перепелица М. И. Взаимосвязь психологического благополучия и социальной идентичности у студентов	29
Яновская С. Г., Туренко Р.Л., Ю.А. Шаповал Психологические особенности личности старшеклассников с субъективно разными уровнями академической порядочности	33
Ярош Н. С. Практика саногенной рефлексии как условие эффективности совладающего поведения личности	39

Психология познавательных процессов

Сачок К. М., Заика Е. В. Познавательная активность и креативность старшеклассников: связь с уровнями рефлексивности	44

Психодиагностика

Луценко Е. Л. Фрайбургский личностный опросник FPI – проверка валидности и локальная стандартизация	49

Психология труда и профессиональной деятельности

Сытник В. Методология и методы исследования проблемы профессионального роста специалистов в сфере IT - деятельности	55

Социальная психология

Казарова А. Н. Игровое творчество как способ социализации и пространство социокультурного взаимодействия взрослых и подростков	60
Кривоконь Н.И. Супервизия как фактор совершенствования социальной работы	64

Политическая психология

Москаленко В. В. Взаимосвязь ценностно-смысловой сферы и политической направленности современной молодежи	69

Юридическая психология

Сорока А. В. Психологические особенности способности к произвольной саморегуляции девиантной личности	75

Розділ: Психологія особистості

УДК 159.9

Внутрішні конфлікти особистості в духовно-смысловій парадигмі

Красильников І. О.
igor.krasilnikov@ukr.net

У статті представлено аналіз теоретичних положень екзистенційно-смыслові психології В. Франкла в контексті внутрішніх конфліктів особистості. Підкреслюється, що смысловий феномен особистості лежить в основі внутрішніх конфліктів людини. Розглядається екзистенційна феноменологія, як методологічний підхід до розуміння суб'єктно-духовних здібностей щодо подолання внутрішньої конфліктності.

Ключові слова: внутрішній конфлікт, екзистенційна психологія, смыслова феноменологія особистості

В статье представлен анализ теоретических положений экзистенциально-смысловой психологии В. Франкла в контексте внутренних конфликтов личности. Подчеркивается, что смысловой феномен личности лежит в основе внутренних конфликтов человека. Рассматривается экзистенциальная феноменология, как методологический подход к пониманию субъектно-духовных способностей по преодолению внутренней конфликтности.

Ключевые слова: внутренний конфликт, экзистенциальная психология, смысловая феноменология личности

In the article the analysis of theoretical positions of existential-semantic psychology of V. Frankl in a context of internal conflicts of the person is presented. It is emphasized, that the semantic phenomenon of the person underlies in internal conflicts of the person. The existential phenomenology, as the methodological approach to understanding of subject-spiritual abilities on overcoming an internal conflictness is considered.

Keywords: the internal conflict, existential psychology, semantic phenomenology of the person

Постановка проблеми. Дослідження психологічних екзистенційно-духовних феноменів, які лежать в основі подолання суб'єктом важких життєвих ситуацій є надзвичайно важливою в сучасній, як зарубіжній, так і вітчизняній психологічній науці [1;8;10]. Складні життєві ситуації викликають у людини складний смысловий комплекс внутрішніх конфліктів, які необхідно суб'єктом вирішувати на духовно-екзистенційному рівні [3].

Існують різні теоретичні підходи в психології до вивчення внутрішніх конфліктів особистості [2;9]. Екзистенційно-гуманістична психологія звертає увагу дослідників у зв'язку з тим, що в ній підкреслюється важливість аналізу феноменології внутрішніх конфліктів. В силу того, що в самій екзистенційній психології є досить широкий спектр різних теоретичних поглядів, виникає необхідність провести рефлексію наукових уявлень в екзистенціалізмі про внутрішні конфлікти особистості.

Таким чином, зазначена теоретична актуальність проблеми і визначила мету даної статті: провести огляд і проаналізувати основні ідеї в даному напрямку в контексті розуміння феноменології екзистенційних внутрішніх конфліктів особистості. В даній статті розглядається аналіз смыслової концепції В. Франкла та його найближчого учня і послідовника А. Ленгле.

Екзистенційна психологія особистості розглядає внутрішній конфлікт, який розгортається між потребою суб'єкта знайти сенс життя і усвідомленням байдужого світу. Усвідомлення ж безглуздості приводить в жах, життя перетворюється на абсурд. Так В. Франкл вважає, що індивід робить те, що інші хочуть від нього, а саме конформізм та агресію. Витіснення ж своїх справжніх почуттів обертається для нього відчуженням від самого себе, втратою почуття «Я», внутрішньою порожнечою, невпевненістю, відсутністю сенсу життя. Втрата сенсу життя також призводить до саморуйнівним форм поведінки – алкоголізм, наркоманія, суїцид [11;12].

В. Франкл розрізняє конструктивні і деструктивні життєві смисли. Неконструктивні смисли орієнтують людини на замкнутість, закритість, а конструктивні смисли є трансцендентними, тобто спрямовані в світ, на щось зовнішнє, на справу, на інших людей, на взаємини. Якщо метою є пошук щастя, любовних технік, задоволення як такого, то людина позбавляється спонтанності, безпосередності, ширості і, в кінцевому рахунку, це призводить до емоційних страждань [14].

На думку В. Франкла, якщо перетворити самоактуалізацію як кінцеве призначення людини в самоціль, вона вступить в протиріччя з самотрансценденцією людини. Самоактуалізація, подібно щастю є наслідком здійснення сенсу, який знаходиться в зовнішньому світі. Людина не повинна ставити перед собою центричну ціль самовдосконалення і самоактуалізацію, так як вона є побічним продуктом самотрансценденції, як вихід за межі самого себе. Таким чином, ідея самотрансценденції В. Франкла вступає в протиріччя з ідеєю самоактуалізації. Однак, можливо В. Франкл недостатньо глибоко зрозумів дану концепцію. А. Маслоу зовсім не стверджував, що самоактуалізація є самодостатньою мотивацією, навпаки, він говорив, що дана мотивація у високому ступені є вільною за своєю природою. В. Франкл зауважує деструктивність самореалізації в тому випадку, коли увага індивіда більше прикута до іміджу «Я».

Самотрансценденція, за В. Франкл, також означає, що людина при вирішенні внутрішніх конфліктів може бути здатною ігнорувати свої потреби, він може зайняти позицію поза потреб [11;15]. На наш погляд, це положення, занадто абсолютизує волю і не знаходить підтвердження в житті. Це фактично означає певну форму насильства по відношенню до самого себе. Адже тоді виникає питання, а що робити з потребами найвищого рангу?

Однак, В. Франкл робить важливе зауваження: не суб'єкт ставить питання про сенс свого життя, а життя саме ставить це питання перед ним і людині доводиться щодня на нього відповідати, в першу чергу не словами, а своїми діями. Тільки в дії зі світом людина пізнає самого себе, Він не винаходить сенс життя, а знаходить сенс у життєвих ситуаціях, в об'єктивній дійсності. Розуміння головних смислів відкриває перед особистістю певну можливість діяти в реальній дійсній ситуації. Сенсу взагалі не існує, сенс завжди виявляється в якійсь конкретній ситуації. Сенс життя проявляється в безлічі смислів конкретних ситуацій і людина повинна прагнути до того, щоб в його діях був сенс. Все, що він робить, спрямовано на реалізацію сенсу. Тому все життя людини являє низку ризикових дій. При вирішенні життєвих проблем, говорить Ф. Франкл, небезпечні стратегія самодослідження і погляд в себе для знаходження сенсу життя, на протигагу зрілої життєвої стратегією, а саме залучення в значиму діяльність, яка може надати життю сенс і цінність. Рефлексивність часто не знижує емоційне страждання, особливо в тих випадках, коли особистість ще не вичерпала всі свої смислові можливості [13; 15].

Екзистенційна тривога виникає у людини в результаті усвідомлення того, що він не має влади повністю над своїм життям, не в змозі змінити ситуацію. Рішення цього екзистенційного конфлікту визначається тим, яку життєву позицію займає особистість по відношенню до своєї долі; якщо людина не невротик, то його хвилює не депресія, горе, а те, що стало причиною. В. Франкл говорить, що, незважаючи на життєві кризи, людина повинна бути активним песимістом, роблячи все, що залежить від неї [4]. Свобода, яку не можна відняти, полягає в можливості поставитись до власних страждань так, як вважає сама людина.

В. Франкл вважає, що людина повинна відповісти сама собі на питання «який сенс мого страждання?», і відповідь полягає в тому, що навіть в умовах страждання важливо наповнити своє життя сенсом, який орієнтує особистість в майбутнє. Віра в майбутнє є джерело духовних сил витримати страждання. Майбутнє займає завжди важливу роль в житті людини. Усвідомлення можливості реалізувати себе в майбутньому є смисловим змістом людини, яка призводить до підвищення власної відповідальності за своє життя і така людина ніколи не відмовляється від життя. Сенс життя полягає також в улюблених людей, які підтримують її в кризових ситуаціях. Складна ситуація вимагає від людини або дій, або переживань цінностей, або прийняття своєї долі. Страждання посилюються в зв'язку з тією обставиною, що ніхто не знає, коли закінчатися ці страждання, коли піде загроза життю, а будь-яка невизначеність приносить людині душевний біль [13;14].

Неможливість знайти сенс призводить до екзистенційного вакууму: тузі, апатії, спустошеності, втрати інтересу до життя. В. Франкл виділяє способи знаходження людиною сенсу життя через творчу діяльність, через зустріч з людиною, якого можна полюбити. Вчений надає великого значення вольовим якостям, завдяки яким людина долає свою долю, піднімаючись над нею. Страждання не завжди є джерелом пошуку сенсу життя, якщо тільки страждання не є неминучим. Страждання, як прояв екзистенційного внутрішнього конфлікту, можна уникнути, якщо людина здатна «почути» свої справжні переживання. Цікава думка В. Франкл про те, що ця здатність залежить від ступеня розвиненості «дорефлексивного саморозуміння», яке і забезпечує виявлення головного життєвого сенсу. Він говорить про духовний вимір особистості, афекти і агресія належать не духовному, а психічному виміру. У контексті цієї ідеї поняття «Бог», говорить вчений, це партнер в найінтимніших розмовах з самим собою. Релігійні почуття є в кожній людині, навіть якщо заховані глибоко в несвідомому [12].

В. Франкл також бачить позитивну функцію спонтанних психічних процесів. Розглядаючи феномен «задоволеність життям», він говорить, що це є побічним продуктом, який виникає в житті автоматично, спонтанно як результат іншої смислової діяльності. Сучасний соціальний світ здатний, використовуючи техніки маніпуляції, примушувати особистість, позбавляти її безпосередності, щирості, спонтанності. Гуманістичні цінності в союзі зі спонтанністю в концепції В. Франкла грають важливу роль у вирішенні внутрішніх конфліктів особистості, а гіперрефлексія позитивно корелює з емоційними порушеннями, внутрішніми конфліктами. Чим більше людина рефлексує, тим більше вона втрачає з поля зору «інтенціональні референти».

Втрата сенсу життя є результатом екзистенційної фрустрації. Незважаючи на те, що В. Франкл говорить про сенс усього життя, він також вважає, що важливо зрозуміти сенс конкретної ситуації для себе як вимога моменту. Сенс не можна дати ззовні, його потрібно знайти самому і сильна орієнтація на сенс сприяє збереженню здоров'я і гармонії, людям потрібен сенс свого існування, сенс як розуміння необхідності реалізувати власні можливості і за зміст треба боротися. Прагнення до сенсу є вродженою мотивацією і головним джерелом розвитку особистості. Відсутність сенсу викликає стан екзистенційного внутрішнього конфлікту, який лежить в основі ноогенного неврозу [15].

На думку В. Франкла, треба говорити не про сенс життя, а скоріше про осмислення життя. Інтелектуально вирішити питання про сенс життя неможливо, можна тільки безпосередньо відчувати цей сенс. Людині відкриті смисли в формі можливостей реалізувати спрямованість в світ. На початку людина відчуває свої прагнення, а потім вога їх осмислює. Вирішення внутрішніх конфліктів

визначається здатністю зустрітися з самим собою шляхом самотрансценденції.

Учень В. Франкла, А. Ленгле вважає, що екзистенційний конфлікт пов'язан із загрозою «забути себе», неможливістю зберегти свою персональну ідентичність, своє «Я». Нарцисизм, на його думку, являє недостатньо розвинене «Я». Нарцисична особистість внутрішньо слабка, «у нього немає себе», він робить вибір на користь зовнішньої соціально-рольової ідентичності. При нарцисизмі людини складно знайти в собі головний екзистенційний мотив. Нарцис лише демонструє для інших силу свого «Я» (гордість, зверхність, знецінення інших), але він відчуває внутрішню «розірваність Я», втрату почуття особистісної ідентичності та автономності, автентичності та моральності. Нарцис живе через співвіднесення себе з зовнішнім світом, з зовнішньою стороною існування його буття і у нього відсутня «внутрішнє говоріння» [5;6]. Процес самовідновлення центру «Я» призводить до внутрішньої згоди з самим собою, залишатися і дозволяти собі бути таким як є. Становлення «Я» можливо тільки при взаємодії в інтерперсональному середовищі, необхідна зустріч з «Іншими». Якщо відкритість відкидається, то може виникнути посилення почуття «втрати Я», розгубленості. Тому важливий стає внутрішній діалог. Побудова своєї автентичності пов'язано зі збільшенням внутрішнього простору, а усвідомлена рефлексія дозволяє зайняти певну позицію по відношенню до себе.

А. Ленгле робить акцент на важливості інтуїції. Інтуїтивне відчуття наповнюється сенсом, відкритості щодо себе самого. Завдяки інтуїції людина залишається в контакті з самим собою. Момент зародження автентичності пов'язан з доступом до справжнього переживання «Я». Дослідник вважає, що суб'єкту слід відпустити себе, дати собі бути, а це можливо тільки спираючись на інтуїтивне відчуття. Інтуїція дозволяє зрозуміти «дійсне моє». Доступ до нього неможливий лише тільки за допомогою раціональності. Відкриваючи себе, людина повинна зрозуміти, що це почуття вірне, і тоді може виникнути відчуття внутрішньої узгодженості і в цьому полягає потенціал розв'язання конфліктності. Крім того, на його думку глибока емоційність включає в себе совість, яка забезпечує розуміння свого глибинного «Я» [7].

Екзистенція людини, пише А. Ленгле, це відповідь на питання в важких життєвих ситуаціях за самовідновлення, за знаходження власної сутності та внутрішньої автентичної відповідальності. Автентичність відрізняється переживанням людиною себе як суб'єкта дії. Автентичність визначається як постійний контакт суб'єкта з життєвою ситуацією. Він робить важливе, на наш погляд зауваження, що екзистенція в людині розуміється як відкритий «розворот» власного «Я» не тільки до світу, а й до самого себе. Поворот до свого «Я» необхідний тому, що у особистості є почуття, які повинні бути прожиті і здійснитися. Ця мотивація допомагає знайти своє місце в світі, де людина може найкращим чином себе реалізувати. Екзистенція особистості може бути тільки персональної, а не управлятися кимось іншим. Екзистенція, автентичність пов'язана з духовними станами, повагою до самого себе, любов'ю. Любов вимагає почуття реальності (а не фантазії), необхідності діяти щиро. Любов проявляється, як здатність більш глибоко інтуїтивно переживати дійсність.

Людині, зауважує А. Ленгле, необхідно вчитися звертати увагу на спонтанність своїх почуттів, мати чутливість до того, що мимовільно виникає в ній. Необхідна установка особистості на відкритість по відношенню до самого себе, своїм страхам і тривогам; тут первинна емоція грає дуже важливу роль, але людина часто її ігнорує, так як перше спонтанне почуття дуже важко рефлексується суб'єктом. Внутрішній конфлікт для суб'єкта має імперативний характер, щодо вимагання певних змін в житті. Душевно-духовне страждання, на думку вченого, здатне або зламати особистість або зробити її більш глибокою для екзистенційних почуттів. Для вирішення конфлікту необхідно здійснити свою екзистенцію, дозволити почуттям бути; переживання буття-тут амбівалентне: це і радість і страждання одночасно. Небезпечно переривати відносини з буттям-тут.

Цікавий погляд А. Ленгле на вирішення внутрішніх конфліктів, а саме рішучість до життя, проживання ситуації – це здатність до зміни відносин, але людина уникає зустрічі з собою і тому порушується життя «тут». Щоб збулося становлення відносин з іншим, потрібно бути відкритим до своїх можливостей. Заблокованість процесу відкриття почуттів світу приводить до депресії. В депресії особистість пасивна, не може посилити відносини. Одним із способів вирішити депресію, вважає А. Ленгле, є відмова від колишніх домагань; депресія – це заклик зробити все, щоб змінити обставини, установки, позиції. Не можна ігнорувати екзистенційну дійсність. Для подолання депресії суб'єкт повинен розглянути ситуацію в більш широкому життєвому контексті, для чого іноді потрібна допомога іншого. В екзистенційному психоаналізі важливо прийняти правду про себе.

А. Ленгле виділяє ознаки порушених відносин з життям [5]:

- самозвинувачення і гнів по відношенню до себе;
- гнів або заздрість по відношенню до інших;
- гнів по відношенню до життя, миру, долі;
- страждання від безвиході.

Завдяки почуттям, говорить А. Ленгле виникають дійсні відносини; почуття – це реальність, з якою людина повинна обов'язково рахуватися; ігнорування ж почуттів, придушення страху небезпечно для здоров'я. Почуття як цінність мають важливу інформацію, вони вимагають від людини зайняти певну позицію і служать для особистісної орієнтації; проживати почуття, значить проживати життя; переживання вказує на контакт людини з життєвою ситуацією. Переживання означає емоційний відгук на актуальну ситуацію. Завдяки емоційності як внутрішньої і зовнішньої інтенційності людина осягає екзистенційний сенс, ступінь згоди з власними діями, згода з собою. Емоційна інтенційність глибоко

пов'язана з життям, а не з логічної рефлексією життя. Згода забезпечується відкритістю до переживань власних цінностей. Відчуженість «Я» пов'язана з блокуванням власних переживань. Не виявивши для себе цінності, людині важко прийняти рішення. Цінності екзистенційно втягають людину в життя. Важливо зберегти в пам'яті переживання первинної спонтанної емоції, тому що первинну емоцію часто пригнічується та ігнорується. Первинне переживання пов'язано з вітальними цінностями. А. Ленгле вважає, що ці емоції проявляються як мимовільна життєва рефлексія, як рушійна сила людського буття, вони виникають в діалозі зі світом і з самим собою. Зневага до почуттів призводить до психічних розладів, невротичних внутрішніх конфліктів. За допомогою інтуїції людина виявляє і розпізнає свої емоції. А. Ленгле говорить про інтуїтивну довіру до власних емоцій. Емоційність - це інтуїтивне осмислення ситуації. Процес переробки переживання повинен в подальшому включатися в життя [6].

На наш погляд, А. Ленгле висловлює вельми важливе теоретичне положення. Він розводить поняття «психічне» і «духовне» у людини. Духовна сила керує психодинамікою особистості. Духовно зріла особистість спирається на різні копінг-стратегії і гнучкість у виборі різних форм поведінки. При глибоких внутрішніх конфліктах, емоційних порушеннях спостерігається фіксований копінг в різних ситуаціях. Так, прояв агресивності залежить від когнітивної та соціальної зрілості. У стані гніву можуть активізуватися ранні незадоволені відносини, травматичний досвід. Агресія може представляти реакцію на відчуття безвиході, втрати свого «Я», ситуацію безглуздості, коли страждання уникнути вже неможливо. Однак в агресії є позитивний початок, тому що вона може служити захисту екзистенційної базової цінності. У В. Франкла, говорить А. Ленгле, ставиться питання про посилення в людині духовного начала в порівнянні з психічним, але тут є односторонність. Духовне може не впоратися з напруженою психікою, психічними травмами. Психіка ж, в разі загрози життєвому існуванню, може перешкоджати реалізації свободи і совісті.

На основі вищесказаного, можна зробити висновки.

Смислова феноменологія як методологічний підхід, запропонований В. Франклом, може бути вельми продуктивним у контексті розуміння суб'єктно-духовних здібностей щодо подолання внутрішньої конфліктності особистості. Особливо гостро дана проблема виникає, коли людина опиняється в екзистенційно складній, високо невизначеної життєвої ситуації. Екзистенційно-феноменологічна психологія вважає, що зріла особистість має не тільки зовнішні, але і, в першу чергу внутрішні критерії оцінки себе в світі. Життя вимагає рішучості на основі досвіду проживання, а не тільки рефлексії. Людина не може відсторонитися від цього світу, не може жити поза переживань власних цінностей, необхідна здатність «бути тут», життєствердження в ситуації горя і страждання. В процесі зовнішньої і внутрішньої відкритості, діалогічності виникають нові смисли, трансформуються переживання, події. Психічні травми, комплекси та ін. можуть призвести до зниження здатності «бути відкритим».

У екзистенційної психології важливим поняттям є автентичність. Чим більше людина автентичний, тим більшою мірою він поводить себе духовно, морально. Автентичність як знаходження справжнього «Я» робить людину здатною до рішучості, зустрічі та діалогу з «Іншим». Тільки тоді людина може розвинути свою індивідуальність, розширити свою свободу, мати внутрішню згоду, але справжні бажання можуть бути заблоковані, закриті для людини. Без рішучості, відповідальності важко реалізувати свободу і внутрішню згоду.

В. Франкл онтологізує совість. Завдяки совісті особистість виявляє той єдиний і унікальний зміст, який пов'язаний з вимогами в кожній окремій ситуації. Людина повинна прагне до належного. Совість визначається їм як інтуїтивна здатність знаходити той єдиний сенс і цінність, які відкриваються в кожній конкретній ситуації. Совість направляє людину знайти головний сенс в суперечливих, конфліктних ситуаціях «тут і зараз».

На наш погляд, Ф. Франкл є в своїх поглядах недостатньо послідовним. Так він з одного боку говорить про цінності творчості, свободи, а з іншого - про подолання долі і навіть про самодистанціювання від цінностей. Тут він явно недостатньо системно підходить до психологічного аналізу різних психологічних ситуацій. На наш погляд є потреба у додатковому теоретичному аналізі для об'єднання запропонованих понять в один логічний концептуальний ряд.

Література

1. Балл Г.А. Принципы современного гуманизма (психологический аспект) / Г.А. Балл // Вопросы психологии. – 2009. – № 6. – с. 3-12.
2. Бурлачук Л. Психотерапия / Л. Бурлачук, М. Кочарян, М. Жидко. – Спб.: Питер, 2003. – 472 с.
3. Красильников И. А. Социальная психология внутриличностных конфликтов: теоретические основания и эмпирические исследования / И. А. Красильников. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 2014. – 236 с.
4. Леонтьев Д.А. «Случай» Виктора Франкла / Д. А. Леонтьев // Психологический журнал. – 2005. – №2. – с. 118-127.
5. Лэнгле А. Person: Экзистенциально-аналитическая теория личности / А. Лэнгле. – М.: Генезис, 2006. – 159 с.
6. Лэнгле А. Дотянуться до жизни. Экзистенциальный анализ депрессии / А. Лэнгле. – М.: Генезис, 2010. – 128 с.
7. Лэнгле А. Что движет человеком? Экзистенциально-аналитическая теория эмоций / А. Лэнгле.

– М.: Генезис, 2006. – 235 с.

8. Максименко С.Д. Екзистенціальні підстави драми людського життя / С.Д. Максименко // Психологія і особистість. – 2016. – № 2(10). – с. 11-20.

9. Нельсон-Джоунс Р. Теория и практика консультирования / Р. Нельсон-Джоунс. – СПб.: Питер, 2001. – 464 с.

10. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистоті: у межах і за межами буденності / Т.М. Титаренко. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.

11. Франкл В. Людина в пошуках граничного сенсу / В. Франкл // Гуманістична психологія. Антологія. У 3-х т. / Ред. Р. Трач (США) і Г. Балл (Україна). – К.: Університетське видавництво «Пульсари». – Т. 1. – 2001. – с. 165-179.

12. Франкл В. Психотерапія на практиці / В. Франкл. – СПб.:Речь, 2001.-256 с.

13. Франкл В. Сказать жизни «Да»: психолог в концлагере / В. Франкл. – М.: Смысл, 2008. – 173 с.

14. Франкл В. Страдания от бессмысленности жизни. Актуальная психотерапия / В. Франкл. – Новосибирск:Изд-во Сиб. унив., 2009. – 105 с.

15. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М.:Прогресс, 1990. –368 с.

References

1. Ball G.A. Printsipyi sovremennoho gumanizma (psihologicheskii aspekt) / G.A. Ball // Voprosyi psihologii. – 2009. – # 6. – s. 3-12.

2. Burlachuk L. Psihoterapiya / L. Burlachuk, M. Kocharyan, M. Zhidko. – Spb.: Piter, 2003. – 472 s.

3. Krasilnikov I. A. Sotsialnaya psihologiya vnutrilichnostnyih konfliktov: teoreticheskie osnovaniya i empiricheskie issledovaniya / I. A. Krasilnikov. – Saratov: Izd-vo Sarat. un-ta, 2014. – 236 s.

4. Leontev D.A. «Sluchay» Viktora Frankla / D. A. Leontev // Psihologicheskii zhurnal. – 2005. – #2. – s. 118-127.

5. Lengle A. Person: Ekzistentsialno-analiticheskaya teoriya lichnosti / A. Lengle. – М.: Genезis, 2006. – 159 s.

6. Lengle A. Dotyanutsya do zhizni. Ekzistentsialnyi analiz depressii / A. Lengle. – М.: Genезis, 2010. – 128 s.

7. Lengle A. Chto dvizhet chelovekom? Ekzistentsialno-analiticheskaya teoriya emotsiy / A. Lengle. – М.: Genезis, 2006. – 235 s.

8. Maksimenko S.D. Ekzistentsialni pidstavi dramy lyudskogo zhittya / S.D. Maksimenko // Psihologiya i osobistist. – 2016. – № 2(10). – s. 11-20.

9. Nelson-Dzhouns R. Teoriya i praktika konsultirovaniya / R. Nelson-Dzhouns. – SPb.:Piter, 2001. – 464 s.

10. Titarenko T.M. Zhitteviy svit osobistoti: u mezhah i za mezhami budennosti / T.M. Titarenko. – К.: Libid, 2003. – 376 s.

11. Frankl V. Lyudina v poshukah granichnogo sensu / V. Frankl // Gumanistichna psihologiya. Antologiya. U 3-h t. / Red. R. Trach (CShA) i G. Ball (Ukraina). – К.: Universitetske vidavnitstvo «Pulsari». – Т. 1. – 2001. – s. 165-179.

12. Frankl V. Psihoterapiya na praktike / V. Frankl. – Spb.:Rech, 2001.-256 s.

13. Frankl V. Skazat zhizni «Da»: psiholog v kontslagere / V. Frankl. – М.: Smyisl, 2008. – 173 s.

14. Frankl V. Stradaniya ot bessmyislennosti zhizni. Aktualnaya psihoterapiya / V. Frankl. – Novosibirsk: Izd-vo Sib. univ., 2009. – 105 s.

15. Frankl V. Chelovek v poiskah smyisla / V. Frankl. – М.:Progress, 1990. –368 s.

УДК: 159.922

Дослідження когнітивного компоненту ролі ролей осіб, що переживають особистісну кризу

Ліщина Н. В.
nataly_1612@mail.ru

У статті наводяться емпіричні дані щодо встановлення та аналізу взаємозв'язків між показниками когнітивного компоненту (у вигляді понять-стимулів) і шкалами особистісної кризи в проширку життєвих ролей особистості. Надається інформація про наявність та направленість статистичних зв'язків між явищами, що вивчаються, які представлені кореляційними плеядами в двох вибірках, жіночої і чоловічої. Виявлені неоднозначні зв'язки (прямі, зворотні) між більшістю показників, що вивчаються. Встановлено схожості та розбіжності у кількості та направленості зв'язків між показниками, що вивчаються у представників жіночої статті в порівнянні з чоловічою.

Ключові слова: особистість, соціально-психологічні ролі, криза, життєві ролі, структура особистості, когнітивний компонент, поняття-стимули, особистісна криза.

В статье предоставлены эмпирические данные о взаимосвязях между показателями когнитивного компонента (в виде понятий-стимулов) и шкалами личностного кризиса, базирующегося на жизненных ролях личности. Дана информация о наличии и направленности статистических связей между изучаемыми явлениями, которые в статье представлены корреляционными плеядами по результатам двух выборок, женской и мужской. Обнаружены неоднозначные связи (прямые, обратные) между большинством изучаемых показателей. Установлены сходства и различия в количестве и направленности связей между показателями у представителей женского пола в сравнении с мужским.

Ключевые слова: личность, социально-психологические роли, кризис, жизненные роли, структура личности, когнитивный компонент, понятия-стимулы, личностный кризис.

The article presents empirical data and analysis to establish relationships between indicators of cognitive component (in the form of concepts-incentives) and the personality crisis. Available information on the availability and relevance of statistical relationships between the phenomena studied represented correlation-pleiades in the two samples, female and male. Ambiguous relationships (direct, inverse) between studied indicators were identified. There were installed similarities and differences in the amount and direction of relationships between studied parameters of women compared to men.

Keywords: personality, psychological role, crisis, vital role, personality structure, cognitive component, concepts-incentives, personal crisis.

Постановка проблеми. Стрімкі соціокультурні зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві, пред'являють дедалі більші вимоги до особистості, яка не здатна своєчасно з ними впоратися і все частіше стикається з масою соціально-психологічних протиріч, як внутрішньо-особистісного, так і міжособистісного характеру. Це призводить до загострення психологічних проблем і породження кризових переживань. Окрім психологічної кризи, спостерігається зростання кризи особистості, зокрема особистісної кризи.

На сьогоднішній день досить повно описана феноменологія криз особистості (Р.А. Ахмеров, А.А. Баканова, І.В. Бринза, Г.А. Вайзер, Ф.Е. Василюк, Л.Ф. Верстелле, Л.Г. Дика, І.В. Калінін, К.В. Карпинський, В.В. Козлов, Т.М. Титаренко, G. Caplan) [1, 2, 3, 7, 9], але вивчення особистісної кризи, що обумовлена використанням певних життєвих ролей особистістю, залишається поза увагою вчених.

Кризові процеси вносять непомірний дисбаланс в систему соціально-психологічних ролей, в суперечність вступають всі типи психологічних ролей людини: від ситуативних до життєвих. Зазнають перетворення й традиційні життєві ролі особистості, які через високу значимість в житті людини, інформаційно-просвітній різнобій, відсутність «моделей», на які можна спиратися, ведуть до гострих психічних переживань. На відміну від більшості соціальних ролей, «життєві ролі» спираються на базові цінності особистості, мають істотне значення, особливий сенс в житті людини, є «агрегатом» буття особистості. Наш інтерес викликають саме «життєві ролі» особистості. Горностаї П.П. стверджує, що «криза завжди супроводжується зміною життєвих ролей людини, руйнуванням старих і появою нових ролей. Ця зміна далеко не завжди відбувається безболісно, часто виникають протиріччя, неможливість позбавитися від старої ролі або складність в прийнятті нової, що створює додаткові труднощі протікання кризи» [8].

Аналіз наукової літератури за проблемою «особистості» та «ролі» дозволив встановити, що ролі входять у структуру особистості [4, 5, 10, 12] і безпосередньо пов'язані із «особистістю». В структурі особистості багатьма дослідниками (Р.Бернс, Т.В.Говорун, В.В.Козлов, В.А.,Петровський, О.П.Саннікова, А.В.Сергеева, Х.Ремшмидт та ін..) традиційно виділяються три її компоненти: когнітивний, емоційний і поведінковий. Так, А.В.Сергеева надає коротку характеристику кожному компоненту:

- когнітивний компонент – це уявлення особистості про саму себе, які базуються на об'єктивних

знаннях чи суб'єктивних думках, що характеризуються ролевими, персональними, екзистенційними самокатегоризаціями;

- емоційний компонент – це самопереживання відносно своїх якостей і можливостей, які характеризуються позитивними, негативними або амбівалентними емоціями;

- поведінковий компонент виражається в частоті прийняття і здійснення самостійних рішень у важливих питаннях життя. Кожне рішення здійснюється з приводу себе і свого життя в певній сфері життя [10].

Дослідники ролевої структури (Г.В. Осіпов, І.С. Клецина, Дж.Мид та ін.) також погоджуються із наявністю трьох компонентів та визначають роль, як інтегративний феномен, в структурі якого виділяють: когнітивний, емоційний, поведінковий аспекти [4, 8, 11]. Автори вважають, що когнітивний ролевий компонент – це знання ролі, уявлення про права, обов'язки, правила, стереотипи, пов'язані з роллю; емоційний – це сила переживань стосовно виконуваної ролі; поведінковий – це вміння виконувати роль, з урахуванням ролевої варіативності, гнучкості, глибини, децентрації; наявність копінг-стратегій. Автори стверджують, що вказані чинники впливають на успішність (безуспішність) виконання ролі особистістю, та в разі неуспішного виконання ролі, вірогідна можливість ролевого конфлікту або ролевої кризи.

Враховані аспекти мають пряме відношення як до формування особистісної кризи, обумовленої життєвими ролями, так і виходу з неї. Акумуляне вище зазначене, набуває практичного сенсу вивчення трьох визначених аспектів ролевої структури особистості, в першу чергу – когнітивного компоненту, з подальшим аналізом емоційного і поведінкового аспектів, а саме в усвідомленні особистістю своїх життєвих ролей, в спрямованості її інтересів, переживань, цінностей у співвідношенні із ролевими моделями і функціями в контексті психотерапевтичної, консультаційної допомоги (діагностування, прогнозування та корекція поведінки людини в період переживання кризових явищ).

Наш дослідницький інтерес, у зв'язку із вивченням особистісної кризи, пригортає саме когнітивний компонент. Приступаючи до власного емпіричного дослідження, ми припустили, що існують зв'язки між шкалами особистісної кризи (пов'язаною із виконанням життєвих ролей) і показниками «поняттями-стимулами» (які мають відношення до когнітивного компоненту ролевої структури). Виявленню підлягають статистичні закономірності між поняттями-стимулами, гіпотетично пов'язаними з особистісною кризою.

Мета дослідження – виявити та вивчити співвідношення між когнітивними показниками «поняттями-стимулами» і показниками особистісної кризи, обумовленою використанням певних життєвих ролей.

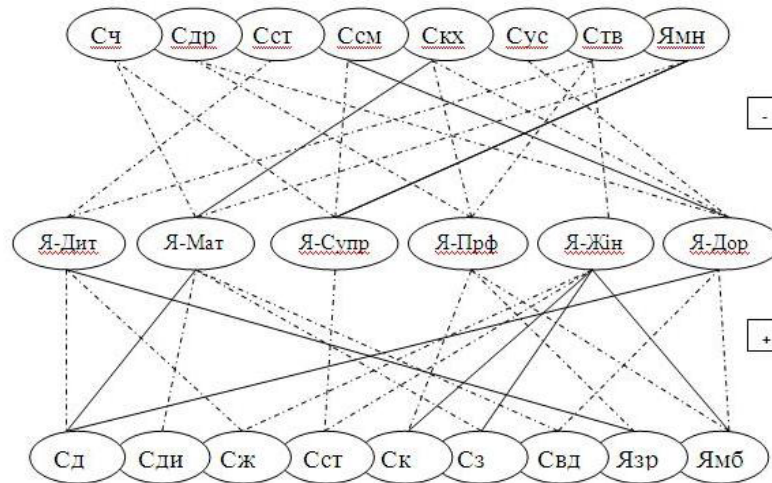
Організація та методики дослідження. Для реалізації поставленої мети використано оригінальний тест-опитувальник діагностики «Схильності до переживання ролевої кризи» (РК), автори І.В. Бринза, Н.В. Ліщина та модифікована методика «Символічний аналізатор світу» (САС), Микляєва А.В., Румянцева П.В., яка являє собою видозмінений варіант відомого «Колірного тесту відносин» (Еткінд А.М., 1980).

Змістовно тест-опитувальник РК складається із 96 тверджень, спрямованих на виявлення шести шкал ролевої кризи: Я-Дитина, Я-Мати/Батько, Я- Дружина/Супруг, Я-Професіонал, Я-Жінка/Мужчина, Я-Дорослий. Методика РК складається з 2 варіантів: жіночий і чоловічий, тому і зв'язки розглядаються окремо по жіночій і чоловічій вибірці.

Методика САС включає поняття-стимули (ролі, цінності, стани): (Сд)- дорослий, (Сди) – дитина; (Сч) – чоловік, (Сж) – жінка, (Сдр) – дружба, (Сст) – старість, (Ссм) – сім'я, (Ск) – кар'єра, (Сз) – здоров'я, (Скх) – коханий, (Сус) – успіхи, (Сств) – творчість, (Свд) – відпочинок, (Язр) – я зараз, (Ямн) – я в минулому, (Ямб) – я в майбутньому. Поняття-стимули ранжуються та забарвлюються емоціями. Кольоро-асоціативний експеримент, який є основною експериментальною процедурою дослідження за допомогою даної методики, базується на припущенні про те, що істотні характеристики невербальних компонентів відношення до самого себе і до значимих об'єктів індивідуальної картини світу відображаються в колірних асоціаціях до них, тому стає можливим проникнути в «досить глибокі, частково неусвідомлювані компоненти відносин, минаючи при цьому спотворюючи захисні механізми вербальної системи свідомості» [5].

У вибірку увійшли респонденти в кількості 241 осіб, віком від 18 до 56 років, серед них студенти денного та заочного відділення Одеської національної академії будівництва і архітектури, Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, Одеського національного політехнічного університету, а також працівники Приморського району електричних мереж РЕМ, Одеського осередку УСП «Системна сімейна терапія». Статистичне опрацювання даних здійснювалося за допомогою комп'ютерної програми SPSS-13.

Результати та їх обговорення. Отримані дані кореляційного аналізу надали можливість встановити напрямок і тісноту зв'язків між всіма показниками, що вивчаються. Значимі коефіцієнти представлені в кореляційних плеядах на малюнках 1 і 2. Навіть візуальний аналіз цих малюнків демонструє наявність неоднозначних зв'язків (прямих, зворотних), а також різноманітну тісноту і направленість зв'язків в жіночому варіанті в порівнянні з чоловічим. Роздивимося більш детально жіночий варіант (мал.1).

Малюнок 1. Кореляційна плеяда між шкалами ролівої кризи і когнітивними показниками «понять-стимулів», жіночий варіант

Примітка: 1) Показники ролівої кризи (РК), жіночий варіант: «Я-Дит» - Я Дитина, «Я-Мат» - Я Мати, «Я-Супр» - Я Супруга, «Я-Прф» - Я Професіонал, «Я-Жін» - Я Жінка, «Я-Дор» - Я Доросла; 2) Показники САС: (Сд) - дорослий, (Сди) - дитина; (Сч) - чоловік, (Сж) - жінка, (Сдр) - дружба, (Сст) - старість, (Ссм) - сім'я, (Ск) - кар'єра, (Сз) - здоров'я, (Скх) - коханий, (Сус) - успіхи, (Ств) - творчість, (Свд) - відпочинок, (Язр) - я зараз, (Ямн) - я в минулому, (Ямб) - я в майбутньому; 3) ___ - $p < 0,01$, - - - $p < 0,05$

Згідно малюнка 1, шкала ролевої кризи (РК) «Я-Дитина» має прямі лінійні зв'язки з показниками (САС) «доросла» (Сд), «жінка» (Сж) (на рівні $p \leq 0,05$), із «я зараз» (Язр) (на рівні $p \leq 0,01$), та зворотні зв'язки із «старість» (Сст), «творчість» (Ств) (на рівні $p \leq 0,05$). Статистичні дані пояснюються тим, що переживання жіночою ролевою кризи «Я-Дитина» пов'язано, перш за все, з відсутністю її уявлення про роль «дитина» (права, обов'язки, правила, пов'язані з нею), а також з негативним фокусом до важливого компоненту - творчості (Ств). Спостерігається надмірна увага до ролі «доросла» (Сд) і ролі «жінка» (Сж), негативне відношення до старості (Сст) і фіксація на поточному моменті (Язр).

Шкала (РК) «Я-Мати» корелює у прямому зв'язку із показниками (САС) «дорослий» (Сд) (на рівні $p \leq 0,01$), «дитина» (Сди), «здоров'я» (Сз), «відпочинок» (Свд) (на рівні $p \leq 0,05$), та у зворотному зв'язку із «коханий» (Скх) (на рівні $p \leq 0,01$), «чоловік» (Сч), «я в минулому» (Ямн) (на рівні $p \leq 0,05$). Цей факт говорить про те, що ролева криза материнства пов'язана, з одного боку, із збільшенням її уваги до ролі «доросла» (в контексті відповідальності) і ролі «дитина» (стосовно відпочинку), а з другого боку - спостерігається негативне відношення до мужчин (Сч), особливо - до «коханого» чоловіка (Скх) та фіксація на своєму минулому в негативному контексті. Загострюється увага стосовно здоров'я та відпочинку.

Зворотні кореляційні зв'язки виявлені між шкалою (РК) «Я-Супруга» і показниками (САС) «чоловік» (Сч), «сім'я» (Ссм) (на рівні $p \leq 0,05$), із «я в минулому» (Ямн) (на рівні $p \leq 0,01$), та прямі зв'язки із «старість» (Сст). Наявний факт означає негативне ставлення жінки, що переживає ролеву кризу подружжя, до чоловіків, сім'ї, свого минулого, та зростання напружених думок і переживань з приводу старості та її наслідків.

Шкала РК «Я-Професіонал» має прямі лінійні зв'язки із показниками (САС) «кар'єра» (Ск), «я зараз» (Язр) (на рівні $p \leq 0,05$), та зворотні зв'язки із «дружба» (Сдр), «коханий» (Скх), «творчість» (Ств), «я в майбутньому» (Ямб). Психологічне пояснення цьому наступне: при переживанні ролевої кризи «Я-Професіонал», жінка має чіткі уявлення про свої права, обов'язки, правила, стосовно власної кар'єри, намагається фіксуватися на поточному моменті, та продовжує свій трудовоголізм, який супроводжується страхом дивитися у майбутнє, зберігає негативне ставлення до «коханого» чоловіка, до дружніх стосунків і творчої діяльності.

Переважно позитивні кореляції має шкала (РК) «Я-Жінка» з показниками (САС) «жінка» (Сж), «старість» (Сст) (на рівні $p \leq 0,05$), «кар'єра» (Ск), «здоров'я» (Сз), «я в майбутньому» (Ямб) (на рівні $p \leq 0,01$), а також негативні - із «творчість» (Ств) (на рівні $p \leq 0,01$). Обґрунтувати можна ці дані тим, що навіть в кризі «Я-Жінка», жіночі уявлення про права, правила, стереотипи, пов'язані з безпосередньою роллю «жінки» зберігаються, але загострюються уявлення та переживання в напрямку старості, свого здоров'я і власної кар'єри, виключенням є творчість (до якої нема діла). Здійснюється фокусування на майбутньому.

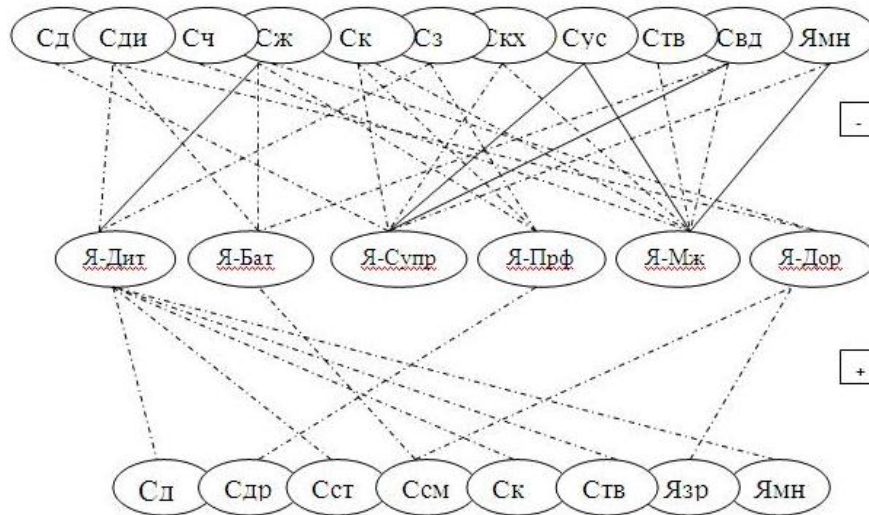
Що до шкали (РК) «Я-Доросла», виявлено прямі лінійні зв'язки з показниками (САС) «дорослий» (Сд) (на рівні $p \leq 0,01$), «відпочинок» (Свд), «я в майбутньому» (Ямб) (на рівні $p \leq 0,05$), та зворотні зв'язки із «сім'я» (Ссм) (на рівні $p \leq 0,01$), «дружба» (Сдр), «коханий» (Скх), «успіхи» (Сус) (на рівні $p \leq 0,05$). Тобто, переживання ролевої кризи «Я-Доросла», зберігає уявлення себе власне «дорослою» (та персональними категоризаціями, пов'язаними з виконанням цієї ролі), але супроводжується

негативними подумками в напрямку сім'ї, дружби, коханого чоловіка, власних успіхів, виявляється потреба до відпочинку, увага зосереджена не в поточному моменті, а більш переноситься у майбутнє.

В цілому, ще раз звертаючи свою увагу на мал. 1, можна виділити в жіночому варіанті методики (РК) різноманітний й рівномірний спектр зв'язків. Простежуються як прямі, так і зворотні кореляції. Найчастіше зустрічаються негативні зв'язки із поняттями-стимулам «Коханий» (Скх) – 3 із 6 можливих, «Творчість» (Ств) – 3 із 6, а також позитивні із «Доросла» (Сд) – 3 із 6, та із станом «Я в майбутньому» (Ямб) – 3 із 6.

В наступну чергу роздивимося результати дослідження серед респондентів чоловічої статі, що виявляють зв'язок шкал ролевої кризи (РК) із показниками «понять стимулів» (САС), які представлені на мал. 2.

Малюнок 2. Кореляційна плеяда між шкалами ролевої кризи і когнітивними показниками «понять-стимулів», чоловічий варіант

Примітка: 1) Показники ролевої кризи (РК): «Я-Дит» - Я Дитина, «Я-Бат» - Я Батько, «Я-Супр» - Я Супруг, «Я-Прф» - Я Професіонал, «Я-Мж» - Я Мужчина, «Я-Дор» - Я Дорослий; 2) Показники САС: (Сд) - дорослий, (Сди) - дитина, (Сч) - чоловік, (Сж) - жінка, (Сдр) - дружба, (Сст) - старість, (Ссм) - сім'я, (Ск) - кар'єра, (Сз) - здоров'я, (Скх) - коханий, (Сус) - успіхи, (Ств) - творчість, (Свд) - відпочинок, (Язр) - я зараз, (Ямн) - я в минулому, (Ямб) - я в майбутньому; 3) ___ - $p < 0,01$, - - - $p < 0,05$

Згідно малюнка 2, шкала РК «Я-Дитина» має прямі лінійні зв'язки з показниками (САС) «дорослий» (Сд), «старість» (Сст), «кар'єра» (Ск), «творчість» (Ств), «я в минулому» (Ямн) (на рівні $p \leq 0,05$), та зворотні – з «жінка» (Сж) (на рівні $p \leq 0,01$), з «дитина» (Сди), «здоров'я» (Сз) (на рівні $p \leq 0,05$). Пояснюється цей факт тим, що при переживанні ролевої кризи «Я-Дитина», чоловік здебільше орієнтується на роль «дорослий», замислюється про старість, свою кар'єру, про творчу діяльність. Найбільш негативним окрасом проявляється в його картині світу «жінка» і все, що з нею пов'язано. Спостерігається фіксація на минулому, негативне відношення до здоров'я і до ролі «дитина».

Шкала (РК) «Я-Батько» корелює в зворотному зв'язку з показниками (САС) «дитина» (Сди), «жінка» (Сж), «відпочинок» (Свд) (на рівні $p \leq 0,05$), та в прямому – з «сім'я» (Ссм) (на рівні $p \leq 0,05$), що пояснюється так, в кризі батьківства чоловік знаходиться в протиріччі: з одного боку, для нього важлива сім'я (Ссм), з другого – він незадоволений дитиною (Сди) і жінкою (Сж), ще й потребує відпочинку, якого немає.

Виключно негативні зв'язки мають дві шкали (РК) «Я-Супруг» і «Я-Мужчина» з показниками (САС) «успіхи» (Сус) (на рівні $p \leq 0,01$), із «кар'єра» (Ск), «кохана» (Скх) (на рівні $p \leq 0,05$), та з «відпочинок» (Свд), «я в минулому» (Ямн). Найвний факт можна пояснити тим, що при переживанні вказаних видів ролевої кризи, особистість виражає необізнаність і негативне відношення до кар'єри, успіхів та до своєї «коханої» жінки, потребує відпочинку, фіксується на минулому в негативному фокусі. Додатково (РК) «Я-Супруг» корелює із «дорослий» (Сд) (на рівні $p \leq 0,05$), що означає негативне відношення до ролі «дорослий» й відповідальності, що слідує з неї. А (РК) «Я-Мужчина» додатково корелює із «чоловік» (Сч) (на рівні $p \leq 0,05$), тобто підкреслюється негативне ставлення до себе, як до чоловіка.

РК «Я-Професіонал» має прямі зв'язки з показником (САС) «дружба» (Сдр) (на рівні $p \leq 0,05$), в негативному – з «жінка» (Сж), «кар'єра» (Ск), «здоров'я» (Сз) (на рівні $p \leq 0,05$), що означає, переживання ролевої кризи «Я-Професіонал» виявляє негативні ставлення до власної кар'єри, до здоров'я, і до жінки. Позитивні асоціації викликає лише дружба.

«Я-Дорослий», як шкала (РК) має зворотні зв'язки із показниками (САС) «дитина» (Сди), «жінка» (Сж) (на рівні $p \leq 0,05$), та позитивні зв'язки з «сім'я» (Ссм), «я зараз» (Язр), «я в минулому» (Ямн) (на рівні $p \leq 0,05$). Отримані статистичні дані пояснюються тим, що переживання ролевої кризи «Я-Дорослий» супроводжується фіксацією не тільки на минулому, а й на поточному моменті і

позитивному відношенні до сім'ї, при цьому, має негативне забарвлення поняття-стимул «дитина» та негативне відношення до жінки.

В цілому, ще раз звертаючи увагу на мал. 2, можна простежити в чоловічому варіанті в основному негативні зв'язки, серед яких найчастіше зустрічається показник «Жінка» (Сж) – 4 із 6 можливих, «Кар'єра» (Ск) – 4 із 6, «Я в минулому» (Ямн) – 4 із 6, «Відпочинок» (Свд) – 3 із 6.

Таким чином, виявлені кореляційні зв'язки не суперечать науковій логіці, вони лаконічно підтверджують наші теоретичні припущення та погляди інших вчених [2, 4, 5, 10 та ін], стосовно їх взаємодії та взаємозалежності.

Аналіз результатів емпіричного дослідження щодо співвідношення між показниками емоційної спрямованості та ролівої кризи дає можливість зробити наступні висновки:

1. Узагальнення літературних джерел показало, що дослідження особистісної кризи в контексті життєвих ролей особистості, та виявлення особливостей когнітивного компоненту ролівої структури, з метою подолання особистісної кризи, мало вивчене, тому є перспективним та актуальним.

2. Встановлені статистично значимі кореляційні зв'язки між більшістю показників когнітивного компоненту (у вигляді понять-стимулів) та шкалами особистісної кризи, обумовленою життєвими ролями, окремо серед респондентів жіночої і чоловічої статі. Дані факти засвідчують участь когнітивного компоненту в кризових переживаннях.

3. З'ясовано, що у вибірці жінок з різними ролівими позиціями наявна більша кількість кореляцій з такими поняттями-стимулами в негативному фокусі, як «Коханий» (Скх) – 3 із 6 можливих, «Творчість» (Ств) – 3 із 6, а також позитивні - із «Доросла» (Сд) – 3 із 6, та із станом «Я в майбутньому» (Ямб) – 3 із 6. У вибірці чоловіків більша кількість кореляцій встановлена в негативному напрямку із наступними поняттями-стимулами: «Жінка» (Сж) – 4 із 6 можливих, «Кар'єра» (Ск) – 4 із 6, «Я в минулому» (Ямн) – 4 із 6, «Відпочинок» (Свд) – 3 із 6. В цілому, в жіночому варіанті можна виділити різноманітний й рівномірний спектр зв'язків, де простежуються як прямі, так і зворотні кореляції, на відміну від чоловічого варіанту, де переважно зустрічаються негативні зв'язки.

4. Отримані результати не вичерпують всіх аспектів проблеми, що вивчається, а лише позначили перспективу подальшої її розробки, а саме, спрямувати пошук на розкриття специфіки переживання особистісної кризи, обумовленою використанням певних життєвих ролей, з метою розробки індивідуальних програм психологічної корекції та допомоги.

Література

1. Амбрумова А.Г. Анализ состояний психологического кризиса и их динамика / А.Г. Амбрумова // Психологический журнал. 1985. - Т.6. - №6. - С. 107-115.
2. Брынза И.В. Особенности переживания профессионального кризиса у лиц с различным типом эмоциональности: дисс. канд. психол. наук : 19.00.01 / Брынза Ирина Вячеславовна. – Одесса, 2000. – 281 с.
3. Василюк Ф.Е. Психология переживания: анализ преодоления критических ситуаций / Ф.Е. Василюк М.: МГУ, 1984. - 187 с.
4. Гендерная психология. 2-е изд. / Под ред. И. С. Клециной. — СПб.: Питер, 2009. — 496 с.
5. Микляева А. В., Румянцева П. В. Социальная идентичность личности: содержание, структура, механизмы формирования: Монография. / А.В. Микляева - СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2008. - С. 48-57.
6. Крюкова Т.Л. Методы изучения совладающего поведения: три копинг - шкалы. (изд. 2-е, исправленное, дополненное). / Т.Л. Крюкова – Кострома: КГУ им. Н.А. Некрасова – Авантитул, 2010. – 64 с.
7. Лазарус Р. Теория кризиса и психофизиологические исследования / Р. Лазарус // Эмоциональный стресс. Л.: Медицина, 1980. - С. 178-208.
8. Основні тенденції функціонування особистості у ракурсі ролівої теорії. /П.П. Горностай. Наукові студії з соціальної та політичної психології. Вип. 6(9).- К., 2002. - С. 44-57
9. Психологія життєвої кризи / Відп.ред. Т.М.Титаренко – К.: Агрпромпровидав України, 1998. – 348 с.
- 10.Сергеева А.В. Психологічний інструментарій дослідження когнітивного компонента інтегральної ідентичності особистості / А.В.Сергеева // Наука і освіта. – 2012. - № 9СВ. – С.185-189.
- 11.Социология: Учебник для вузов / Г. В. Осипов, А. В. Кабыща, М.Р. Тульчинский др. – М.: Наука, 1995.
- 12.Энциклопедический социологический словарь / Под ред. Г. В. Осипова. – М., 1995.

References

1. Ambrumova A.H. (1985) Analiz sostoianyi psykholohycheskoho kryzysa u ykh dynamyka. [An analysis of the state of psychological crisis, and their dynamics] - Psykholohycheskyi zhurnal. – Т.6. [in Russian]
2. Brinza Y.B. (2000) Osobennosty perezhyvaniya professyonalnoho kryzysa u lyts s razlychnim typom emotsyonalnosti. [Features of the professional experience of crisis in persons with different types of emotion] – Dyss. kand. psykhol. nauk : 19.00.01. Odessa. [in Russian]
3. Vasyliuk F.E. (1984) Psykholohyia perezhyvaniya: analiz preodoleniya krytycheskykh sytuatsiy

[Experiences psychology: an analysis of overcoming critical situations]. – Moscow.: MHU. [in Russian]

4. Gendernaya psihologiya [Gender psychology]. (2009) / Pod red. I. S. Kletsinoy, 2-e izd. — SPb.: Piter, [in Russian]

5. Miklyayeva A.V., Rumyancheva P.V. (2008) Socialnaya identitnost lichnosti: soderganie, structura, mehanizmi formirovaniya: Monografiya. [Social identity of the person: content, structure, mechanisms of formation: Monograph]- SPb.: Izd-vo RGPU im. A.I.Gercena. [in Russian]

6. Kryukova T.L. (2010) Metody izucheniya sovladayuscheho povedeniya: tri koping – shkaly [Methods of study of coping behavior: three coping - scale] (izd. 2-e, ispravlennoe, dopolnennoe). – Kostroma: KGU im. N.A. Nekrasova – Avantitul. [in Russian]

7. Lazarus R. (1980) Teoriya kryzysa y psikhofyziologicheskyye issledovaniya [Theory of crisis and psychophysiological research]. – Emotsionalnyy stress. L.: Medytsyna, [in Russian]

8. Osnovni tendentsii funktsionuvannya osobystosti u rakursi rolvoi teorii. [Major trends in the functioning of the individual role theory perspective]. P.P. Hornostai. Naukovi studii z sotsialnoi ta politychnoi psikhologii. Vyp. 6(9).- Kiev, 2002 [in Ukraine]

9. Psykholohiia zhyttivoi kryzy [Psychology crises in life] – Vidp.red. T.M. Tytarenko – Kiev: Ahropromvydav Ukrainy, 1998. [in Ukraine]

10. Sergeeva A.V. (2012) Psihologichniy instrumentariy doslidzhennya kognitivnogo komponenta integralnoi identichnosti osobystosti [Psychological tools for research cognitive component of an integrated identity of person]- Nauka I osvita № 9 SV. [in Ukraine]

11. Sotsyolohiya: Uchebnyk dlia vuzov [Sociology: Textbook for high schools] - H. V. Osypov, A. V. Kabishcha, M. R. Tulchynskiy dr. – Moscow: Nauka, 1995. [in Russian]

12. Entsiklopedycheskyi sotsyolohycheskyi slovar [Collegiate Dictionary sociological] - Pod red. H. V. Osypova. – M., 1995. [in Russian]

УДК 159.9

Ціннісно - смислові орієнтації осіб з різним рівнем емоційного вигорання

Матвієнко Л.І.
lkorot555@gmail.com

У статті розглядається проблема емоційного вигорання та її взаємозв'язок з ціннісно-смисловою сферою особистості. Наведено результати теоретичного аналізу проблеми у сучасній психологічній літературі, виділено екзистенційно - аксіологічний аспект аналізу «вигорання» як актуальний. В результаті емпіричного дослідження розглянуто показники фаз та домінуючих симптомів емоційного вигорання у представників соціономічних професій, при застосуванні кореляційного аналізу були виявлені обернені значимі зв'язки між показниками осмисленості життя та рівнем емоційного вигорання.

Ключові слова: соціономічні професії, емоційне вигорання, напруження, резистенція, виснаження, ціннісно-смислова сфера особистості, осмисленість життя.

В статье рассматривается проблема эмоционального выгорания и ее взаимосвязь с ценностно-смысловой сферой личности. Представлены результаты теоретического анализа проблемы в современной психологической литературе, выделен экзистенциально-аксиологический аспект анализа «выгорания» как актуальный. В результате эмпирического исследования рассмотрены показатели фаз и доминирующих симптомов эмоционального выгорания у представителей социономических профессий, при применении корреляционного анализа были установлены обратные значимые связи между показателями осмысленности жизни и уровнем выраженности эмоционального выгорания.

Ключевые слова: социономические профессии, эмоциональное выгорание, напряжение, резистенция, истощение, ценностно-смысловая сфера личности, осмысленность жизни.

This article deals with the issues of emotional burnout and its relationship with value-semantic sphere of personality. The study presents the results of theoretical analysis of the problem described in modern psychological literature, with emphasis on the existential axiological aspect of the analysis of burnout as relevant. The empirical research studied phase indicators and dominant symptoms of emotional burnout among specialists of sociology occupations. The correlation analysis revealed significant inverse relationship between the indicators of meaningfulness of life and level of emotional burnout

Keywords: sociology occupations, emotional burnout, stress, resistance, exhaustion, value-semantic sphere of personality, meaningfulness of life.

Постановка проблеми. Соціономічні професії передбачають постійну роботу з людьми та безпосереднє спілкування в процесі професійної діяльності. Більшість дослідників вважають, що вигорання є результатом дії стресорів, особливо міжособистісної природи. Діяльність фахівців професій типу «людина-людина» через перенасиченість її стресогенними факторами належить до найбільш напружених в емоційному плані видів праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вигорання як психологічний феномен досліджується вже понад сорок років. Синдром вигорання визнано медичною та психологічною проблемою. У наукових публікаціях використовується чимало його дескрипторів. Найбільш поширеними є: емоційне вигорання, психічне вигорання, професійне вигорання, синдром емоційного вигорання. Автором першої наукової концепції вигорання персоналу (stuff burn-out) вважають американського психіатра Г. Дж. Фройденберґера [5]. В 1974 році американський психіатр Г. Дж. Фройденберґер вперше описав синдром емоційного (психічного або професійного) вигорання. Спочатку кількість професіоналів, схильних до емоційного вигорання, була незначною: співробітники медичних установ і різноманітних суспільних добродійних організацій. Було виявлено, що представники цих професій страждають від прогресуючої втрати енергії та мотивації до роботи з пацієнтами, від тривоги до депресії. Такий стан Х. Фреденберґер і назвав «вигоранням». В роботах А. Ленгле (2008) представлено екзистенційний підхід до проблеми професійного вигорання, з позицій якого воно тлумачиться як специфічний прояв екзистенційного вакууму, прояв неекзистенційного налаштування щодо життя, ігнорування екзистенційних (смісложиттєвих) цінностей, відсутність високого, духовного смислу життя, можливості реалізувати упродовж тривалого часу суб'єктні ціннісні орієнтації у професійній діяльності, відтак безпорадність, ставлення до життя як до безглузого існування, що спричиняє екзистенційний відчай [2, с. 3]. Проблему «емоційного вигорання» розглядали в своїх роботах як зарубіжні, так і вітчизняні вчені, а саме: М. Буриш, Г. Діон, К. Маслач, С. Джексон, Г. Сельє, В. Бойко, Н. Водоп'янова, Г. Ложкін, Н. Левицька, Л. Карамушка, Т. Зайчикова, В. Орел, Т. Форманюк, С. Максименко. В роботах представлені підходи до аналізу сутності та структури емоційного вигорання (М.Буриш, Г.Діон, Л.М.Карамушка, Н.О.Левицька, Г.В.Ложкін, М.П.Лейтер, С.Д.Максименко, Л.Малець, В.Є.Орел, М.Л.Смульсон, Т.В.Форманюк, Х.Дж.Фрейденберґер, У.Б.Шуфелі та ін.), аналіз детермінант розвитку емоційного вигорання (М.В. Борисова, Т.В. Зайчикова, В.О. Орел, Т.В. Форманюк та ін.); розробка психодіагностичного інструментарію емоційного вигорання (В. В. Бойко, Н.Є. Водоп'янова, Дж. Грінберґ, К. Маслач, Т.Н. Ронгинська, А.А. Рукавішніков, О.С. Старченкова та ін.); пошук засобів профілактики та корекції зазначеного синдрому (Д. Г. Трунов та ін.). Окрім того, деякі прояви «синдрому емоційного вигорання» вивчалися

як зарубіжними, так і вітчизняними вченими у представників різних професійних груп – працівників медичних закладів (Г.І.Каплан, І.П.Куш, К.Маслач, Г.Е.Робертс, В.Є.Семеніхіна, К.Черніс, Л.М.Юр'єва та ін.), спортсменів (Б.Вайт, В.Могран, Р.Сміт, Р.Уейнберг, Р.Флиппин, А.Хакней та ін.), працівників освітніх організацій (О.А.Баранов, В.В.Зеньковський, Л.О.Китаєв-Смик, Ю.Л.Львов, В.В.Никонов, А.О.Реан, А.С.Шафранова та ін.) тощо.

Серед українських науковців варто відмітити дисертаційні дослідження Н.М.Булатевич «Синдром емоційного вигорання вчителя» (2004), Т.В.Зайчикової «Соціально-психологічні детермінанти синдрому «професійного вигорання» у вчителів» (2005), К.О.Малишевої «Синдром емоційного вигорання психолога-консультанта: психологічні чинники, профілактика та корекція» (2003). Т.А. Колтунович (2016), досліджуючи професійне вигорання вихователів дитячих навчальних закладів, визначає його як стан, що характеризується поступовою втратою суб'єктом життєвого тону під впливом пролонгованого стресу у професійній діяльності, що виявляється у симптомах хронічної втоми, загальному виснаженні, деперсоналізації та редукції професійних досягнень [1].

Ціннісно-смилова сфера особистості, як складна ієрархічна динамічна структура, стала предметом досліджень О. Асмолова, О. Бондаренка, М. Боришевського, Б. Братуся, М. Кагана, З. Карпенко, Д. Леонтєва, В. Москаленко, К. Роджерса, М. Рокіча, М. Савчина, А. Серого, В. Франкла, В. Чудновського, Ш. Шварца, В. Ядова, В. Яницького. У широкому сенсі цінність означає базис для формування життєвої позиції. Смили є людськими цінностями, які складають основу як соціальної діяльності людей, так і функціонування суспільства в цілому. Індивідуальна система ціннісних орієнтацій людини є важливою підсистемою особистості. Ціннісні орієнтації конкретної особистості функціонують на основі системи цінностей, виробленої суспільством.

Виокремлення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. На нашу думку, саме екзистенційно - аксіологічний аспект аналізу «вигорання» є актуальним. Емоційне вигорання призводить до таких негативних наслідків, як погіршення психологічного благополуччя особистості, проявляється через погіршення психічного і фізичного здоров'я, порушення системи міжособистісних стосунків, зниження ефективності професійної діяльності, розвиток негативних настанов по відношенню до колег та клієнтів тощо. Разом з тим, цінності відіграють дуже важливу роль у розвитку особистості, вони впливають на характер, поведінку, світогляд. Цінності виражають спосіб існування особистості. Ціннісно-смилова сфера є центральною формацією психіки особистості, яка являє собою багаторівневу, ієрархічну і динамічну систему, яка може змінюватися під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Про справжній сенс життя людини можна говорити в тому випадку, якщо він відповідає здоровим, правильним цінностям. Наявність цілей в житті, розвинута здатність контролювати своє життя, високий рівень осмисленості життя може нівелювати розвиток симптомів емоційного вигорання.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є дослідити проблему емоційного вигорання в її екзистенційно - аксіологічному аспекті, а саме: виявити взаємозв'язок між особливостями ціннісно - смислових орієнтацій представників соціономічних професій та рівнем сформованості у них емоційного вигорання.

Виклад основного матеріалу. На протязі 2013 - 2016 років нами здійснюється комплексне вивчення психологічних чинників емоційного вигорання в соціономічних професіях [3, 4]. У даній публікації частково висвітлені його результати. Дослідження було проведене під нашим керівництвом на базі підприємства ТОВ «Альта Віста». У дослідженні приймали участь 50 респондентів: менеджерів з продажу. В якості психодіагностичного інструментарію були використані наступні методики: тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО), автори: Джеймс Крамбо та Леонард Махолік, адаптація Д.О. Леонтєва; «Методика діагностики рівня емоційного вигорання» В.В. Бойко.

Ми висунули припущення, що особливості ціннісно - смислових орієнтацій особистості зумовлюють рівень сформованості емоційного вигорання. За допомогою методики «Діагностика емоційного вигорання» В. В. Бойко нами були виявлені: рівень сформованості синдрому емоційного вигорання (далі СЕВ) та провідні симптоми емоційного вигорання у менеджерів з продажу в процесі виконання ними професійної діяльності. Аналіз сформованості фаз у менеджерів з продажу показав, що у вибірці переважають менеджери, у яких повністю не сформована жодна фаза (60%) , в 10% досліджуваних сформована 1 фаза, у 4% всі фази сформовані, у 16% сформовані 2 фази. Показники сформованості фаз представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники рівня сформованості фаз СЕВ у менеджерів з продажу

Фаза	Сформована		Середнє значення	На стадії формування		Середнє значення	Не сформована		Середнє значення
	К-ть респ.	%		К-ть респ.	%		К-ть респ.	%	
Напруження	5	10	64,2	17	34	47,3	28	56	25,2
Резистенції	17	34	71,3	19	38	51,8	14	28	23,4
Виснаження	11	22	66,2	8	16	41,5	31	62	21,6

Фаза «напруження» сформована в найменшій кількості досліджуваних (10%), фаза «резистенція» сформована в найбільшій кількості досліджуваних - 34%, фаза «виснаження» сформована у 22 % досліджуваних. У кожного третього менеджера на стадії формування знаходяться фази: «напруження» (34%) та «резистенції» (38%), у кожного шостого менеджера на стадії формування знаходиться фаза «виснаження» (16%), це вказує на те, що більшість спеціалістів відчувають в процесі трудової діяльності психоємційну напругу та стрес, які, в свою чергу, провокують розвиток симптомів емоційного вигорання. Далі розглянемо сформованість окремих симптомів фаз СЕВ у менеджерів з продажу. Аналіз симптомів фази «напруження» показав, що симптом емоційного вигорання «переживання психотравмуючих обставин» сформований у 32% менеджерів з продажу. У фазі напруги даний симптом є одним з домінуючих у досліджуваних працівників і проявляється дедалі більшим усвідомленням психотравмуючих чинників професійної діяльності, які важко або зовсім непереборні. Нерозв'язність ситуації призводить до розвитку інших явищ «вигорання». У 32% респондентів даний симптом знаходиться у фазі формування, а у 36% цей симптом взагалі не сформований. Симптом «незадоволеність собою» сформовано у 2% респондентів (1 особа). У більшості менеджерів з продажу (74%) даний симптом не сформований, у 24% знаходиться на стадії формування. Симптом «загнаність у кут» сформований у 26% досліджуваних. Даний симптом виступає логічним продовженням розвитку стресу. Тобто психотравмуючі обставини впливають на менеджерів, і враховуючи те, що усунути їх неможливо, вони переживають почуття безвиході. Це стан інтелектуально - емоційного глухого кута. Та все ж, у більшості менеджерів (50%) дані симптоми не сформовані, у 24% знаходяться на стадії формування. Такий симптом емоційного вигорання, як «тривога і депресія» сформований у 2% респондентів (1 особа), у більшості менеджерів (66%), даний симптом не сформований. Цей симптом виявляється у зв'язку з професійною діяльністю в особливо ускладнених обставинах, що спонукають до емоційного вигорання як засобу психологічного захисту.

Фаза резистенції сформована у більшості менеджерів, симптом «неадекватне вибіркоче емоційне реагування» є одним з найбільш виражених у цій фазі, він сформований у 46% досліджуваних, у 36% досліджуваних він знаходиться в стадії формування, у 18% менеджерів він не сформований. Виразність даного симптому - безсумнівна «ознака вигорання», він показує, що менеджери з продажу перестають відчувати різницю між двома принципово відмінними явищами: економний прояв емоцій і неадекватне вибіркоче емоційне реагування, демонструючи останнє. Симптом «емоційно - морально дезорієнтації» сформований у 28% респондентів, в той час як у 22% відсотків менеджерів він знаходиться на стадії формування, а у 50% не сформований. Даний симптом як би поглиблює неадекватну реакцію у відносинах з клієнтами та колегами. Отже, більша частина менеджерів відчувають потребу в самовиправданні. Не проявляючи належного емоційного ставлення до суб'єкта, вони захищають свою стратегію. Симптом «розширення сфери економії емоцій» сформований у 14% досліджуваних і у 64% він не сформований. В 22 % менеджерів даний симптом знаходиться на стадії формування. Сформованість даного симптому свідчить про те, що менеджери з продажу втомлюються на роботі від контактів, розмов, відповідей на питання, і їм уже не хочеться спілкуватися навіть з близькими. І часто саме домашні стають першою «жертвою» емоційного вигорання. Симптом «редукції професійних обов'язків» також є одним з найбільш виражених. Він сформований у 50% респондентів в даній вибірці, у 24% менеджерів даний симптом знаходиться в стадії формування, у 26 % не сформований. Редукція проявляється у спробах полегшити або скоротити обов'язки, які вимагають емоційних витрат, тобто клієнтів, партнерів обділяють увагою. Менеджер не вважає за потрібне довше поговорити з клієнтом, спонукати до більш плідної співпраці. Відповідно в результаті він може втратити клієнта, недоотримати бажаний результат, чим викличе незадоволення з боку вищого керівництва. Всі симптоми даної фази виражені показниками 20 і більше балів. З цього можна зробити висновок, що вони є домінуючими не лише у фазі «резистенції» а й у всьому синдромі «емоційного вигорання». Далі проведемо аналіз розподілу менеджерів з продажу за рівнем сформованості симптомів фази виснаження. У більшості респондентів фаза «виснаження» знаходиться на стадії формування. Симптом «емоційного дефіциту» сформований у 16% досліджуваних, у більшості досліджуваних (48%) даний симптом не сформований, у 36% досліджуваних даний симптом знаходиться на стадії формування. Симптом «емоційного дефіциту» проявляється у впевненості, що емоційно людина вже не може допомагати суб'єктам своєї діяльності. Не в змозі увійти в їхнє становище, співчувати і співпереживати, відгукуватися на ситуації, які повинні спонукати, посилювати інтелектуальну, вольову і моральну віддачу. Поступово симптом посилюється і набуває більш ускладненої форми: все рідше проявляються позитивні емоції і все частіше негативні. Різкість, грубість, дратівливість доповнюють симптом «емоційного дефіциту». Симптом «емоційного відчуження» сформований у 20% менеджерів, у 52% менеджерів симптом не сформований, при цьому у 28% працівників даний симптом на стадії формування. У разі сформованості даного симптому менеджери з продажу повністю виключають емоції зі сфери професійної діяльності. Їх майже нічого не хвилює, не викликає емоційного відгуку - ні позитивні обставини, ні негативні. Причому це не вихідний дефект емоційної сфери, не ознака ригідності, а набутий за роки обслуговування людей емоційний захист. Людина поступово вчиться працювати як робот, як бездушний автомат. В інших сферах вона живе повноцінним емоційним життям. Реагування без почуттів та емоцій найбільш яскравий симптом «вигорання». Він свідчить про професійну деформацію особистості і завдає шкоди суб'єкту спілкування. Ділові партнери таких працівників зазвичай переживають виявлену до них байдужість і можуть бути глибоко розчаровані. Симптом «особистісного відчуження, або деперсоналізації» сформований у 18% респондентів, у більшості досліджуваних (66%) він не сформований, у 16% досліджуваних знаходиться на стадії формування. Даний симптом

проявляється в широкому діапазоні напрямів думки та вчинків професіонала в процесі спілкування. Перш за все, відбувається повна або часткова втрата інтересу до людини - суб'єкта професійної дії. Він сприймається як неживий предмет, як об'єкт для маніпуляцій - з ним доводиться щось робити. Об'єкт обтяжує своїми проблемами, потребами, неприємна його присутність, сам факт його існування. Виникає деперсоналізований захисний емоційно - вольовий антигуманістичний настрій. Фахівець стверджує, що робота з людьми не цікава, не приносить задоволення, не представляє соціальної цінності. Симптом «психосоматичних і психо вегетативних порушень» сформований у 6% досліджуваних. У більшості менеджерів з продажу (84%) він не сформований і лише у 10% досліджуваних знаходиться на стадії формування. Даний симптом проявляється на рівні фізичного та психічного самопочуття. Часом навіть думка про суб'єктів професійної діяльності або контакт з ними викликає погані настрої, погані асоціації, безсоння, відчуття страху, неприємні відчуття в області серця, судинні реакції, загострення хронічних захворювань.

Також за допомогою методики «Тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО)» в адаптації Д.О. Леонтєва, нами був проведений аналіз смисложиттєвих орієнтацій менеджерів з продажу і визначений рівень осмисленості їх життя. В результаті дослідження ми отримали наступні результати. Середня осмисленість життя по всій вибірці склала 138,74 балів при стандартному відхиленні 22,92. Отже, респонденти, які набрали за шкалою менше 116 балів, були віднесені до групи з низькою осмисленістю життя; ті які набрали від 116 до 162 балів - до групи з середньою осмисленістю життя, а ті які набрали більше 162 балів - до групи з високою осмисленістю життя. Таким чином, було визначено три групи респондентів з різним рівнем осмисленості життя.

У групу з низькою осмисленістю життя увійшли 11 осіб, що становить 22 % від загального числа досліджуваних. У групу з середньою осмисленістю життя увійшло 29 осіб, що становить 58 % від усієї вибірки. Найменш чисельною групою стала група з високою осмисленістю життя, до неї увійшло 10 респондентів, і це становить 20% від вибірки.

Аналіз субшкал тесту СЖО показав, що за субшкалою «цілі в житті» у 28% досліджуваних менеджерів з продажу високі результати – це говорить про те, що досліджувані є цілеспрямованими людьми, які не зациклюються на проблемах сьогодення та не живуть минулими спогадами, а ставлять перед собою конкретні цілі і намагаються їх досягти. У значній кількості досліджуваних менеджерів з продажу (72%) низькі показники за даною ознакою. Це говорить про те, що дані досліджувані живуть сьогодняшнім або вчорашнім днем. Вони не намагаються планувати своє майбутнє, а живуть лише теперішнім та минулим. За субшкалою «процес життя» у більшості менеджерів з продажу (62%) високий показник – це свідчить про те, що більшість досліджуваних сприймають сам процес свого життя як цікавий, емоційно насичений та наповнений смыслом. У 38% досліджуваних менеджерів з продажу низький показник – це говорить про те, що дані респонденти незадоволені своїм життям у сьогоденні; при цьому, однак, йому можуть надавати повноцінний сенс спогади про минуле або націленість у майбутнє. За субшкалою «результативність життя або задоволеність самореалізацією» 46% досліджуваних мають високий показник, який відображає позитивну оцінку пройденого відрізка життя, відчуття того, що прожита частина їх життя була продуктивною і осмисленою. У 54% досліджуваних низький показник за даною субшкалою і це вказує на незадоволеність прожитою частиною життя.

Отримані результати за субшкалою «локус контролю –я» - свідчать про те, що у більшій частині досліджуваних менеджерів з продажу (88%) присутня зневіра щодо здатності контролювати події власного життя, 12% досліджуваних вважають себе сильними особистостями, які мають достатню свободу вибору, щоб побудувати своє життя у відповідності зі своїми цілями і завданнями, а також уявленнями про його сенс. Показники за субшкалою «локус контролю – життя» високі у 62% відсотків респондентів. Тобто, вони переконані в тому, що людині дано контролювати своє життя, вільно приймати рішення і втілювати їх у життя. Низький показник мають 38% менеджерів з продажу - цим досліджуваним притаманний фаталізм, переконаність у тому, що життя людини непідвладне свідомому контролю, що свобода вибору ілюзорна і безглуздо що-небудь загадувати на майбутнє.

У досліджуваних менеджерів з продажу низький середній бал за шкалою – «цілі в житті». Низькі бали (3) за цією шкалою навіть при загальному високому рівні свідомості життя (ОЖ) властиві людям, які живуть сьогодняшнім або вчорашнім днем. Субшкала «процес життя» - у досліджуваних високий середній показник за даною шкалою (5). Тобто, вони вважають своє теперішнє життя цікавим та емоційно насиченим і наповненим змістом. Субшкала «результативність життя» або задоволеність самореалізацією - бали за цією шкалою відображають оцінку пройденого відрізка життя, відчуття того, наскільки продуктивна і осмислена була прожита його частина. У досліджуваних високі бали за цією шкалою (5). Локус контролю - я (я - хазяїн життя): тут ми маємо найнижчий середній показник (2). Низькі бали свідчать про невіру в свої сили контролювати події власного життя. Локус контролю - життя або керованість життя: високий середньогруповий бал (5) – який характеризує переконання в тому, що людині дано контролювати своє життя, вільно приймати рішення і втілювати їх у життя. Співставимо результати дослідження вираженості СЕВ і рівня осмисленості життя менеджерів з продажу. У досліджуваних з високим рівнем осмисленості життя (20 % від вибірки) не сформована жодна з фаз СЕВ, у досліджуваних з середнім рівнем осмисленості життя (58 % від вибірки) фази «напруження» та «резистенція» знаходяться на стадії формування, а от фаза «виснаження» не сформована. У досліджуваних з низьким рівнем осмисленості життя (22 % від вибірки) фаза «напруження» знаходиться на стадії формування, а такі фази як «резистенція» та «виснаження» є повністю сформованими.

Для перевірки статистичної значущості виявлених взаємозв'язків ми використали ранговий коефіцієнт кореляції Спірмена. Результати кореляційного аналізу представлені в таблиці 2.

Таблиця 2
Результати кореляційного аналізу між показниками вираженості СЕВ і СЖО у менеджерів з продажу (N = 50)

Симптом	Цілі (майбутнє)	Процес (теперішнє)	Результат (минуле)	Локус контролю - Я	Локус контролю життя	ОЖ
Переживання психотравмуючих обставин	-0.443 (сл.)	-0.295(сл.)	-0.435(сл.)	-0.181 (не знач.)	-0.474(сл.)	
Незадоволеність собою	-0.139 (не знач.)	-0.163 (не знач.)	-0.17 (не знач.)	-0.0509 (не знач.)	-0.0326 (не знач.)	
Загнаність у кут	-0.322(сл.)	-0.175 (не знач.)	-0.329(сл.)	-0.303(сл.)	-0.257(сл.)	
Тривога і депресія	-0.229(сл.)	-0.226(сл.)	-0.335(сл.)	-0.00666 (не знач.)	-0.231 (не знач.)	
Неадекватне вибіркве емоційне реагування	-0.623 (помірн.)	-0.642 (помірн.)	-0.594 (помірн.)	-0.458 (сл.)	-0.736 (сильн.)	
Емоційно – моральна дезорієнтація	-0.441 (сл.)	-0.397 (сл.)	-0.441 (сл.)	-0.361 (сл.)	-0.556 (помірн.)	
Розширення сфери економічних емоцій	-0.538 (помірн.)	-0.546 (помірн.)	-0.531 (помірн.)	-0.305 (сл.)	-0.47 (сл.)	
Редукція професійних обов'язків	-0.36 (сл.)	-0.13 (не знач.)	-0.256 (сл.)	-0.262 (сл.)	-0.45 (сл.)	
Емоційний дефіцит	-0.598 (помірн.)	-0.494 (сл.)	-0.602 (помірн.)	-0.491 (сл.)	-0.496 (сл.)	
Емоційне відчуження	-0.662 (помірн.)	-0.567 (помірн.)	-0.507 (помірн.)	-0.433 (сл.)	-0.486 (сл.)	
Деперсоналізація	-0.649 (помірн.)	-0.632 (помірн.)	-0.61 (помірн.)	-0.418 (сл.)	-0.643 (помірн.)	
Психосоматичні та психовегетативні порушення	-0.319 (сл.)	-0.482 (сл.)	-0.245 (сл.)	-0.219 (не знач.)	-0.326 (сл.)	
Загальне ЕВ						-0.821 (сильн.)

Висновки. Більшість дослідників феномену вигорання сходяться на думці, що він являє собою синдром, який є захисною реакцією на тривалі робочі стреси, пов'язані з міжособистісним спілкуванням. В результаті емпіричного дослідження встановлено достовірні зворотні зв'язки між симптомами синдрому емоційного вигорання і компонентами осмисленості життя. Доведено, що у респондентів з високим рівнем осмисленості життя не сформована жодна з фаз СЕВ, у досліджуваних з низьким рівнем осмисленості життя фаза «напруження» знаходиться на стадії формування, а такі фази як «резистенція» та «виснаження» є повністю сформованими. Тобто, чим нижчим є рівень осмисленості життя, тим більш вираженим є емоційне вигорання. І навпаки, чим вище рівень осмисленості життя, тим нижче рівень емоційного вигорання. У подальшому планується проведення дослідження з метою вивчення психологічного благополуччя особистості, його гедоністичного (баланс позитивного та негативного афекту, емоційний комфорт, оптимізм) та трансцендентного аспектів (наявність життєвих цілей, осмисленість минулого та майбутнього) у представників соціономічних професій.

Література

1. Колтунович Т.А. Психологічні умови корекції професійного вигорання у вихователів дитячих навчальних закладів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Колтунович Тетяна Анатоліївна. – Івано-Франківськ, 2016. – 223 с.
2. Лэнгле А. Эмоциональное выгорание с позиции экзистенциального анализа/ Альфред Лэнгле; пер. с нем. О. М. Ларченко // Вопросы психологии. – 2008. – № 2. – С. 3–16.
3. Матвієнко Л.І. Синдром емоційного вигорання у працівників служби зайнятості: діагностика та корекція / Л.І. Матвієнко // Ринок праці та зайнятість населення. – 2013. - №1. – С.38- 42.
4. Матвієнко Л.І. Чинники емоційного вигорання у представників соціономічних професій / Л.І. Матвієнко, Я.О. Загребельна// Ринок праці та зайнятість населення. – 2014. - №2. – С.30- 34.
5. Freudenberger H. J. Staff burn-out / H. J. Freudenberger // Journal of Social Issues. – 1974. – Vol. 30. – P. 159–165.

References

1. Koltunovych T.A. Psyholohichni umovy korektsii profesijnoho vyhorannia u vykhovateliv dytyachykh navchal'nykh zakladiv : dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.07 / Koltunovych Tetiana Anatoliivna. – Ivano-Frankivs'k, 2016. – 223 s.
2. Ljengle A. Jemocional'noe vygoranie s pozicii jekzistencial'nogo analiza/ Al'fred Ljengle; per. s nem. O. M. Larchenko // Voprosy psihologii. – 2008. – № 2. – S. 3–16.
3. Matviienko L.I. Syndrom emotsijnoho vyhorannia u pratsivnykiv sluzhby zajniateosti: diahnostryka ta korektsiia / L.I. Matviienko // Rynok pratsi ta zajniateist' naseleennia. – 2013. - №1. – S.38- 42.
4. Matviienko L.I. Chynnyky emotsijnoho vyhorannia u predstavykiv sotsionomichnykh profesij / L.I. Matviienko, Ya.O. Zahrebel'na// Rynok pratsi ta zajniateist' naseleennia. – 2014. - №2. – S.30- 34.
5. Freudenberger H. J. Staff burn-out / H. J. Freudenberger // Journal of Social Issues. – 1974. – Vol. 30. – P. 159–165.

159.9.07

Методологічні засади дослідження особистісної ідентичності військовослужбовців

Мозговий В. І.
victorbrain@mail.ru

У статті викладено методологічні засади дослідження особистісної ідентичності військовослужбовців. Припускається, що особистісна самоідентифікація військовослужбовця є проявом формування його позитивної «Я-концепції», усвідомлення змісту військової служби як духовної потреби щодо захисту своєї держави та загальнолюдських європейських цінностей. Процес формування особистісної самоідентифікації військовослужбовця може мати певну вікову динаміку. Вона розвивається в залежності від переживання особою значущих біографічних подій та сформованими у неї духовними цінностями, що у подальшому може впливати на виконання нею своїх службових обов'язків. Завданнями емпіричного дослідження є визначення механізмів, чинників та етапів формування особистісної ідентифікації у військовослужбовців, а також розробки діагностичних критеріїв сформованості особистісної самоідентифікації військовослужбовця. Теоретично обґрунтовано структурно-логічну схему та концепцію дослідження психологічних закономірностей особистісної ідентичності військовослужбовців.

The article presents methodological principles of the study of personal identity soldiers. It is assumed that personal identity of a soldier is a manifestation of a military formation of his positive «self-concept» content, awareness of military service as a spiritual need for the protection of the state and common European values. The formation of personal identity of a soldier may have some age dynamics. It develops depending on a person experience of significant biographical events and formed her spiritual values that in the future may affect the performance of his duties. The objectives of the empirical study is to determine the mechanisms, factors and stages of formation of personal identification in soldiers and development of diagnostic criteria of formation of personal identity. There was theoretically grounded structural and logical scheme and the concept of psychological patterns of personal identity in soldiers.

В статье изложены методологические основы исследования личностной идентичности военнослужащих. Предполагается, что личностная самоидентификация военнослужащего является проявлением формирования его положительной «Я-концепции», осознание содержания военной службы как духовной потребности в защите своего государства и общечеловеческих европейских ценностей. Процесс формирования личностной самоидентификации военнослужащего может иметь определенную возрастную динамику. Она развивается в зависимости от переживания личностью военнослужащего значимых биографических событий и сформированными в ней духовными ценностями, что в дальнейшем может повлиять на выполнение ими своих служебных обязанностей. Задачами эмпирического исследования является определение механизмов, факторов и этапов формирования личностной идентификации у военнослужащих, а также разработки диагностических критериев сформованности личностной самоидентификации военнослужащего. Теоретически обоснована структурно-логическая схема и концепция исследования психологических закономерностей личностной идентичности военнослужащих.

Постановка проблеми. Підтримання Збройних Сил України, зокрема в умовах здійснення АТО, у готовності до виконання визначених для них завдань настійно вимагає постійного вдосконалення рівня військово-професійної підготовки особового складу, формування у нього не тільки високої морально-психологічної стійкості а і внутрішньої особистісної готовності, самоідентифікації захисником держави, її суверенітету і територіальної цілісності, на рівні особистісної духовної потреби. Формування цієї самоідентифікації у військовослужбовців можливо при умові сформованої позитивної особистісної «Я-концепції» на рівні психологічної ідентичності із своєю культурою, державою, загальнолюдськими європейськими ціннісними орієнтирами щодо захисту та оборони своєї держави.

Мета даної статті – теоретично обґрунтувати структурно-логічну схему дослідження проблеми особистісної ідентичності військовослужбовців.

Аналіз попередніх досліджень.

Аналіз попередніх досліджень. У західній науково-філософській та психологічній думці дослідження ідентичності активно ведуться з початку 70-х років ХХ ст. Цій проблемі присвячені численні роботи, які, як правило, мають міждисциплінарний характер і об'єднують вчених різних наукових галузей. До наукового доробку зарубіжних дослідників з даної проблематики належать праці Ю. Габермаса, Г. Маркузе, О. Панаріна, Г. Ріккертта, М. Фуко, К.Ясперса.

Феномен ідентичності є досить популярним і серед української наукової спільноти. Чимало філософських думок зорієнтовано на проблему ідентичності української нації в історіософських концепціях В. Винниченка, І. Франка, М. Грушевського, Д. Донцова, М. Драгоманова, М. Костомарова. Серед вітчизняних вчених в дослідженнях з психології, соціології та філософії 1990-х – початку 2000-х років дану проблему досліджували: В. Андрущенко, В. Барков, В. Білодід, В. Бех, А. Васильченко, Я. Верменич, І. Вільчинська, Г. Волинка, В. Воронкова, Н. Вяткіна, П. Гнатенко, Є. Головаха, О. Гомілко, Л. Губернський, В. Євтух, В. Ігнат'єв, В. Заблоцький, О. Злобіна, П. Йолон, А. Ішмуратов, В. Ішук, І.

Кисляковська, А. Колодій, І. Кононов, Я. Кохан, С. Кримський, В. Кулик, В. Лісовий, О. Маєвський, С. Маєєв, М. Михальченко, В. Навроцький, Г. Нестеренко, В. Омелянич, В. Павленко, Ю. Писаренко, М. Попович, І. Предборська, Т. Розова, Т. Рудницька, А. Ручка, Ю. Сасенко, М. Степико, І. Сторонянська, В. Табачковський, Т. Титаренко, Н. Хамітов, В. Фадєєв, В. Шинкарук, Л. Шкляр, М. Шульга, С. Шульц та ін. Їх роботи присвячені аналізу трансформації у системі соціальних ідентичностей українського соціуму, зокрема особливостям етнокультурних ідентичностей та дослідженню перспектив становлення спільної національної ідентичності в регіонах України. Сьогодні з'являється багато нових праць (М. Байрак, Я. Грицак, М. Міщенко, Н. Черниш, В. Сусак, В. Середа), які присвячені дослідженню формування української національної ідентичності, що свідчить про збереження актуальності проблематики.

Наведене, як нам здається, переконливо засвідчує те, що вивчення особливостей ідентифікації особистості військовослужбовця набуває особливої актуальності як у теоретичному, так і в практичному плані. На жаль, кількість досліджень, присвячених цій проблематиці, поки що не можна вважати достатньою (М.Й.Боришевський, О.М.Васильченко, П.І.Гнатенко, В.М.Павленко, О.І.Донцов, Т.Г.Стефаненко, К.В.Коростеліна, В.Т.Циба, Н.О.Чурєєва, М.О.Шульга, Г.У.Солдатова, Т.М.Яблонська). Тому проблема становлення особистісної ідентичності сучасної української молоді як суб'єкта військової служби та професійної військової діяльності є досить актуальною.

Вивчаючи феномен ідентифікації особи з різними спільнотами, багато дослідників підкреслюють, що потреба будь-якої людини належати до соціуму, відчувати себе часткою суспільства, бути членом певної референтної групи та усвідомлювати єдність з її представниками є докорінною потребою особистості (Е.Еріксон, А.Маслоу, Г.Мюррей, Е.Д.Сміт, Е.Фром). У національній ідентифікації виокремлюють два аспекти - етнічну та громадянську ідентичності (М.Barrett). Змістом громадянської ідентичності є усвідомлення особою власної належності до загальнонаціональної спільноти. Етнічна ідентичність віддзеркалює усвідомлення людиною себе як представника певного етносу.

Процес самовизначення людини через членство в соціальній структурі суспільства прийнято називати "соціальною ідентифікацією" особистості. Результатом ідентифікації особи з різними спільнотами є численні ідентичності, актуальність і значущість яких варіюють залежно від часу й ситуації. Сукупність їх складає цілісну соціальну ідентичність особистості, важливе місце в структурі якої посідає ідентифікація з національною спільнотою.

Аналіз процесу формування в науковій літературі поняття ідентичності (Г.А.Агаєв, Ю.В.Бромлей, Й.Вирост, Л.М.Дробіжева, В.І.Козлов, П.І.Кушнер, В.В.Мавродін, Г.В.Шелепов та ін.) дозволив дійти висновку, що саме аналізу національної ідентичності приділялася достатня увага, тоді як інші види ідентичності особистості розглядалися недостатньо.

Результати дослідження. Отже, ідентифікація особистості військовослужбовця - це процес ототожнення, уподібнення особистістю себе з образом захисника, воїна. Змістом цього процесу є суб'єктивне відчуття належності до військової спільноти на основі стійкого емоційного зв'язку, що виникає в особистості як результат формування відносно стійкої системи усвідомлених уявлень і оцінок реально існуючих диференціюючих та інтегруючих ознак цієї соціальної групи, а також прийняття групових норм та цінностей. Підсумком цього тривалого та складного процесу самовизначення людини, становлення її ідентичності є формування Я-образу особистості як суб'єкта, що свідомо обирає контрактну службу або навчання у військовому виші. Таким чином, ми розглядаємо ідентичність особистості військовослужбовця у трьох аспектах: 1) як соціально-психологічний результат когнітивно-емоційних та ціннісних процесів ідентифікації людини з образом військовослужбовця; 2) як мотиваційно - когнітивне ядро готовності до проходження військової служби; 3) як вельми важливий компонент у структурі загальної соціальної ідентичності особистості, невід'ємну частину Я-образу особистості.

Процес усвідомлення людиною себе як представника певної статі, поступове набуття гендерної ідентичності особистістю розпочинається з раннього дитинства та здійснюється протягом певного періоду. Етнічна ідентифікація дитини відбувається у специфічному етнонаціональному середовищі протягом молодшого шкільного віку. Значні зрушення у формуванні громадянської ідентичності як компоненту Я-образу особистості відбуваються в підлітковому віці, що пов'язано з оволодінням учнями різноманітними суспільно-цінними знаннями, уміннями та навичками, формуванням системи знань про суспільні феномени, а також з розвитком пізнавальних здібностей і розширенням сфери діяльності та спілкування школяра. Однак, вирішальним етапом становлення ідентичності особистості військовослужбовця - періодом її зміцнення та закріплення - є юнацький вік, коли її розвиток сягає найвищого, інтелектуально-теоретичного рівня та підкріплений практичним досвідом військової служби. Подальші зміни ідентичності особистості військового є вже не стільки її формуванням, скільки трансформацією, яка залежить від соціально-політичних, економічних та інших умов професійної військової діяльності. У цій сфері досить важлива роль належить визначенню загальної концепції формування психологічної ідентичності військовослужбовця. Зараз вже ні в кого не викликає сумніву той факт, що підвищенню ефективності всебічної підготовки особового складу, згуртуванню підрозділів може сприяти врахування індивідуальних особливостей діяльності та досвіду органів психологічного забезпечення в закордонних державах, раціональне використання їхнього бачення та психолого-педагогічної інформації, що знаходиться в компетенції фахівця військової психології.

Наше дослідження буде присвячене вивченню закономірностей формування ідентичності військовослужбовця як процесу спрямованого на усвідомлення змісту та характеру військової служби

як такої та сформованої духовної потреби захисту своєї держави, як захисту загальнолюдських європейських цінностей.

У дослідженні сформульовано наступні припущення.

1. Особистісна самоідентифікація військовослужбовця є проявом формування його позитивної «Я-концепції», спрямованої на усвідомлення змісту військової служби, як такої та сформованої духовної потреби захисту своєї держави, як захисту загальнолюдських європейських цінностей.

2. Процес формування особистісної самоідентифікації військовослужбовця може мати певну вікову динаміку розгортатися в залежності від значущих біографічних подій, наявності трансгенераційних зв'язків з культурою предків.

3. Формування особистісної самоідентифікації військовослужбовця, в залежності від категорії призову, може бути як позитивним, так і негативним, а також мати незрілі форми, пов'язані із загальною соціальною незрілістю особистості та слабосформованими духовними цінностями, що може впливати на виконання ними службових обов'язків.

4. Передбачаємо, що базовими механізмами формування особистісної самоідентифікації військовослужбовця виступає правильно сформована у дитинстві гендерна та етнічна ідентичність, належне переживання реакції «емансипації» у підлітковому віці та наявність сформованої громадянської самосвідомості в юнацькому віці.

Відповідно до мети та гіпотез було сформульовано такі завдання подальшого теоретичного та емпіричного дослідження.

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз основних психологічних підходів у дослідженні процесу формування особистісної ідентифікації, зокрема самоідентифікації у військовослужбовців.

2. На засадах системного підходу розробити концепцію психологічних закономірностей формування особистісної ідентифікації у військовослужбовців.

3. Визначити та емпірично дослідити механізми, чинники та етапи формування особистісної ідентифікації у військовослужбовців.

4. Розробити діагностичні критерії сформованості особистісної самоідентифікації військовослужбовця в залежності від категорії призову: строковики, контрактники, офіцери, студенти вищих військових учбових закладів (майбутні офіцери).

5. Розробити і впровадити моделі активного соціально-психологічного супроводу (тренінги, консультування, техніки психосаморегуляції та самопомоги) в залежності від категорії військовослужбовця та ступеню сформованості його самоідентифікації.

На основі вивчення теоретичного матеріалу було створено наступну структурно-функціональну модель становлення особистості військовослужбовця.

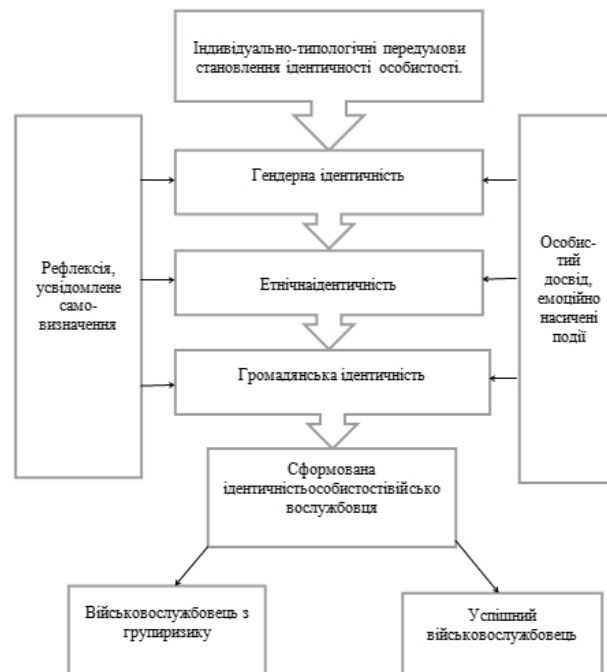

Рис.1. Теоретична модель процесу становлення ідентичності особистості військовослужбовця.

Теоретико-методологічною основою дослідження є: постнекласична парадигма психологічного дослідження, основи генетичної психології (С.Д.Максименко), психологічні концепції, що розкривають зміст та структуру самосвідомості, особливості формування Я-образу особистості, становлення її ідентичності (Р.Бернс, М.Й.Боришевський, Е.Еріксон, І.С.Кон, Г.С.Костюк, В.В.Столін, П.Р.Чамата, І.І.Чеснокова), соціально-психологічні концепції та положення про сутність самосвідомості та свідо-

мості (М.І.Алексєєва, М.Й.Боришевський, І.С.Кон, В.П.Левкович, Н.Г.Панкова, Е.Сміт, Г.У.Солдатова, Т.Г.Стефаненко, В.Ю.Хотинєць, М.А.Чєпа, В.О.Ядов), філософські та соціологічні теорії, що розкривають сутність та структуру самосвідомості людини (Ю.В.Арутюнян, Ю.В.Бромлей, А.Ф.Дашдаміров, Л.М.Дробіжева, А.А.Кожанов, В.І.Козлов, П.І.Кушнер, В.В.Піменов, М.І.Пірен, К.В.Чистов), громадську та національну ідентичність (Г.О.Балл, П.І.Гнатенко, Н.М.Лебедева, В.М.Павленко, С.О.Тагліні, М.О.Шульга, M. Vanget, H. Tajfel, J. C. Turner та ін.).

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань і перевірки гіпотез застосовано загальнонаукові методи теоретичного й емпіричного дослідження:

- теоретичні - аналіз основних понять, систематизація матеріалу, порівняння та узагальнення даних, моделювання;

- емпіричні - анкетування, інтерв'ювання, психодіагностичного тестування, семантичного диференціала, контент-аналізу. Також розроблено авторські методики для дослідження закономірностей формування ідентичності військовослужбовця;

- методиками емпіричного дослідження стануть: тест «Дерево», методика Г. У. Солдатової та С. В. Рижової «Етнічна ідентичність», «Психологічна автобіографія» Л. Ф. Бурлачука, О. Ю. Коржової, методика «Прогноз», «Психогіометричний малюнок людини», «Психогіометричні фігури», «Гендерної орієнтації» Сандри Бем; семантичний диференціал Осгуда, аналіз автобіографічних наративів,

- статистичного оброблення емпіричних даних та графічної презентації на базі пакету статистичних програм SPSS 21.00.

Емпіричну базу дослідження складатимуть військовослужбовці Державної служби спеціального транспорту, строкової та контрактної служби, учасники АТО, студенти Військового інституту КНУ імені Тараса Шевченка,

Практичне значення роботи полягатиме в розробці й апробації методик діагностики для дослідження ступеню сформованості позитивної «Я-концепції» та особистісної самоідентифікації військовослужбовця в залежності від категорії призову, що дозволить використовувати отримані психодіагностичні показники (критерії) при професійно-психологічному відборі у військоматах, у навчальних військових центрах в роботі з визначеними «групами ризику», бойових частинах ЗСУ.

Отримані дані, крім того, можуть бути використані для створення тренінгових програм, спрямованих на певну психокорекцію особистісної ідентичності військовослужбовця та його «Я - концепції» для якісного виконання ним своїх службових обов'язків.

Виявлені у дослідженні закономірності етапності становлення самоідентифікації військовослужбовця будуть основою для побудови системи виховання майбутніх захисників України.

Висновки.

1. Теоретико-методологічною основою дослідження є: постнеокласична парадигма психологічного дослідження, психологічні концепції, що розкривають зміст та структуру самосвідомості, особливості формування Я-образу особистості, становлення її ідентичності.

2. Теоретично обґрунтовано структурно-логічну схему дослідження проблеми особистісної ідентичності військовослужбовця, зміст та структуру самосвідомості, особливості формування Я-образу особистості, становлення її ідентичності

3. Розроблено концепцію психологічних закономірностей формування особистісної ідентифікації у військовослужбовців.

Література.

1. Александрова Л. А. Адаптация к трудным жизненным ситуациям и психологические ресурсы личности / Л. А. Александрова // Личностный потенциал: структура и диагностика [под ред. Д. А. Леонтьева]. — М.: Смысл, 2011. — С. 547–579.

2. 77. Боришевский М. Й. Теоретические вопросы самосознания (Психологические особенности самосознания подростка) [под ред. М. Й. Боришевского]. — К.: Рад. школа, 1980. — С. 5–34

3. 93. Буякас Т. М. Опыт утверждения общечеловеческих ценностей — культурных символов — в индивидуальном сознании / Т. М. Буякас, О. Г. Зевина // Вопросы психологии. — 1997. — № 5. — С.44–56.

4. Грись А. «Я-образ» як психологічний чинник соціальної дезадаптації особистості / А. Грись // Соціальна психологія. — 2005. — № 6 (14). — С. 59–67.

5. Игнатова Е.Н. Социальные и социально-психологические аспекты стрессоустойчивости личности / Е.Н.Игнатова, Л.В.Куликов, М.А.Розанова // Теоретические и прикладные вопросы психологии. — Ч.2., — СПб, 1995. — С. 169–172.

6. Кайгер В. Адаптивні механізми самосвідомості і самоідентифікації / В. Кайгер // Соц. психологія. — 2005. — № 6. — С. 84–94.

7. Куєвда В. Міфологічні джерела української етнокультурної моделі: психологічний аспект: монографія / В.Куєвда. — Донецьк: Український культурологічний центр, Донецьке відділення НТШ, 2007. — 264 с.; 3 таб., 129 іл.

8. Либин А. В.Единая концепция стиля человека: метафора или реальность? / А. В. Либин (В кн.: Стиль человека: психологический анализ); [под ред. А. В.Либина]. — М.: Смысл, 1998. — С. 109–124.

9. Лівехуд Б. Кризи життя — шанси життя: розвиток особистості між дитинством і старістю / Б.

Лівехуд. — Калуга, 1994. — 365 с.

10. Методологічні та теоретичні проблеми психології: навч. посібник / [М. С. Корольчук, Ю. Л. Трофімов, В. І. Осодло та ін.]. — К.: Ніка-Центр, 2008. — 336 с.

11. Мільютіна К. Л. Методи діагностики видів та стратегій адаптивності дорослих / К. Л. Мільютіна // Проблеми емпіричних досліджень в психології. — Вип. 4. — К.: Гнозис, 2010. — С. 248–253

References

1. Aleksandrov, LA adaptation to difficult life situations and psychological resources of the individual / LA Aleksandrova // Personal potential: Structure and diagnostics [under. Ed. DA Leontiev]. - M.: Meaning, 2011. - P. 547-579.

2. 77. Borishevsky M. J. Theoretical questions of self-consciousness (Psychological features of consciousness of a teenager) [ed. M. J. Borishevskogo]. - K.: I am glad. School, 1980. - S. 5-34

3. 93. Buyakas TM The experience of human values - cultural symbols - in the individual consciousness / TM Buyakas, OG Zevina // Questions of psychology. - 1997. - № 5. - S.44-56.

4. Gris A. "I-image" yak psihologichny chinnik sotsialnoї dezadaptatsії osobistosti / Gris A. // Sotsialna psihologiya. - 2005. - № 6 (14). - S. 59-67.

5. Ignatov EN social and socio-psychological aspects of the individual stress / EN Ignatov, LV Kulikov, MA Rozanov // Theoretical and applied problems of psychology. - Part 2 - St. Petersburg, 1995. - P. 169-172.

6. B. Kyger Adaptivni mehanizmi samosvidomosti samoidentifikatsії i / VA // Kyger Soc. psihologiya. - 2005. - № 6. - S. 84-94.

7. V. Kuevda Mifologichni dzherela ukraїnskoї etnokulturnoї modeli: psihologichny aspekt: the monograph / V. Kuevda. - Donetsk: Ukrainsky kulturologichny center Donetsk viddilennya NTSh, 2007. - 264 p.; Table 3., 129 il.

8. Libin AV unified concept of human identity: a metaphor or reality? / AV Libin (Proc.: Human Genre: psychological analysis); [Ed. AV Libin]. - M.: Meaning, 1998. - P. 109-124.

9. Livehud B. Creasy Zhittya - a chance Zhittya: rozvitok osobistosti mizh of Childhood i staristy / B. Livehud. - Kaluga, 1994. - 365 p.

10. Metodologichni that teoretichni problemi psihologii: navch. posibnik / [M. S. Korolchuk, YL Trofimov, V. I. Osodlo that in.]. - K.: Nika Center, 2008. - 336 p.

11. Milyutina KL Metodi diagnostiki vidiv that strategiy adaptivnosti grown / KL Milyutina // Problems empirichnih doslidzhen in psihologii. - Vip. 4 - K.: Gnosis, 2010. - P. 248-253

УДК 159.923.3-057.87:17.023.34

Взаємозв'язок психологічного благополуччя та соціальної ідентичності у студентів

Павленко В. М., Перепелиця М. І.
vnp49@mail.ru

В статті розглядається тема взаємозв'язку психологічного благополуччя та соціальної ідентичності у студентів. В дослідженні взяли участь 60 осіб, всі респонденти навчаються на 3 курсі різних навчальних закладів м. Харків. Для дослідження психологічного благополуччя та соціальної ідентичності були використані: опитувальник «Шкала психологічного благополуччя» К. Ріфф; Модифікація методики визначення етнокультурної ідентичності Д. Беррі; Анкета соціально-демографічних характеристик особистості. Дослідивши взаємозв'язок різних видів соціальної ідентичності та психологічного благополуччя, було виявлено, що такий зв'язок статистично підтверджується тільки відносно громадянської та національної ідентичності.

Ключові слова: психологічне благополуччя, соціальна ідентичність, професійна ідентичність, громадянська ідентичність, релігійна ідентичність, національна ідентичність, студенти.

В работе рассматривается тема взаимосвязи психологического благополучия и социальной идентичности студентов. В исследовании приняли участие 60 человек, все респонденты учатся на 3 курсе различных учебных заведений г. Харькова. Для исследования психологического благополучия и социальной идентичности были использованы: опросник «Шкала психологического благополучия» К. Рифф; Модификация методики определения этнокультурной идентичности Д. Берри; Анкета социально-демографических характеристик личности. Исследовав взаимосвязь различных видов социальной идентичности и психологического благополучия, было обнаружено, что такая связь статистически подтверждается только в отношении гражданской и национальной идентичности.

Ключевые слова: психологическое благополучие, социальная идентичность, профессиональная идентичность, гражданская идентичность, религиозная идентичность, национальная идентичность, студенты.

The paper considers the theme of the relationship of psychological well-being and social identity of students. The study involved 60 participants, all respondents are students of the 3rd course in the different educational institutions of Kharkiv. To investigate the psychological well-being and social identity were used: "Scale psychological well-being" of K. Riff; Modification of the scales for revealing the ethnic and cultural identity of D. Berry; Questionnaire of socio-demographic characteristics of the person. When studying the relationship between different types of social identity and psychological well-being, it was found that this relationship is statistically confirmed only in relation of civil and national identity.

Key words: psychological well-being, social identity, professional identity, civil identity, religious identity, national identity, students.

Постановка проблеми. Підвищений інтерес дослідників до вивчення соціальних аспектів психологічного благополуччя пов'язаний насамперед з виявленням характеристик його змістовної наповненості, критеріїв та факторів у співвіднесенні з приналежністю особистості до тієї чи іншої соціокультурної спільноти. В зарубіжній літературі психологічне благополуччя представлено як багатофакторний конструкт, який представляє собою складний взаємозв'язок культурних, соціальних, психологічних та економічних чинників. У зв'язку з цим у сучасних дослідженнях особливий інтерес викликає вивчення характеристик психологічного благополуччя особистості, її соціальної активності в контексті її соціалізації. Соціальна ідентичність є однією з центральних характеристик суб'єктивної позиції особистості, та являє собою складне, динамічне, інтегральне утворення, ключовими елементами якого виступають насамперед усвідомленість, вибірковість, ініціативність, самостійність та креативність. Варіативність проявів взаємозв'язку психологічного благополуччя та соціальної ідентичності простежується комплексом факторів, змінністю їх домінування та специфікою їх взаємодії. Ми вважаємо, що вивчення психологічного благополуччя, соціальної ідентичності та їх взаємозв'язку у студентів дозволить виявити особливості психологічного благополуччя, специфіку сприйняття соціальної ідентичності, й наблизить нас до розуміння механізмів співрегуляції психологічного благополуччя та соціальної ідентичності особистості у представників молоді.

Мета, задачі. Мета – дослідити взаємозв'язок психологічного благополуччя та соціальної ідентичності у студентів. Ця мета була конкретизована нами в наступних задачах:

1. Провести теоретичний аналіз понять психологічне благополуччя, соціальна ідентичність та їх взаємозв'язку.
2. Дослідити особливості психологічного благополуччя у студентів.
3. Визначити типи та параметри соціальної ідентичності у студентів.
4. Проаналізувати взаємозв'язок психологічного благополуччя та соціальної ідентичності у студентів.

Вибірка. Вибірка склала 60 осіб, з них 21 – чоловіки (35%); 39 – жінки (65%). Вік опитаних

складає від 20 до 27 років. Всі респонденти навчаються на 3 курсі різних навчальних закладів м. Харкова.

Методи дослідження. В роботі були використані такі методи:

1. Опитувальник «Шкала психологічного благополуччя» К. Ріфф.
2. Модифікація методики визначення етнокультурної ідентичності Д. Беррі [1].
3. Анкета соціально-демографічних характеристик особистості.
4. Методи математичної статистики, а саме дескриптивний та кореляційний аналіз.

Аналіз літератури. Вивчення феноменів щастя, позитивності, благополуччя і т. п. почалося у другій половині минулого століття в дослідженнях виконаних в рамках концепції психологічного благополуччя Н. Бредберна, К. Ріфф, і стало особливо активним останні десятиліття у зв'язку з розвитком позитивної психології. Психологи термін психологічне благополуччя трактують по різному. Так, психологічне благополуччя людини - це «позитивне функціонування особистості» (К. Ryff); «баланс негативного та позитивного афектів» (N. Bradburn та ін.); «системна якість людини, заснована на психосоматичному, психічному і психологічному здоров'ї» (Фесенко П. П.); «синтегичний показник, який об'єднує задоволеність життям і відчуття щастя» (Монусова Г. А.); «особистісні зусилля і активна позиція» (Лебедева А. А.) [2].

Поняття ідентичності з'явилося у вітчизняній психології в середині дев'яностих років минулого століття у працях Н.В. Антонової, Н.М. Лебедевої, В. М. Павленко, Г. У. Солдатової і Т. Г. Стефаненко та ін. У зарубіжній психології дане поняття вперше було введено Е. Еріксоном (1968), дослідження особистісної і соціальної ідентичності проводили представники різних напрямів: когнітивної психології (Г. Бриквелл, М. Яромовиц та ін), теорії соціальних репрезентацій (У. Дойс) та інших.

Соціальна ідентичність виступає як усвідомлений процес співвіднесення (тотожності) людини з певною спільністю (нацією, етносом, державою і т. п.), у взаємодії з якою особа здійснює діяльність з розпредмечування соціального досвіду та самоопредмечуванню своєї сутності. Ідентичність сприяє активному освоєнню зразків і стереотипів поведінки, властивих членам спільноти, прийняття групових норм, цілей, соціальних ролей, установок, ідеалів як власних. Це допомагає організувати і згуртувати індивідів, зорієнтувати їх в мінливому світі [3].

Вивчення взаємозв'язку психологічного благополуччя та соціальної ідентичності проводились в рамках розробки проблеми соціального капіталу, так, в ряді досліджень, виконаних на вибірці представників молоді, зафіксований позитивний взаємозв'язок між суб'єктивним благополуччям та позитивністю громадянської ідентичності (Татарко А. Н., Журавльова А. Є., Лебедева Н. М., Бочарова Е. Е.).

Результати. Узагальнені дані дослідження психологічного благополуччя, як в цілому по виборці, так і окремо у чоловіків і жінок, приведені в таблиці №1.

Таблиця 1

Результати дослідження психологічного благополуччя

Показник	Показники групи				
	Чоловіки (середні значення)	Нормативні показники (Ч) (середні значення)	Жінки (середні значення)	Нормативні показники (Ж) (середні значення)	Загальний показник (середні значення)
Позитивні відносини	61	63	62,2	65	61,8
Автономія	59	56	56,9	58	57,6
Керування середовищем	59,7	57	57,8	58	58,4
Особистісний зріст	63	65	63,8	65	63,6
Цілі в житті	63,2	63	64,7	64	64,2
Самосприйняття	60	59	59,6	61	59,9
Баланс афекту	87	91	89	84	88,6
Осмисленість життя	96,4	99	97,5	97	97,2
Людина як відкрита система	63,7	65	65	65	64,6
Психологічне благополуччя	366,1	363	364,3	370	365

Аналіз основних шкал показує, що всі показники знаходяться у середньому діапазоні, але слід зазначити, що загальний рівень психологічного благополуччя чоловіків дещо вищий від нормативних значень (особливо за шкалами «автономія» та «керування середовищем»), а рівень психологічного благополуччя жінок нижчий від нормативних значень (особливо за шкалою «позитивні відносини»).

Результати дослідження соціальної ідентичності приведені в таблиці №2.

Таблиця 2

Результати дослідження соціальної ідентичності

Показник	№	Мінімум	Максимум	Середні значення	Стандартні відхилення
Професійна ідентичність	60	,00	50,00	36,5000	10,66358
П1	60	,00	10,00	7,3167	2,28845
П2	60	,00	10,00	7,4500	2,67078
П3	60	,00	10,00	7,6167	2,64954
П4	60	,00	10,00	7,3833	3,00334
П5	60	,00	10,00	6,8667	2,67738
Громадянська ідентичність	60	3,00	50,00	31,8833	15,15915
Г1	60	,00	10,00	8,0333	2,71822
Г2	60	,00	10,00	7,0333	3,60774
Г3	60	,00	10,00	6,0500	3,73452
Г4	60	,00	10,00	6,3833	3,61771
Г5	60	,00	10,00	5,2667	3,73198
Релігійна ідентичність	60	,00	50,00	26,0333	17,17405
Р1	60	,00	10,00	5,2000	3,63505
Р2	60	,00	10,00	4,7333	4,00367
Р3	60	,00	10,00	5,3500	3,85247
Р4	60	,00	10,00	5,7667	3,89857
Р5	60	,00	10,00	3,4833	3,79336
Національна ідентичність	60	,00	50,00	34,5333	14,59100
Н1	60	,00	10,00	7,2167	3,09232
Н2	60	,00	10,00	7,0833	3,15311
Н3	60	,00	10,00	7,1500	2,95058
Н4	60	,00	10,00	7,2333	3,19091
Н5	60	,00	10,00	6,2500	3,39304
Н валідних (за списком)	60				

Змістовні значення приведених шкал наступні:

П1, Г1, Р1, Н1 - показник приналежності до своєї соціальної групи.

П2, Г2, Р2, Н2 - показник ступеня важливості відношення себе до своєї соціальної групи.

П3, Г3, Р3, Н3 - показник особистого сприйняття свого членства в соціальній групі (подобається/не подобається).

П4, Г4, Р4, Н4 - показник бажання залишатися членом своєї соціальної групи.

П5, Г5, Р5, Н5 - показник вираження в поведінці своєї соціальної ідентичності.

Аналіз наведеної таблиці дозволяє зробити наступні висновки:

- по-перше – усі досліджувані види соціальної ідентичності є позитивними, оскільки підсумкові показники рівня їх позитивності перевищують середній рівень шкали;

- по-друге - серед досліджуваних видів соціальної ідентичності найбільш позитивною є професійна ідентичність, дещо менш вираженою є позитивність національної ідентичності, ще нижчі показники позитивності громадянської ідентичності і найнижчі – релігійної. На наш погляд, цей розподіл певною мірою спровокований різним ступенем однозначності відношення до різних соціальних груп – найбільш однозначним є відношення до професійної спільноти і найменш однозначним – до релігійної;

- по-третє – показано, що для всіх досліджуваних видів соціальної ідентичності найменш вираженим параметром є параметр прояву ідентичності у відповідній діяльності, у поведінці. В той же час найбільш виражені параметри у різних видів соціальної ідентичності дещо відрізняються:

- для професійної ідентичності таким параметром є суто емоційний критерій – задоволеність від приналежності до обраної професійної спільноти;

- для громадянської – сам факт ідентифікації себе з громадянами України;

- для релігійної ідентичності – небажання змін в своїй релігійній позиції;

- для національної ідентичності характерним є відсутність найбільш вираженого параметру, всі три параметри – факт ідентифікації себе з певною етнічною групою, задоволеність від цього і небажання змін в своїй національній ідентифікації мають однакові високі значення;

Дослідження взаємозв'язку психологічного благополуччя та соціальної ідентичності показало, що чим більший рівень психологічного благополуччя має людина тим більш у неї виражені наступні показники: 1) Громадянська ідентичність, як інтегральний показник всіх шкал ($r_s = 0,270$). 2) «Г1» – показник відношення себе до своєї громадянської групи ($r_s = 0,286$). 3) «Г2» – показник ступеня важливості відношення себе до

своєї громадянської групи ($r_s = 0,314$). 4) «Г5» – показник вираження в поведінці громадянської ідентичності ($r_s = 0,300$). 5) «Н1» – показник приналежності до своєї національної групи ($r_s = 0,289$). 6) «Н3» – показник особистого сприйняття свого членства в національній групі (подобається/не подобається) ($r_s = 0,269$). Виявлений зв'язок психологічного благополуччя з громадянською та національною ідентичністю, на нашу думку, обумовлений тим, що одним з компонентів психологічного благополуччя є потреба в безпеці. Остання повинна обґрунтовуватися зовнішніми чинниками, одним з яких являється ототожнення особистості з оточенням, тобто соціальна ідентифікація. В процесі ідентифікації формується почуття «Ми», що об'єднує людину зі спільнотою, дозволяє подолати страх і тривогу, забезпечує впевненість і стабільність особистості в соціальних умовах, тим самим підвищуючи рівень її психологічного благополуччя.

Висновки будуть викладені в декількох пунктах.

1. Психологічне благополуччя – це базовий суб'єктивний конструкт, що відображає сприйняття і оцінку функціонування особистості з точки зору вершини потенційних можливостей людини.

Соціальна ідентичність – це результат процесу ототожнення суб'єкта з певною соціальною групою на тлі диференціації від інших соціальних груп, що виражається в почутті спільності з членами тієї групи, з якою відбувається ототожнення, і сприйнятті як цінності її основних характеристик.

Взаємозв'язок психологічного благополуччя та соціальної ідентичності вивчався в рамках дослідження етнопсихологічних предикторів суб'єктивного благополуччя (Бочарова Е. Е.), та психологічного аналізу соціального капіталу (Татарко А. Н., Лебедева Н. М., Журавлева А. С.). Ці роботи підтверджують взаємозв'язок між психологічним благополуччям та громадянською ідентичністю у представників молоді.

2. Дослідження психологічного благополуччя показало, що значення всіх шкал знаходяться у середньому діапазоні, значних відхилень від нормативних показників не спостерігається. Загальний рівень психологічного благополуччя чоловіків дещо вищий від нормативних значень (особливо за шкалами «автономія» та «керування середовищем»), а рівень психологічного благополуччя жінок нижчий від нормативних значень (особливо за шкалою «позитивні відносини»).

3. Дослідження різних видів соціальної ідентичності за допомогою модифікованої нами методики Д. Беррі виявило наступне:

- усі досліджувані види соціальної ідентичності є позитивними;
- серед досліджуваних видів соціальної ідентичності найбільш позитивною є професійна ідентичність, дещо менш вираженою є позитивність національної ідентичності, ще нижчі показники позитивності громадянської ідентичності і найнижчі – релігійної;
- показано, що для всіх досліджуваних видів соціальної ідентичності найменш вираженим параметром є параметр прояву ідентичності у відповідній діяльності, у поведінці. В той же час найбільш виражені параметри у різних видів соціальної ідентичності дещо відрізняються:
  - для професійної ідентичності таким параметром є суто емоційний критерій – задоволеність від приналежності до обраної професійної спільноти;
  - для громадянської – сам факт ідентифікації себе з громадянами України;
  - для релігійної ідентичності – небажання змін в своїй релігійній позиції;
  - для національної ідентичності характерним є відсутність найбільш вираженого параметру, всі три параметри – факт ідентифікації себе з певною етнічною групою, задоволеність від цього і небажання змін в своїй національній ідентифікації мають однакові високі значення;

4. Дослідивши взаємозв'язок різних видів соціальної ідентичності та психологічного благополуччя, було виявлено, що такий зв'язок статистично підтверджується тільки відносно громадянської та національної ідентичності. Показано, що психологічне благополуччя прямо корелює як з загальним рівнем позитивності громадянської ідентичності, так і з окремими її параметрами – рівнем ідентифікації себе з громадянами країни, показником ступеня важливості для особи цієї ідентифікації та ступенем прояву своєї громадянської ідентичності у поведінці. Психологічне благополуччя позитивно корелює також з окремими параметрами національної ідентичності, а саме – з ступенем ідентифікації себе з своєю етнічною групою та з тим, наскільки особа задоволена своєю національною приналежністю.

Література

1. Павленко В. Н. Общая и прикладная этнопсихология: учебное пособие/ В. Н. Павленко, С. А. Таглин – М.: Товарищество научных изданий КМК. 2005. – 483с.
2. Батурич Н. А. «Теоретическая модель личностного благополучия»/ Н. А. Батурич, С. А. Башкатов, Н. В. Гафарова//Вестник Южно-Уральского государственного университета. 2013. Сер. Психология. № 4. С. 4-14.
3. Листвина Е. В. Временные модусы социальной идентичности./ Е. В. Листвина, Н. А. Тельнова// Известия Саратовского университета. 2011. Новая серия. Философия. Психология. Педагогика. Выпуск № 4. С. 17-20

References

1. Pavlenko V. N. Obschaya i prikladnaya etnopsihologiya: uchebnoe posobie/ V. N. Pavlenko, S. A. Taglin – М.: Tovarischestvo nauchnyih izdaniy KMK. 2005. – 483s.
2. Baturin N. A. «Teoreticheskaya model lichnostnogo blagopoluchiya»/ N. A. Baturin, S. A. Bashkatov, N. V. Gafarova//Vestnik Yuzhno-Uralskogo gosudarstvennogo universiteta. 2013. Ser. Psihologiya. # 4. S. 4-14.
3. Listvina E. V. Vremennyye modusyi sotsialnoy identichnosti./ E. V. Listvina, N. A. Telnova//Izvestiya Saratovskogo universiteta. 2011. Novaya seriya. Filosofiya. Psihologiya. Pedagogika. Vyipusk # 4. S. 17-20

UDC 159.922.72:373.5.015.31:177.3

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SENIORS WITH SUBJECTIVELY DIFFERENT LEVELS OF ACADEMIC INTEGRITY

S. G. Ianovska, R. L. Turenko, Yu. O. Shapoval
sgyanovskaya@karazin.ua

The article presents psychological characteristics of individual seniors with subjectively different levels of academic integrity. It is shown that the assessment of the concept of "academic integrity" is associated with the subjective level of academic integrity of seniors. Students with high and medium levels of integrity are positive about the concept of "academic integrity" and believe that it is typical for their environment. It is shown that high academic integrity of subjective assessment associated with high achievement motivation of school students and its excess over the motivation of avoiding failures and reduces the manifestations of unfair behaviour in school.

Keywords: academic integrity, personality of seniors, subjective evaluation, self-esteem, achievement motivation, motivation to avoid failure.

В статті визначено психологічні особливості особистості старшокласників з суб'єктивно різними рівнями академічної доброчесності. Показано, що оцінка поняття «академічної доброчесності» пов'язана з суб'єктивним рівнем академічної доброчесності старшокласників. Учні з високим та середнім рівнями власної доброчесності позитивно оцінюють поняття «академічної доброчесності» і вважають, що воно притаманно їх оточенню. Показано, що висока оцінка суб'єктивної академічної доброчесності пов'язана з високим рівнем мотивації досягнення старшокласників та її перевищенням над мотивацією уникнення невдач, сприяє зниженню проявів нечесної поведінки в навчанні.

Ключові слова: академічна доброчесність, особистість старшокласника, суб'єктивна оцінка, самооцінка, мотивація досягнення, мотивація уникнення невдач.

В статье представлены психологические особенности личности старшеклассников с субъективно разными уровнями порядочности. Показано, что оценка понятия «академической порядочности» связана с субъективным уровнем академической порядочности старшеклассников. Старшеклассники с высоким и средним уровнями собственной порядочности положительно оценивают понятие «академической порядочности» и считают, что она характерно для их окружения. Показано, что высокая оценка субъективной академической порядочности связана с высоким уровнем мотивации достижения старшеклассников и ее превышением мотивации избегания неудач, способствует снижению проявлений нечестного поведения в обучении.

Ключевые слова: академическая порядочность, личность старшеклассника, субъективная оценка, самооценка, мотивация достижения, мотивация избегания неудач.

The youth of today is developing in a society where boundaries between good and evil are blurred so honesty because training is one of the most important tasks of modern school and university education. Young people need to understand that success in life depends primarily on their integrity into learning process, and thus on their knowledge, instead of «borrowing» the results of the others, cheating and copying works.

Today in Ukraine the amount of research on the issue of academic integrity extends. Ukrainian scientist T. Finikov points to the need to identify environmental parameters that would help eradicate corrupt practices in Ukrainian education. In the studies of T. Yaroshenko, M. Greeneva, O. Tsokur, V. Romakin there was carried out the comparative analysis of Ukrainian and American students on academic integrity standards, examined the effectiveness of the «code of honour» at American schools [6]. A. Melnichenko determined the phenomenon of academic dishonesty based on the willful violation of generally accepted among scholars moral and legal norms, usually with the aim to obtain certain benefits [2].

The research of academic integrity at secondary school is only gaining momentum, but now there is an urgent need to determine the causes that encourage school students - future students go to deception and fraud in the writing of control and examination papers and tests. Studying the psychological characteristics of high school students who support the principles of academic integrity, and determining the cause of academic dishonesty has important theoretical and practical value, and allows to establish mechanisms to prevent academic fraud and develop a program to prevent it.

Quite important is the study of individual psychological characteristics of a school student, which supports the principles of academic integrity and considers himself a decent and honest man.

Objective: to determine the psychological characteristics of seniors individual with subjectively different levels of academic integrity.

The paper used the following methods and techniques of research: survey method to determine the representation of school students on academic integrity, types of academic fraud in school and the reasons that violate academic integrity; method of graphical scale for studying subjective level of academic integrity at school students; method of semantic differential of Ch. Osgood to determine the level of self-esteem of school students and evaluating the concept of «academic integrity» [3]; «Motivation success» and «Failure avoidance motivation» of T. Ehlers techniques; methods of statistical data processing.

The subjects of the study were students of the eleventh forms of Kharkov school №12 and №45 KhEEC

«Academic Gymnasium» - a total of 101 students, including 54 girls and 47 boys.

Academic integrity is a central part of academic culture. It is defined as mandatory compliance in learning, under any conditions of such fundamental values as honesty, trust, respect, fairness, responsibility and accountability. [5] These key concepts that reveal the content of academic integrity were first declared in September 2004 in Bucharest at the International Conference on Ethics, which adopted the Bucharest Declaration on ethical values and principles of higher education in Europe [1, 6]. The concept of academic integrity appeared in the regulations of the country. So, of 2016 the Parliament of Ukraine adopted in first reading the draft framework law «On education». The new edition is the first which includes articles on academic integrity. Article 42 is a part of Section V «Quality education» and gives a clear definition of academic integrity, that is:

«Academic integrity - a set of ethical principles and legal rules that have guided the participants of the educational process in the learning, teaching and conducting research (creative) activities to ensure confidence in the results of study and / or research (artistic) achievements» [4]. Also in the law there are the basic rules of respect towards integrity by academic teachers, researchers, pupils and students there is a list of the main types of violations of academic integrity and the range of possible consequences (penalties) to the offender.

Unfortunately, these acts do not define psychological mechanisms of academic integrity, they are in need of psychological and educational support in the form of programs that facilitate the development of students' personality traits and behavioral strategies that aimed at gaining victories and success through their own achievements. Therefore, we have investigated how students understand the modern concept of academic integrity and identified psychological characteristics of the individual seniors with subjectively different levels of academic integrity.

According to the survey results there were determined the distribution of investigated on the subjective level of academic integrity. Among high school students surveyed 54% believed to have a high level of academic integrity, 34.6% - average and 10.7% - low.

The investigated appreciate their own level of academic integrity. They see themselves as decent and honest in learning and life. It should be noted that there are differences in the assessment of their academic integrity in boys and girls. So boys more often than girls acknowledge a low level of academic integrity, while girls - high. Comparing these data with the answers to the questionnaire, where each of those questioned determines the frequency of dishonest behaviour in school, indicating a higher self-criticism in boys compared with girls.

High appreciation of their academic integrity in seniors gets at odds with data on educational dishonesty cases that were identified by the survey results. 62.4% of respondents admit that 3-5 times a month, they use dishonest behaviour in studying process at school, that violate their own academic integrity. And girls do more than boys. There is fairly low percentage of respondents (2.4%) who never used dishonest behaviour in studying process at school. These data do not coincide with the number of people who attributed a high level of their academic integrity.

It analyzes the idea of high school students about academic integrity. Table 1 presents data definition. The largest number of students believe that academic integrity - is worthy, important cultural and honest behaviour, tactical attitude and respect for others students and teachers.

Table 1

Data on the definition of «academic integrity» got as the result of high school students studied

The definition of «academic integrity»	Number
Worthy, important cultural and honest behaviour, tactical attitude and respect for others students and teachers	38,3%
Implementation of school rules and all that say teachers	25,5%
Honesty in training	23,5%
Liability in training	12,7%

Slightly fewer respondents believe that academic integrity - is the implementation of school rules and all that teachers say. Also, academic integrity is defined as the fairness in education. At the last place compared to its responsibility in education. It is the idea of this concept and explains the difference on the subjective level of academic integrity and the frequency of dishonest behaviour in studying process: school students - cultural and decent Students performing school rules and requirements of teachers, but sometimes (3-5 times a month) they can write off use and Internet during tests that they believe does not violate these rules.

In addition to the frequency distribution displays of dishonest behavior in studying process we have identified the most common form of academic dishonesty. The investigated often write off (43.2%) and use at the tests and examinations prohibited materials and devices (41.3%). The lowest rates were noted in assessment cases to obtain money and services - only 4.3% of the responses.

Table 2

Frequency of distribution of the causes that lead to dishonest behaviour of seniors manifestations

Groups of investigated	Reasons that cause dishonest behaviour in studying process (%)							
	Fear of failure	Desire to be more appreciated	Contempt to wards teachers	Lack of interest in the discipline	Others write off what I in worse	I can write off if the teacher is out	Classmate asks to write off	Other
Boys	11,2	20,4	3,1	21,4	1,0	13,3	27,6	2,0
Girls	9,6	20,3	2,6	18,4	4,4	17,5	25,4	1,8
Total	15,6	20,5	2,0	19,2	2,0	13,9	23,5	3,3

There are interesting results on the reasons that lead to manifestations of unfair educational behaviour in school students. The most common explanation is the desire to support friends who ask to write off (23.5%), desire of a higher estimation (20.5%) and lack of interest to the discipline (19.2%).

With the help of the method of semantic differential we have evaluated the concept of academic integrity and defined self-esteem of the surveyed school students. The data are presented according to the gender of the subjects and subjective evaluation of academic integrity (Table 3).

Table 3

Estimated - self-estimated figures studied of school students as subjects

Subjects Groups	Factors		
	Evaluation ($\bar{x} \pm \sigma$)	Power ($\bar{x} \pm \sigma$)	Activity ($\bar{x} \pm \sigma$)
Boys	12,1 $\pm$ 4,9	7,3 $\pm$ 5,8	5,6 $\pm$ 2,8
Girls	10,6 $\pm$ 5,1	5,2 $\pm$ 3,3	6,2 $\pm$ 3,2
Total	11,4 $\pm$ 5,8	6,7 $\pm$ 3,9	5,9 $\pm$ 3,3
High level of subjective evaluation of	10,4 $\pm$ 4,9	6,0 $\pm$ 3,6	5,6 $\pm$ 2,8
Average level of subjective assessment of	9,3 $\pm$ 5,1	5,1 $\pm$ 3,0	6,0 $\pm$ 3,2
Low level of subjective evaluation of	8,0 $\pm$ 4,0	6,1 $\pm$ 3,2	7,0 $\pm$ 3,3

Data for the factor «Evaluation» in more than 60% of the sample are on average range from 8 to 16. So, for most respondents by factor «Evaluation» the average level with the tendency to increase is characteristic. Such data indicate the esteem of the subjects taking themselves as a personality, understanding themselves as bearers of positive socially desirable characteristics in a certain sense satisfaction.

Data for the factor «Power» in 71% of the group are in the average range from 4 to 10. Most respondents by factor «Power» the average downward trend is typical. School students are not confident, independent of external circumstances and estimates, do not rely on their own strength in difficult situations, unable to follow the accepted courses.

Distribution factor data «Activity» in 57% of the group are in the average range of 3 to 9. Factor «Activity» respondents are characterized at the average level with a downward tendency. This indicates that the majority of the surveyed school students are passive and emotionally - stable.

Boys compared with girls evaluate themselves slightly above factors «Assessment» and «Power». They respect themselves more and recognize the strength to control their own lives.

Regardless of the sex of the studied there was calculated the average of semantic differential factors depending on the subjective assessment of academic integrity. The higher is the assessment of their academic integrity, the higher is factor for the «Evaluation» and vice versa - with the level of academic integrity assessment, data factor «Activity» is reduced. So school students with high self-esteem and positive self-perception appreciate their own academic integrity, and those that focus on the expansion of social contacts evaluate their own academic integrity slightly lower (perhaps they have a lot of friends who ask to write off).

Table 4

Averages figures of «academic integrity» concept on semantic differential method

Subjects Groups	Factors		
	Evaluation ($\bar{x} \pm \sigma$)	Power ($\bar{x} \pm \sigma$)	Activity ($\bar{x} \pm \sigma$)
Boys	6,3 $\pm$ 5,0	4,8 $\pm$ 3,7	2,2 $\pm$ 3,9
Girls	6,5 $\pm$ 4,3	4,9 $\pm$ 3,9	1,4 $\pm$ 4,0
Total	7,9 $\pm$ 4,6	4,9 $\pm$ 4,7	1,8 $\pm$ 4,1
High level of subjective evaluation of	6,9 $\pm$ 4,0	2,3 $\pm$ 3,7	1,9 $\pm$ 3,9
Average level of subjective assessment of	6,1 $\pm$ 2,7	1,8 $\pm$ 3,3	1,7 $\pm$ 3,0
Low level of subjective evaluation of	6,0 $\pm$ 7,6	4,6 $\pm$ 6,0	1,3 $\pm$ 6,8

Results for the factor «Evaluation» concept «academic integrity» in 70% of the sample are in the middle and high range. Subjects of school students define the term «academic integrity» as socially desirable and give it a high positive value. On the factor «Power» concept «academic integrity» in 72% of the group data is at the average range. School students believe that «academic integrity» affects their learning, gives confidence and strength to solve complex situations. Over factor «Activity» concept «academic integrity» in 80% of the group results are at the low range. Senior school students believe that the concept of «academic integrity» is not so actively implemented to the process of studying and is not typical for most of their friends.

For all the studied factors there were not identified significant differences according to sex, and boys and girls provide the average increase of the factor score for «Evaluation» and «Power», low scores – on the factor «Activity.»

Regardless of the sex of the studied there was calculated the average on the factors of semantic differential depending on the subjective assessment of academic integrity. The higher the assessment of their academic integrity, the higher are the factors «Evaluation» and «Activity» on the concept of «academic integrity.» On the factor «Power» there was defined the following relationship: in the group with low levels of academic integrity subjective concept of this phenomenon is rated higher than the group with medium and high levels. School students, who evaluate their own low academic integrity, believe that academic integrity, in a greater level influence their learning and life.

We have analyzed the data obtained by the methods of «Motivation success» and «Failure avoidance motivation» of T. Ellers. The distribution of the data with the motivation to achieve from 7 to 24, 40% of these are in the range from 11 to 16 points and 40% of 17 to 20 points, graphics of frequency distribution are usual curves with the shift to the right. The studied school students are characterized by the middle and moderately high levels of motivation to succeed.

Table 5

Averages of motivation to succeed and avoid the failures of the studied seniors

Groups of investigated	Motivation	
	Yetting success($x \pm \sigma$)	Avoiding failure($x \pm \sigma$)
Boys	15,4 $\pm$ 3,8	14,3 $\pm$ 3,1
Girls	16,4 $\pm$ 4,1	15,6 $\pm$ 5,2
Total	15,9 $\pm$ 3,9	15,0 $\pm$ 4,4
High level of subjective evaluation of	16,7 $\pm$ 3,7	14,3 $\pm$ 3,1
Average level of subjective assessment of	15,6 $\pm$ 4,1	14,2 $\pm$ 2,9
Low level of subjective evaluation of	12,9 $\pm$ 2,7	12,8 $\pm$ 6,3

The distribution of the data of the motivation to avoid failures from 1 to 26.41% of the data are in the range of 10 to 16 points and 31% of 17 to 20 points, graphics of frequency distribution are usual curves with the shift to the right. The studied school students are characterized by the middle and moderately high levels of motivation to avoid failure.

Motivation to succeed and motivation to avoid failures in the studied seniors, are in equilibrium and at moderately high level. The investigated are sufficiently focused on success and go to the goal avoiding failure. No significant differences were identified on the severity of achievement motivation and motivation of avoiding failure depending on gender of the subjects.

We have determined that the results, describing the motivation to achieve and to avoid failures in the studied seniors, depend on the subjective assessment of academic integrity. The higher the assessment of their academic integrity is, the higher are achievement motivation and avoid failure, and motivation to achieve something greater than avoidance motivation. So school students with high achievement motivation appreciate their own academic integrity.

Table 6

Data correlation analysis of the studied parameters (by the criterion Spearman) in a group of school students

Indicators	Correlation coefficient	Significance level
subjective level of «academic integrity» – frequency of dishonesty	-0,331	0,01
subjective level of «academic integrity» – motivation achievement	0,354	0,05
factor personality «Evaluation» – factor «Power» of concept «academic integrity»	0,325	0,01
factor personality «Evaluation» – motivation to avoid failure	-0,407	0,01
factor personality «Activity» – achievement motivation	0,382	0,01
factor personality «Activity» – motivation to avoid failure	-0,375	0,01
factor «Evaluation» of concept «academic integrity» – achievement motivation	0,365	0,05

There was found correlation between the studied parameters. Subjective level of academic integrity creates a direct link with the motivation to succeed and return with frequency of dishonesty in dishonest behaviour: the more school students focus on success, the more they evaluate their own academic integrity and the lower displays of dishonest behaviour they exhibit during training.

Factor personality «Evaluation» creates a direct link with the factor of «Power» of «academic integrity» concept and return with the motivation to avoid failure: the higher the level of self-esteem and perception of the individual seniors is, the more power they give to the concept of «academic integrity» and still more there is expressed motivation of avoiding failure.

Factor «Activity» of personality creates the direct link with achievement motivation and the opposite with motivation to avoid failure: the more school students focus on social interaction and communication, the more they aim to achieve and avoid failures.

Factor «Evaluation» of the concept integrity creates the direct link with achievement motivation and indicates that psychological feature of seniors individuality who appreciate the concept of «academic integrity» is the highest level of achievement motivation.

Table 7

Comparative analysis data of the studied parameters between school students' groups with different levels of subjective academic integrity

Level of subjective academic integrity	Level of subjective academic integrity Indicator (level of importance)	
	Medium	Low
High	- frequency displays of unfair behaviour in studying process (p=0,05) - Factor «Evaluation» of the concept «academic integrity» (p=0, 04)	- frequency displays of unfair behaviour in studying process (p=0,02) - achievement motivation (p=0, 009)
Low	- factor «Power» concept «academic integrity» (p=0, 04) - achievement motivation (p=0, 04)	

There were identified significant differences between groups with different levels of academic integrity in the studied school students. As the results of comparison of school students with high and low levels of subjective academic integrity there were identified significant differences in terms of achievement motivation and the frequency of dishonest behaviour. The higher the level of subjective academic integrity, the more inherent motivation to achieve and less manifestation of unfair behaviour of school students in studying process.

In groups of school students with high and middle subjective academic integrity were identified significant differences in terms of factor «Evaluation» concept «academic integrity» and the frequency of dishonest behaviour in studying process. As the result of the comparison of school students with middle and low levels of subjective academic integrity there were identified the significant differences in terms of achievement motivation and the frequency of dishonest behaviour in studying process.

As the result, we have the following conclusions.

1. Academic integrity - a concept that is defined by the Law of Ukraine «On Education», and includes a set of ethical principles and rules that have guided the participants of the educational process in the learning, teaching and conducting research (creative) activities. In the educational process a young man constantly faces a choice: to work independently and acquire new knowledge or «facilitate» a task and use the information elaborated by others, such as writing off the homework of others, or «borrowing» other people's results of scientific activity, without specifying the source of borrowing.

2. Academic integrity, ideas for school students, it is - a cultural and honest behaviour, tactical attitude and respect for others students and teachers, implementation of school rules. Evaluation of the concept of «academic integrity» is associated with the subjective level of academic integrity of seniors. Students with high and medium levels of integrity are positive about the concept of «academic integrity» and believe that it is typical of their environment. Thus, the same manifestations of academic dishonesty as cheating, support of a friend who asks to write off, etc., do not reduce the general level of decency of a high school student who feels appropriate action ethical rules that govern the educational process at school. Therefore, it is necessary to develop social and psychological program to reduce voltage of specified by us controversy.

3. High evaluation of subjective academic integrity is associated with high achievement motivation of high school students and its excess over the motivation of avoiding failure and reduces the manifestations of unfair behavior in school.

The prospect of further research might determine the behavioral strategies of students in learning process compared with the data of their performance ratings and testing. No less interesting, in our opinion, can be longitudinal study that would cover not only the period of study at school and university, but also would include information about progress in professional activities of a man who follows the principles of academic integrity.

Література

1. Бухарестська декларація з етичних цінностей та принципів вищої освіти в європейському регіоні [Текст]. - Режим доступу: www.sde.ru/files/t/pdf/2.pdf
2. Мельниченко А.А. Прояви академічної нечесності [Текст] / А.А. Мельниченко // Академічна чесність як основа сталого розвитку університету. – Київ, 2016. – С. 9-36. Режим доступу: http://www.edupolicy.org.ua/_dx/assets/images/Kniga160514
3. Практикум по експериментальній психології. «Психофізика»: Учебно-методические рекомендации // С.Г.Яновская. – Харьков, Изд-во ХНУ им. В.Н. Каразина, 2000. – 60с.
4. Проект Закону про освіту № 3491-д від 04.04.2016р. [Текст]: офіційний веб-портал ВРУ/Верховна Рада України, 2016. - Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58639
5. Ромакін В.В. Мотивації, переконання та поведінка українських і американських студентів бакалаврату щодо норм академічної культури [Текст] / В.В. Ромакін // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер. : Педагогіка. - 2010. - Т. 136, Вип. 123. - С. 34-41. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchduped_2010_136_123_8
6. Фініков Т.В. Академічна доброчесність: глобальний контекст та національна потреба [Текст] / Т.В. Фініков // Академічна чесність як основа сталого розвитку університету. – Київ, 2016. – С. 9-36. - Режим доступу : http://www.edupolicy.org.ua/_dx/assets/images/Kniga160514_web.pdf

References

1. Buharestskadeklaratsiyazetichnihtsinnosteytaprintsi pivvischoiosvItivEvropeyskomuregioni [Tekst]. - Rezhim dostupu: www.sde.ru/files/t/pdf/2.pdf
2. Melnichenko A.A. Proyavi akademichnoinechesnosti [Tekst] / A.A. Melnichenko // AkademichnachesnistyakosnovastalogorozvitkuunIversitetu. – Kiyv, 2016. – S. 9-36. Rezhim dostupu: http://www.edupolicy.org.ua/_dx/assets/images/Kniga160514
3. Praktikum poeksperimentalnoy psihologii. «Psihofizika»: Uchebno-metodicheskierekomendatsii // S.G.Yanovskaya. – Harkov, Izd-vo HNU im. V.N. Karazina, 2000. – 60s.
4. Proekt Zakonu pro osvitu # 3491-d vId 04.04.2016r. [Tekst]: ofItIyniyweb-portal VRU / Verhovna Rada UkraYini, 2016. - Rezhim dostupu: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58639
5. Romakin V.V. Motivatsii, perekonannya ta povedinkaukraYinskikh i amerikanskikhstudentivbakalavratuschodonorm akademichnoikulturi [Tekst] / V.V. Romakin // Naukovipratsi [Chornomorskogoderzhavnogouniversitetuimeni Petra Mogilikompleksu «Kievo-Mogilyanskaakademiya»]. Ser.: Pedagogika. - 2010. - T. 136, Vip. 123. - S. 34-41. - Rezhim dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchduped_2010_136_123_8
6. Finikov T.V. Akademichnadobrochesnist: globalniykontekst ta natsionalnapotreba [Tekst] / T.V. Finikov // **Akademichnachesnist yak osnovastalogorozvitkuuniversityetu. – Kiyv, 2016. – S. 9-36. - Rezhim dostupu: http://www.edupolicy.org.ua/_dx/assets/images/Kniga160514_web.pdf**

УДК159.955

Практика саногенної рефлексії як умова ефективної стрес-долаючої поведінки особистості

Ярош Н.С.

ninayarosh@yandex.ru

У даній статті розглядається питання саногенного мислення та саногенної рефлексії як шляху розвитку ефективності стрес-долаючої поведінки особистості. Аналізується вплив саногенної рефлексії на сфери особистості. Розкрита методика саногенної рефлексії (Ю. М. Орлов), яка є засобом досягнення саногенного мислення. Охарактеризовані результати, які може досягти особистість у ході оволодіння даною методикою.

Ключові слова: саногенне мислення, саногенна рефлексія, патогенне мислення, медитативна графіка, стрес-долаюча поведінка.

В данной статье рассматривается вопрос саногенного мышления и саногенной рефлексии как пути развития эффективности совладающего поведения личности. Анализируется влияние саногенной рефлексии на сферы личности. Раскрыта суть методики саногенной рефлексии (Ю. М. Орлова), которая является средством достижения саногенного мышления. Охарактеризованы результаты, которых может достичь личность в процессе овладения данной методикой.

Ключевые слова: саногенное мышление, саногенная рефлексия, патогенное мышление, медитативная графика, листы благополучия, листы желаний, листы эмоций, листы духовной закалки.

This article is about sanohenic thinking and sanohenic reflection as a way of developing of the effectiveness of coping behaviour. There is analyzed the influence of sanohenic reflection on personality. The concept of the sanohenic reflection appeared in psychology not so far. U. M. Orlov was one of the first who started studying of the sanohenic thinking. The huge contribution was made by S. N. Morozuk with her researches and developments. The sanohenic thinking can provide health and well-being of a individual. The sanohenic reflection is a mechanism to achieve the sanohenic thinking. Data are given about the results which person can achieve in the process of mastering the practice of sanohenic reflection. The purpose of the sanohenic reflection in emotional situations is to reduce the suffering of the experience of these emotions. In this article there were analyzed a lot of experimental researches that are proving the positive influence of the sanohenic reflection on an individual and on the effectiveness of his activity. It is described in short. The practice of sanohenic reflection is described shortly. The author talked about the main method in the practice of sanohenic reflection that is called the meditative graphics. The author emphasized the ability of the influence of the sanohenic reflection on an individual coping behaviour.

Keywords: sanohenic thinking, pathogenich thinking, sanohenic reflection, meditative graphics, well-being sheets, wishlist, emotions sheets, lists of spiritual hardening.

Постановка проблеми

Рефлексія - це універсальний механізм зміни стратегії мислення та поведінки. У психології вона розглядається як один з механізмів розвитку особистості. Рефлексія виступає унікальною людською здатністю звертати власну свідомість на самого себе, спостерігати за актами власного мислення.

Більшість дослідників розглядають рефлексію як механізм позитивних змін, хоча сам цей механізм не має ані позитивного ані негативного підґрунтя – він за своєю сутністю є нейтральним. Позитивність або негативність змін особистістю визначає сама за результатами власної діяльності, виходячи з особистих потреб, цінностей, сенсів, а також ступеня благополуччя. А отже, рефлексуючи, людина може переходити від однієї неефективної стратегії до іншої. Позитивним результатом рефлексії буде саме тоді, коли направленість рефлексивної діяльності буде спрямована на автоматизми розумової поведінки. Такий вид рефлексії носить назву саногенної. Саногенна рефлексія дозволяє гармонізувати емоційну складову особистості.[6]

Поняття саногенної рефлексії увійшло у психологію не так давно, у контексті теорії саногенного мислення Ю. М. Орлова та завдяки практичним дослідженням С. Н. Морозюк. Саногенне мислення здатне забезпечити здоров'я та благополуччя особистості. А ось механізмом досягнення саногенного мислення саме і є саногенна рефлексія. Саногенну рефлексію С. Н. Морозюк розуміє як розумові акти різного рівня організації, що виникають у відповідь на невизначеність ситуації і ведуть до визначення ситуації та вибору оптимального рішення. У емоційних ситуаціях мета рефлексії зводиться до зменшення страждання від переживання відповідних емоцій. [7]

Саногенна рефлексія являє собою одну із сторін існування і прояву свідомості. Як відмічав С. Л. Рубінштейн, «свідомість не просто вища форма психіки, вона здійснює три взаємозалежні функції: регуляція психічних процесів, регуляція відносин та регуляція діяльності особистості». Таким чином, саногенна рефлексія виконує функції регуляції психічних процесів, зокрема емоцій, регуляцію відносин та регуляцію діяльності.[15]

У процесі саногенної рефлексії відбувається переосмислення особистістю власних установок, що супроводжується особистісним ростом та вдосконаленням діяльності та відносин особистості. Процес саногенної рефлексії проявляється у реконструкції попередніх схем діяльності та тих схем, котрі виникають після акту рефлексії за рахунок самоприймання, прийняття інших. Саногенна

рефлексія повертає людині впевненість, гармонію у відносинах зі світом, зміцнює базову довіру до світу. Звичка застосовувати рефлексію, направлену на створення емоційне благополуччя, формує саногенне мислення. [13]

Питання саногенної рефлексії та мислення розглядається у психології як аспект та умова благополуччя людини не тільки психологічного, а й фізичного. Найчастіше на здоров'я людини чинять вплив стресогенні фактори, що в свою чергу порушують внутрішній баланс особистості та викликають у відповідь захисні стратегії поведінки. Такі види поведінки у стресі носять назву копінг-поведінки. Але, на жаль, у більшості випадків стрес-долаюча поведінка особистості не завжди є ефективною та такою, що зберігає здоров'я людини. Тому, зважаючи на питання саногенної рефлексії та її вплив на інші сфери особистості, було б доцільним вивчення впливу саногенної рефлексії на стрес-долаючу поведінку особистості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

У даний час існує ряд експериментальних досліджень, що доводять позитивний вплив саногенної рефлексії на особистість людини, а також на результативність її діяльності.

Виявлено та експериментально доведено, що навчання саногенній рефлексії оптимізує акцентуації характеру та є фактором розвитку особистості [8], підвищує академічну успішність студентів, впливає на зміну потребово-мотиваційного профілю (зростає рівень потреби у досягненнях та знижується рівень потреби у домінуванні)[6], оптимізується рівень ситуативної тривожності, підвищується рівень соціально-психологічної адаптації[4;16], надає вплив на корекцію емоційних станів особистості (позитивні зміни за шкалами невротичності, репресивності, роздратованості, стійкості до стресу, реактивної агресивності, емоційної лабільності)[9]. Також виявлено покращення психологічної стійкості особистості [1]. Доведений позитивний вплив особистісної саногенної рефлексії у змінених станах свідомості: після навчання нормалізується показники невротизації, підвищується рівень суб'єктивного контролю над різними життєвими ситуаціями[17]. Саногенна рефлексія запропонована як ефективний метод управління психічним станом при психорегуляції творчої діяльності. В.В. Лисенко встановив позитивний вплив саногенної рефлексії на компонентти саморегуляції, а також на зниження рівня агресивності. Доведено, що розвиток саногенної рефлексії значно покращує соціальне пристосування індивіда з вираженим генералізованим тривожним розладом особистості. Саногенна рефлексія є системо утворюючим компонентом та внутрішнім фактором розвитку емоційної компетентності [5] та її підвищення [14]. **Вважається, що саногенна рефлексія виступає базовим інструментом вдосконалення особистості, що дозволяє не тільки усвідомлювати свої реальні досягнення та недоліки, але й сприяє прагненню до самовдосконалення, виробленню адаптивних стратегій поведінки, як наслідок вона стає фактором розвитку суб'єктивності особистості.** [2]

Мета статті

Метою статті є аналіз можливостей практикисаногенного мислення для формування задач експериментального дослідження з використанням даного методу у якості формуючого експерименту. Причому, плануємо зосередитись на вивченні впливу саногенної рефлексії на стрес-долаючу поведінку особистості.

Результати дослідження

Теоретичною основою методу саногенного мислення та рефлексії є теорія Ю.М. Орлова. Саногенне мислення, на думку Ю.М. Орлова, «один із найважливіших шляхів до житейської мудрості, здоров'ю душі та тіла». [13, с. 8] Ця методика забезпечує високий ступінь засвоєння розумових звичок, що витісняють досвід минулого патогенного мислення. Автор методики вважає, що це не самий легкий спосіб, але при систематичних заняттях достатньо ефективний шлях очищення від страждань та руйнуючих емоцій. Саногенне мислення дозволяє вирішувати кризові стани особистості, що викликані різноманітними життєвими обставинами. Система саногенного мислення здатна поступово навчити людину робити несвідоме свідомим у результаті розвитку здатності контролювати розумові операції, що породжують негативні емоції.

Саногенне мислення розширює розгалуженість шляхів думки та розкріпачує думку, пропонуючи нові програми, що зменшують надмірний прояв емоцій. Щоб міркувати саногенно, необхідно випрацювати нові звички міркувати про конкретну емоцію (наприклад, образа, заздрість, сором). Тоді ці емоції не зможуть однозначно програмувати хід думок та поведінку.

Ця теорія визнає як позитивні так і негативні функції емоцій, котрі є продуктом духовної еволюції людини та беруть участь у адекватному управлінні поведінкою.

Метод саногенного мислення базується на аутопсихоаналізі емоцій, у ході якого відбувається зменшення руйнівного заряду негативних емоцій. У процесі розмислення за певним алгоритмом емоції, відбувається усвідомлення та корекція власних очікування, котрі являються стереотипними програмами власної поведінки та поведінки інших людей. Щоб міркувати емоцію, а не просто її переживати, необхідно здійснити дві операції:

- відокремити емоцію від власного Я
- зробити емоцію об'єктом сприйняття.

Я-включення означає ототожнення себе з тим, що відбувається. Якщо людина ототожнює себе з певним ходом думок, почуттям, то ці думки та почуття при цьому заряджаються енергією та програмують поведінку людини. Якщо ж особистість відокремлює від себе почуття або думку, то це схоже на те, що управління виконанням програми почуття або думки передано «іншому». Виходить,

що відчуває та міркує «інший», а не «Я». Якщо цей процес відокремлення проходить вдало, то почуття та думки втрачають свою енергію. Діяльність інтроспекції віднімає енергію від емоції, послаблюючи її та робить можливим об'єктивне мислення над нею. Однією з головних навичок саногенного мислення є інтроспекція, що проявляється в умінні «відокремити думки та почуття від себе». [13, с.58] Об'єктивізація емоцій передбачає попереднє надбання уявлень про те, як емоція побудована, тобто які розумові операції її породжують. Саме вивчення розумових програм й складає сенс навчання саногенному мисленню.

Ю.М. Орловим розроблено завдання для самостійного аналізу власних емоцій, у результаті яких відбувається повторення тих розумових актів, котрі потім перетворюються на звичку саногенного мислення. Ці завдання виконуються у зручній та привабливій формі у вигляді ведення щоденника самоаналізу власних емоцій. При цьому аналізі відбуваються дві події, що заслуговують особливої уваги: позбавлення від неприємної емоції внаслідок інтроспекції та формування нових розумових звичок.

При веденні щоденника аутопсихоаналізу, у повторенні формул письмової мови закріплюються саногенні розумові звички. Коли людина веде щоденник, у якому описує свої емоції, то вона повторює ті розумові дії інтроспекції, котрі призводять до полегшення від емоції. Так закріплюються акти правильного міркування, які потрібно обернути у звичку. У буденному мисленні ж закріплюються патогенні думки, що можуть повторюватися у різних варіаціях та поступово ставати звичними та шкідливими. Якщо ж патогенні думки повторюються, то вони перешкоджають розвитку саногенного мислення.

Для освоєння саногенного мислення важливо навчитися усвідомлювати та правильно описувати власну емоцію. Хоча бувають такі переживання які важко описати словами, особливо виразити у письмовій формі. Для вирішення задачі по усвідомленню емоцій, котрі викликають патогенну реакцію допомагає метод медитативної графіки. Медитативна графіка, на думку Ю.М. Орлова, може використовуватися для зменшення впливу емоційного стресу на організм людини. Варто зазначити, що задача стоїть не у повній ліквідації емоційного стресу, а у його швидкому припиненні. Здоров'я складається зі здатності людини зробити емоційний стрес короткочасним. Метод медитативної графіки полягає у том, щоб супроводжувати власні переживання та думки малюванням, що дозволяє краще відтворювати у наступних сеансах медитації ці переживання для їх осмислення та збуття. Медитативна графіка дозволяє несвідоме зробити свідомим. Це особливий спосіб запису для себе власних думок та переживань. На відміну від звичайного листа, який призначений для передачі повідомлення іншим, у медитативній графіці знаки та їх комбінації, малюнки служать засобом повідомлення для себе. Оскільки звичайна мова та її слова загальні й не відображають одиничного, то перевага медитативної графіки, мови для себе, складається з того, що вона виражає одиничне, індивідуальне, а саме почуття. [9]

Під час графічної медитації відбувається об'єктивізація думок та почуттів у образах малюнків, у символах, у знаках внаслідок концентрації уваги на них у процесі малювання. Цим медитативна графіка посилює увагу та стримує блукання думок, почуттів та сприяє їх точному відтворенню у необхідний час. Описання власних емоцій полегшує відокремлення їх від власного Я, котре є джерелом психічної енергії особистості. Це відбувається у результаті пильного зосередження уваги не на об'єктах почуттів, а на їх розумових та інших діях, за допомогою яких здійснюється переживання. Коли особистість зосереджується на симптомі та замальовує його, то згодом при розгляданні власного малюнка вона зможе виявити несподівано для себе, з якою емоцією цей симптом пов'язаний. Ефективність терапії залежить від здатності особистості чітко відтворювати та уявляти свої думки та переживання.

Якщо пригадування минулих травм відбувається на фоні гарного настрою та почуття благополуччя, яке не порушується цими спогадами, то відбувається зцілення. Це і є основним принципом роботи медитативної графіки. Істинний механізм катарсису полягає в угасанні емоції шляхом повторення ситуації.

Головними інструментами медитативної графіки є: листи благополуччя, листи емоцій, листи бажання, листи духовної загартованості. Психотерапевтичний ефект досягається шляхом строгої визначеної послідовності операцій з листами та медитацією над ними:

1. Споглядання листа благополуччя, згадуючи ситуації миру та спокою.
2. Споглядання листа емоції (вина, сором, гнів, образа і т.д.), якщо емоція не послаблюється, то треба повернутися до листа благополуччя і знов повторити цей алгоритм. Після того як емоція перестає чіпляти, її треба програвати у різних ситуаціях.
3. Робота з листом духовної загартованості («Мене неможливо образити», «Мені ре може бути соромно»)

Концентрація уваги на малюнку дає можливість рестимулювати той стан, котрий був на момент малювання цього листа. Чергування рестимуляції ситуації благополуччя та психотравмуючої ситуації призводить до угасання емоційного заряду. Після цього змінюється відношення до ситуації з позиції активного учасника на позицію стороннього спостерігача. [9]

У роботі з методом саногенного мислення важливою складовою є аналіз роботи власного розуму. Для того, щоб аналізувати процес необхідно розуміти те, як він протікає. Отже, для того щоб розмислити емоцію необхідно зрозуміти процес її виникнення. Саногенна рефлексія – це головний інструмент управління емоціями. [10]

Для саногенного мислення характерний динамізм зв'язку особистості зі світом образів, у якому відображаються життєві ситуації. В процесі цього виду мислення суб'єкт відокремлює себе від власних переживань і спостерігає за ними; він відтворює стресову ситуацію на тлі спокою та концентрації уваги, пристосовується до неї. Важливим є також розуміння людиною тих психічних станів, які контролюються (скажімо, розуміння природи страхів, сорому, образи тощо). Інакше кажучи, саногенне мислення вимагає досить високого рівня розвитку психологічної культури особистості.

У результаті навчання саногенному мисленню особистість може досягнути наступних результатів:

- повернути душевну рівновагу результаті загаснення розмисленням негативних емоцій: образи, провини, заздрості, страху, невдачі, сорому;
- сформувати почуття впевненості, відчуття самоповаги;
- здобути здатність до конструктивного вирішення конфліктних ситуацій, покращення міжособистісних відносин;
- позбутися невротичних реакцій на фактори внутрішньої та зовнішньої середовища організму, що значно покращить самопочуття;
- вийти із стану хронічного емоційного стресу, нормалізація сну, подолання хронічної втоми.

[13]

Для контролю результатів навчання саногенному мисленню використовується авторська методика Ю.М. Орлова Когнітивно-емоційний тест, що дозволяє виявити риси як саногенного так і патогенного мислення. Тест побудований для вимірювання тих змін у рефлексивному мисленні, котрі відбуваються у особистості як наслідок розширення емоційного досвіду, зокрема у результаті навчання людини саногенному мисленню. Вченим було відмічено, що у результаті навчання змінюється не тільки мислення, але і риси особистості вимірювані, наприклад, тестом 16 PP Кеттела.

Аналізуючи дослідження впливу саногенної рефлексії на компоненти особистості та її поведінки виникає необхідність вивчення та застосування даного методу у дослідженні саногенної рефлексії як фактору стрес-долаючої поведінки особи.

Для дослідження впливу саногенного мислення на стрес-долаючу поведінку особистості є доцільним використання формуючого експерименту, у рамках якого відбувається навчання саногенній рефлексії шляхом використання медитативної графіки та її інструментів. Навчання саногенній рефлексії відбувається не лише через малюнки та медитативний процес, а й написання щоденників. Для визначення результатів навчання саногенній рефлексії необхідно проводити аналіз записів у щоденниках, а також пропонується використання Когнітивно-емоційного тесту (Ю.М. Орлова).

Висновки та перспективи подальшого дослідження

На сьогодні існує ряд експериментальних досліджень, що доводять позитивний вплив саногенної рефлексії на особистість людини, результативність її діяльності, а також зниження тривожності, оптимізації акцентуацій характеру, соціально-психологічної адаптації, підвищення академічної успішності. Основним методом досягнення саногенного мислення та розвитку саногенної рефлексії є ауто психоаналіз емоцій у процесі оволодіння курсом навчання саногенному мисленню, що представлений системою конкретних вправ та індивідуальних тренінгів по роботі з різноманітними емоційними станами. Виконуючи ці вправи, людина здобуває стійку здатність «розмислити» власні емоції та засвоїти цілющі моделі мислення та поведінки. Вважаємо, що даний метод може вплинути на підвищення ефективності стрес-долаючої поведінки осіб.

Література

1. Адамян Л. И. Саногенная рефлексия как фактор психологической устойчивости личности : дис. канд. псих. наук : 19.00.01 / Адамян Л. И. – Москва, 2012. – 172 с.
2. Арцимович И. В. Саногенная рефлексия как фактор развития субъектности подростков, склонных к девиантному поведению / И. В. Арцимович. // Культурная жизнь Юга России. – 2009. – №1. – С. 30–34.
3. Васильева Т. Н. Формирование саногенного мышления младшего школьника : учеб. пособие / Т. Н. Васильева. – Калининград : Изд-во КГУ, 1997. – 48 с.
4. Кананчук Л. А. Саногенная рефлексия как фактор адаптации студентов в полиэтнической среде вуза : дис. канд. псих. наук : 19.00.01 / Кананчук Л. А. – Москва, 2010. – 174 с.
5. Крайнова Ю. Н. Саногенная рефлексия в структуре эмоциональной компетентности будущих педагогов : дис. канд. пед. наук : 19.00.07 / Крайнова Ю. Н. – Москва, 2010. – 166 с. Лысенко В. В. Влияние саногенной рефлексии на компоненты саморегуляции : дис. канд. пед. наук : 19.00.07 / Лысенко В. В. – Москва, 2002. – 169 с.
6. Марчукова С. Ф. Саногенная рефлексия как фактор оптимизации социально-психологической адаптации курсантов образовательных учреждений МВД России : дис. канд. псих. наук : 19.00.01 / Марчукова С. Ф. – Москва, 140. – 2005 с.
7. Морозюк С. Н. Саногенный стиль мышления. Управление эмоциями. «Обида». Модульно-кодированное учебное пособие в мобильной системе обучения КИПМ к циклу курсов по бесконфликтной адаптации и саморазвитию личности / С. Н. Морозюк, Е. В. Мирошник. – М., 2006. – 102 с.
8. Морозюк С. Н. Саногенная рефлексия как фактор оптимизации акцентуаций характера и повыш

енияэффективностиучебнойдеятельности :дис. докт. псих. наук : 19.00.01 / Морозюк С. Н. – Москва, 2001. – 382 с.

9. Морозюк С. Н. Феномен управленияорганизационнымповедением и саногенный менеджмент / С. Н. Морозюк, Ю. В. Морозюк. // Вестникфинансовойакадемии. – 2010. – №6. – С. 59–64.

10. Орлов Ю. М. Целительноерисование. Психотерапия для себя / Ю. М. Орлов, А. Л. Гройсман. – Москва: Импринт-Гольфстрим, 1997. – 27 с.

11. Орлов Ю. М. Обида. Вина. Серия 1: Исцелениеразмышлением / Ю. М. Орлов. – Из-во: Слайдинг. – 2004. – 96 с.

12. Орлов Ю. М. Восхождение к индивидуальности / Ю. М. Орлов. – М. : Просвещение, 1991. – 287 с.

13. Орлов Ю. М. Оздоровляющее (саногенное) мышление. Серия: Управлениеповедение / Ю. М. Орлов. – М. :Слайдинг, 2006.– кн. 1. – 2-е изд. исправленное. – 90 с.

14. Павлюченкова Н. В. Саногеннаярефлексиякак фактор развитияэмоциональнойкомпетентности :дис. канд. псих. наук : 19.00.01 / Павлюченкова Н. В. – Москва, 2008. – 170 с.

15. Психологиячеловека в современном мире. / А. Л.Журавлев, И. А. Джидарьян, В. А. Барабанщиков, Д. В. Ушаков. – Москва: Институтпсихологии РАН, 2009. – 404 с. – (МатериалыВсероссийскойюбилейнойнаучнойконференции, посвященной 120-летию со дня рождения С. Л. Рубинштейна, 15–16 октября 2009 г.).

16. Рудаков А. Л. Саногеннаярефлексиякак фактор стрессоустойчивостилчности :дис. канд. псих. наук : 19.00.01 / Рудаков А. Л. – Москва, 2009. – 219 с.

17. Россохин А. В. Личностнаясаногеннаярефлексия в измененныхсостоянияхсознания :дис. канд. псих. наук : 19.00.01 / Россохин А. В. – Москва, 1993. – 170 с.

References

1. Adamyan L. I. Sanogennayarefleksiyakakfaktorpsihologicheskoyustoychivostilchnosti : dis. kand. psih. nauk : 19.00.01 / Adamyan L. I. – Moskva, 2012. – 172 s.

2. Artsimovich I. V. Sanogennayarefleksiyakakfaktorrazvitiyasub'ektnostipodrostkov, sklonnyih k deviantnomupovedeniyu / I. V. Artsimovich. // KulturnayazhiznYugaRossii. – 2009. – #1. – S. 30–34.

3. Vasileva T. N. Formirovaniesanogennogomyishleniyamladshegoshkolnika : ucheb. posobie / T. N. Vasi-leva. – Kaliningrad : Izd-vo KGU, 1997. – 48 s.

4. Kananchuk L. A. Sanogennayarefleksiyakakfaktoradaptatsiistudentov v polietnicheskoyssredeвуза : dis. kand. psih. nauk : 19.00.01 / Kananchuk L. A. – Moskva, 2010. – 174 s.

5. KraynovaYu. N. Sanogennayarefleksiya v struktureemotsionalnoykompetentnostibuduschihpedagogov : dis. kand. ped. nauk : 19.00.07 / KraynovaYu. N. – Moskva, 2010. – 166 s. Lyisenko V. V. Vliyaniesanogennoyrefleksiinakomponentyisamoregulyatsii : dis. kand. ped. nauk : 19.00.07 / Lyisenko V. V. – Moskva, 2002. – 169 s.

6. Marchukova S. F. Sanogennayarefleksiyakakfaktoroptimizatsiisotsialno-psihologicheskoyadaptatsiikursantovobrazovatelnyihuchrezhdeniy MVD Rossii : dis. kand. psih. nauk : 19.00.01 / Marchukova S. F. – Moskva, 140. – 2005 s.

7. Morozyuk S. N. Sanogennyistilmyishleniya. Upravlenieemotsiyami. «Obida». Modulno-kodovoeuchebnoeposobie v mobilnoysistemeobucheniya KIPM k tsiklukursovpobeskonfliktnoyadaptatsii i samorazvitiyulichnosti / S. N. Morozyuk, E. V. Miroshnik. – M., 2006. – 102 s.

8. Morozyuk S. N. Sanogennayarefleksiyakakfaktoroptimizatsiiaksentuatsiyharaktera i povyisheniyaefektivnostiuchebnoydeyatelnosti : dis. dokt. psih. nauk : 19.00.01 / Morozyuk S. N. – Moskva, 2001. – 382 s.

9. Morozyuk S. N. Fenomenupravleniyaorganizacionnyimpovedeniem i sanogennyimenedzhment / S. N. Morozyuk, Yu. V. Morozyuk. // Vestnikfinansovoyakademii. – 2010. – #6. – S. 59–64.

10. OrlovYu. M. Tselitelnoerisovanie. Psihoterapiyadlyasebya / Yu. M. Orlov, A. L. Groysman. – Moskva: Imprint-Golfstrim, 1997. – 27 s.

11. OrlovYu. M. Obida. Vina. Seriya 1: Istselenierazmyishleniem / Yu. M. Orlov. – Iz-vo: Slayding. – 2004. – 96 s.

12. OrlovYu. M. Voshozhdenie k individualnosti / Yu. M. Orlov. – M. : Prosveschenie, 1991. – 287 s.

13. OrlovYu. M. Ozdoravlivayuschee (sanogennoe) myishleniya. Seriya: Upravlenieповедение / Yu. M. Orlov. – М. : Slayding, 2006.– кн. 1. – 2-е изд. исправленное. – 90 с.

14. Pavlyuchenkova N. V. Sanogennayarefleksiyakakfaktorrazvitiyaemotsionalnoykompetentnosti : dis. kand. psih. nauk : 19.00.01 / Pavlyuchenkova N. V. – Moskva, 2008. – 170 s.

15. Psihologiyacheloveka v sovremennom mire. / A. L. Zhuravlev, I. A. Dzhidaryan, V. A. Barabanshikov, D. V. Ushakov. – Moskva: Institutpsihologii RAN, 2009. – 404 s. – (MaterialyVserossiyskoyyubileynoychnoykonferentsii, posvyaschennoy 120-letiyu sodnyarozhdeniya S. L. Rubinshteyna, 15–16 oktyabrya 2009 g.).

16. Rudakov A. L. Sanogennayarefleksiyakakfaktorstressoustoychivostilchnosti : dis. kand. psih. nauk : 19.00.01 / Rudakov A. L. – Moskva, 2009. – 219 s.

17. Rossohin A. V. Lichnostnayasnanogennayarefleksiya v izmenennyih sostoyaniyahsoznaniya : dis. kand. psih. nauk : 19.00.01 / Rossohin A. V. – Moskva, 1993. – 170 s.

Розділ: Психологія пізнавальних процесів

УДК:159.954

Пізнавальна активність та креативність старшокласників: зв'язок з рівнями рефлексивності
Сачок К.М., Заїка Є.В.
kseniya.sacheck@yandex.ua

Представлені результати експериментального дослідження особливостей пізнавальної активності і креативності у старших школярів в залежності від різних рівнів сформованості рефлексивності. Показано, що при низькій рефлексивності школярі мають невисокі показники пізнавальної активності і креативності, при середній - середній рівень пізнавальної активності, але високий рівень креативності (зокрема, такого показника як унікальність), а при високій- високий рівень пізнавальної активності, але середній рівень креативності. Запропоновано рекомендації для реалізації тренінгів для старших школярів.

Ключові слова: пізнавальна активність, рефлексивність, вербальна креативність, невербальна креативність, старші школярі.

Представлены результаты экспериментального исследования особенностей познавательной активности и креативности у старших школьников в зависимости от разных уровней сформированности рефлексивности. Показано, что при низкой рефлексивности школьники имеют невысокие показатели познавательной активности и креативности, при средней - средний уровень познавательной активности, но высокий уровень креативности (в частности, такого показателя как уникальность), а при высокой- высокий уровень познавательной активности, но средний уровень креативности. Предложены рекомендации для реализации тренингов для старших школьников.

Ключевые слова: познавательная активность, рефлексивность, вербальная креативность, невербальная креативность, старшие школьники.

There were represented the results of experimental studies of the cognitive activity and creativity among high school students which correlate with different levels of reflexivity. The results showed that school students with low reflexivity have low rates in cognitive activity and creativity, those with average level of reflexivity have the average level of cognitive activity, but with high level of creativity - high rates of the uniqueness index, students with high reflexivity have the high level of cognitive activity and the average level of creativity. Also we proposed recommendations for trainings among school students.

Keywords: cognitive activity, reflexivity, verbal creativity, non-verbal creativity, high school students.

Постановка проблеми. В структурі особистості та в учбово-пізнавальній діяльності старшокласників велику роль грають такі важливі особистісні особливості як пізнавальна активність, креативність та рефлексивність. Високі рівні розвитку пізнавальної активності та креативності виступають важливою передумовою та високою якістю навчання та загальною успішністю в житті.

Значущу роль в ободові особистісних якостей, включаючи пізнавальну активність та креативність, грає особлива якість особистості- рефлексивність. Проте, до теперішнього часу відсутні дослідження, в котрих простежувався б взаємозв'язок між цими трьома особистісними якостями, при чому, саме в період раннього юнацького віку- в період їх інтенсивного становлення.

Аналіз досліджень і публікацій. Розвиток у вітчизняній психології робіт, присвячених вивченню рефлексивності, було підготовлено опрацюванням даного поняття Б.Г. Ананьєвим, П.П. Блонським, Л.С. Виготським, С.Л. Рубінштейном на теоретичному рівні психологічного знання в якості одного з пояснювальних принципів організації та розвитку психіки людини, і насамперед її вищої форми - самосвідомості.

Розглядаючи поняття рефлексивності, для нас важливі погляди А.В.Карпова який визначає рефлексивність наступним чином: «... Рефлексивність – цеодночасно і унікальна властивість, притаманна лише людині, і стан усвідомлення чого-небудь, і процес репрезентації психіці свого власного змісту» [3].

Рефлексивність - системна психічна властивість, яка є інтегрованим комплексом простих психічних якостей, що характеризуються власною динамікою, способами розгортання (рефлексивними стратегіями) та положенням в підсистемі здібностей. Рефлексивність забезпечує особистості можливість самоконструювання, саморозвитку, само детермінації [2].

В дослідженні, розглядаючи поняття пізнавальної активності, ми спиралися на точку зору Б.К. Пашнева, який розглядає її як міру розумового зусилля, спрямовану на задоволення пізнавального інтересу, який відображає таку складову мотиваційної сфери особистості школяра, як спрямованість [4].

Щодо креативності, можна виділити точку зору такого зарубіжного автора як Е. П. Торренс, який визначає креативність як процес виявлення чутливості до проблем, дефіциту знань, їх дисгармонії; фіксації цих проблем; пошуку їх рішень, висування гіпотез; формулювання і повідомлення результату вирішення та поставленої задачі. Е.П. Торренс вважав, що креативність характеризують чотири показники: швидкість характеризує творчу продуктивність людини, гнучкість оцінює здатність висувати різноманітні ідеї, переходити від одного аспекту проблеми до іншого, оригінальність характеризує здатність до висунення ідей, що відрізняються від очевидних, розробленість відображає здатність детально розробляти придумані ідеї [5].

Для С. Мідника креативність полягає у здатності долати стереотипи на кінцевому етапі мисленого синтезу і в широті поля асоціацій. Творчий процес розглядається як переформулювання асоціативних елементів у нові комбінації. Творче рішення відхиляється від стереотипного [1].

Мета статті: на основі результатів експериментального дослідження, відповісти на запитання

недостатньо вирішені: як проявляються показники пізнавальної активності та креативності старшокласників при різних рівнях рефлексивності; як змінюються зв'язки між показниками пізнавальної активності та креативності зі збільшенням рівня рефлексивності.

Виклад основного матеріалу складається з наступних частин: 1). Опис досліджуваних; 2). Опис методик дослідження; 3). Опис результатів дослідження.

Досліджувані: У даному дослідженні взяли участь учні дев'ятого, десятого та одинадцятих класів Харківської загальноосвітньої школи № 51 в кількості 79 чоловік.

Відповідно до концепції Карпова, рефлексивність - є базовою характеристикою, рівень розвитку якої опосередковує формування інших якостей, тож її вплив слід вивчати шляхом розділення старших підлітків на три групи. За допомогою середнього квадратичного відхилення, яке дорівнює значенню: $117,14 \pm 17,85$, були виділені наступні групи за рівнем рефлексивності, в кількості: А). показники $100 >$ - низький рівень- 24 особи, Б). результати в діапазоні від $100 - 134$ - середній рівень- 36 осіб, В), $134 <$ - високий рівень - 19 осіб.

2). Методики дослідження включають в себе три групи: 1. Методики дослідження пізнавальної активності, 2. Методики дослідження креативності, 3. Методики дослідження рефлексивності.

1. Для дослідження пізнавальної активності був використаний «Опитувальник вивчення пізнавальної активності учнів Б. К.Пашнева». Використаний нами опитувальник спрямований на виявлення рівня пізнавальної активності учнів у віці від 9 до 17 років. З його допомогою може бути виявлено три рівні пізнавальної активності: високий (24-42), що відповідає межах нормативного діапазону вище вікової норми; низький (0-12), що відповідає межах нормативного діапазону нижче вікової норми; середній (13-23), що відповідає межах нормативного діапазону вікової норми. Також даний опитувальник дає змогу аналізувати результати за наступними шкалами: Рівень домагань; Глибина сприйняття; Творчий підхід; Пошукова діяльність; Характер схильності: а). до частих змін діяльності, б). схильність до монотонної роботи; Негативне відношення до навчання; Вектор спрямованості: а). на процес; б). на результат.

2. Для дослідження креативності були використані наступні методики: а). для дослідження вербальної креативності- «Тест «Діагностика вербальної креативності» С. Мідника (в модифікації Т.В. Галкіної та Л.Г. Алексєєвої)». Запропонована методика є російськомовним адаптованим варіантом тесту С. Мідника (тест віддалених асоціацій). Розроблений тест призначений для діагностики вербальної креативності, яка визначається як процес перекомбінування елементів ситуації. Найбільш діагностичні іміявляються показники оригінальності та унікальності, тому нами в роботі були використані саме ці показники. Індекс оригінальності- визначається відхиленням від заданого стереотипу. Індекс унікальності- показує, наскільки дійсно нове може створити людина. Є сукупністю всіх унікальних відповідей. б). для дослідження невербальної креативності «Завдання «Закінчи малюнок» (скорочений варіант батареї тесту креативності Е. П. Торренса)». Він являє собою другий субтест фігурної батареї тестів творчого мислення Е. П. Торренса. За допомогою методики можна виділити чотири показники креативності: швидкість - не є специфічним показником для творчого мислення та корисний тим, що дозволяє зрозуміти інші показники, гнучкість - оцінює розмаїття ідей і стратегій, здатність переходити від одного аспекту до іншого, оригінальність - характеризує здатність висувати ідеї, що відрізняються від очевидних, розробленість - високі значення цього показника характерні для учнів з високою успішністю, здатних до винахідницької та конструктивної діяльності. Низькі - для відстаючих, недисциплінованих і недбайливих учнів.

3. Для дослідження пізнавальної активності була використана «Психологічна методика визначення індивідуального рівня рефлексивності А.В.Карпова». Виділяючи види, А.В. Карпов за основу покладає принцип часової перспективи: ситуативна рефлексивність забезпечує безпосередній самоконтроль поведінки людини в актуальній ситуації, ретроспективна рефлексивність проявляється у схильності до аналізу вже виконаної в минулому діяльності, перспективна рефлексивність співвідноситься з функцією аналізу майбутньої діяльності, поведінки; рефлексивність відносин і взаємодії, що виявляється в схильності до аналізу ситуацій спілкування з оточуючими, оцінці своїх і вчинків інших, мотивів і причин поведінки.

Результати досліджень представлені в трьох основних частинах, зокрема:

1. Результати вираженості пізнавальної активності при різних рівнях рефлексивності:

А). Результати, представлені на Рис. 1, свідчать, що між рівнем рефлексивності та пізнавальною активністю, в цілому, є позитивний кореляційний зв'язок. Тобто, чим більшою мірою школярі аналізують учбову діяльність, тим глибше вони занурюються в освоєння навчальних дисциплін. Проблемним залишається питання, що є первинним, що на що впливає: пізнавальна активність на рефлексивність, чи навпаки. З точки зору генетичного розвитку, первинним процесом є пізнавальна активність, але, з точки зору Карпова А.В., рефлексивність впливає на окремі особистісні якості та їх взаємозв'язки, структуруючи їх.

Рис.1 Характеристика вираженості пізнавальної активності при різних рівнях рефлексивності

Б). Розглядаючи окремі шкали пізнавальної активності, можна дійти висновку, що існує тісний зв'язок між рівнем рефлексивності та окремими шкалами пізнавальної активності. Зокрема, є значущі кореляційні зв'язки з такими показниками пізнавальної активності, як творчий підхід, глибина сприйняття та пошукова діяльність (Див. Рис. 2). Тобто, школярі які схильні аналізувати свою діяльність здатні творчо розглядати навчальний процес та самостійно поглиблювати свої знання з навчальних дисциплін за межами ситуативною заданості.

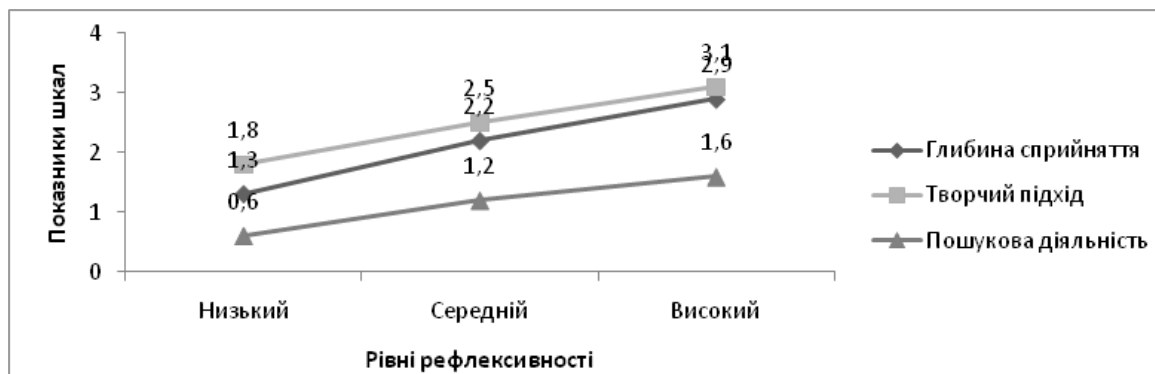

Рис.2 Характеристика шкал пізнавальної активності при різних рівнях рефлексивності

Були виявлені шкали, які меншою мірою корелюють з рефлексивністю, а саме: рівень домагань, вектор спрямованості на процес та негативне відношення до навчання (Див. Рис. 3). Важливо відмітити, що аналіз навчального процесу позитивно впливає на відношення до навчання, адже зі збільшенням рівня рефлексивності, показник негативного відношення до навчання суттєво змінюється. Також, позитивну тенденцію можна спостерігати у вираженості шкали- рівень домагань, адже показник її збільшується зі збільшенням показника рефлексивності. Проте, рефлексивність негативно впливає на окремі прояви пізнавальної активності, а саме, чим більше старшокласники схильні аналізувати свою діяльність, чим більше вони орієнтуються на результат своєї діяльності, аніж на процес отримання знань та підвищення свого освітнього рівня.

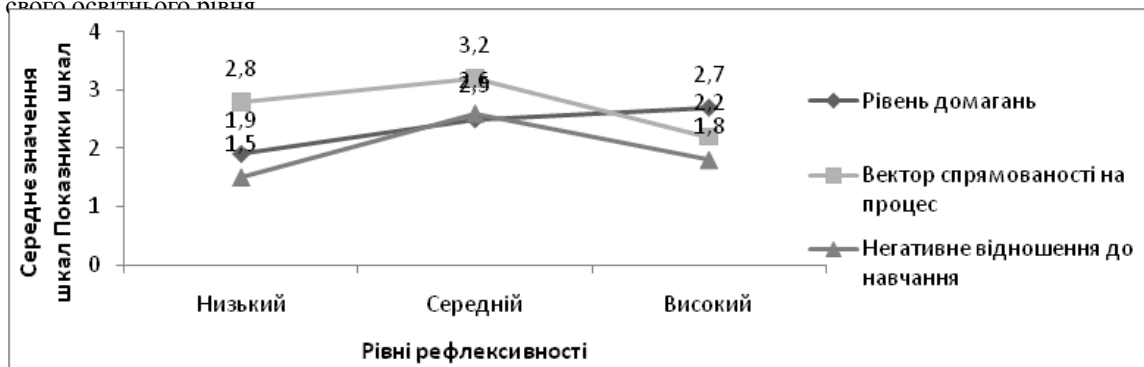

Рис.3 Характеристика шкал пізнавальної активності при різних рівнях рефлексивності

Нами були виявлені шкали, які не корелюють з рефлексивністю, а саме: характер схильності до частих змін діяльності та характер схильності до монотонної роботи (Див. Рис. 4). Тобто, характер навчальної діяльності не залежить від вираженості рефлексивності.

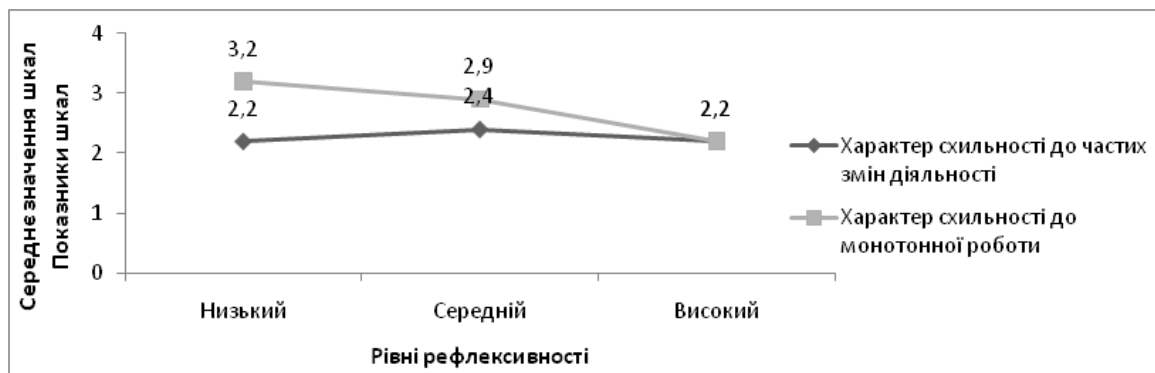

Рис. 4 Характеристика шкал пізнавальної активності при різних рівнях рефлексивності

2. Особливості креативності (вербальної, невербальної) при різних рівнях рефлексивності

Загальний рівень рефлексивності впливає на показники креативності, але ця тенденція має досить складну динаміку (Див. Рис. 5). Щодо Унікальності (за Мідником), треба відмітити, що є зв'язок, який носить перевернений V-образний зв'язок, тобто, при середньому рівні рефлексивності- високий

показник унікальності, а при високому та низькому рівнях- невисокі показники. Хоча, на такий показник як Унікальність (за Мідником), рефлексивність впливає лінійно, тобто, ті старшокласники, які звикли меншою мірою заглиблюватися в аналіз діяльності, спроможні продукувати принципово нові рішення, проте, ті старшокласники, котрі занадто зосереджуються на аналізі- втрачають таку можливість.

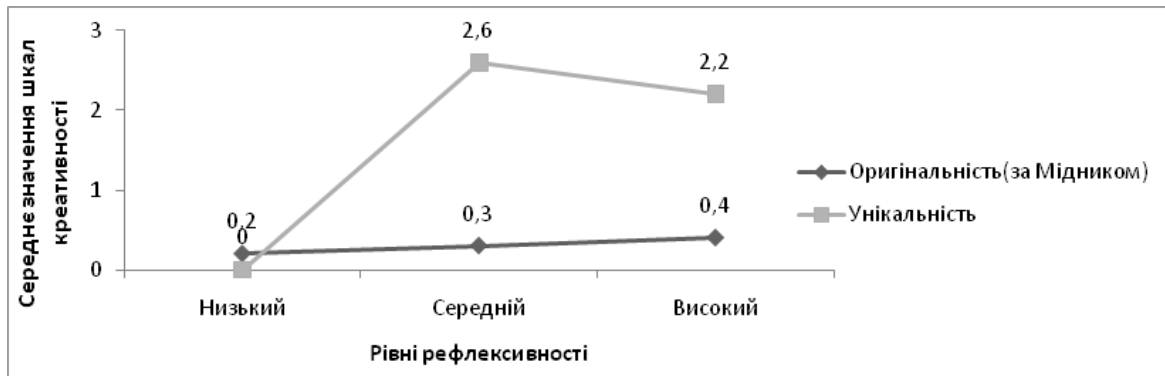

Рис. 5. Показники вербальної креативності у старшокласників з різними рівнями рефлексивності

Також є показники, які меншою мірою пов'язані з рефлексивністю, а саме: Оригінальність (за Торренсом) та Гнучкість (за Торренсом), але можна помітити наступну тенденцію: з підвищенням рівня рефлексивності- підвищуються показники Оригінальності(за Торренсом) та Гнучкості (за Торренсом), тобто, більш поглиблений аналіз сприяє продукуванню оригінальних ідей та дозволяє більш оригінально виконувати поставлені завдання.

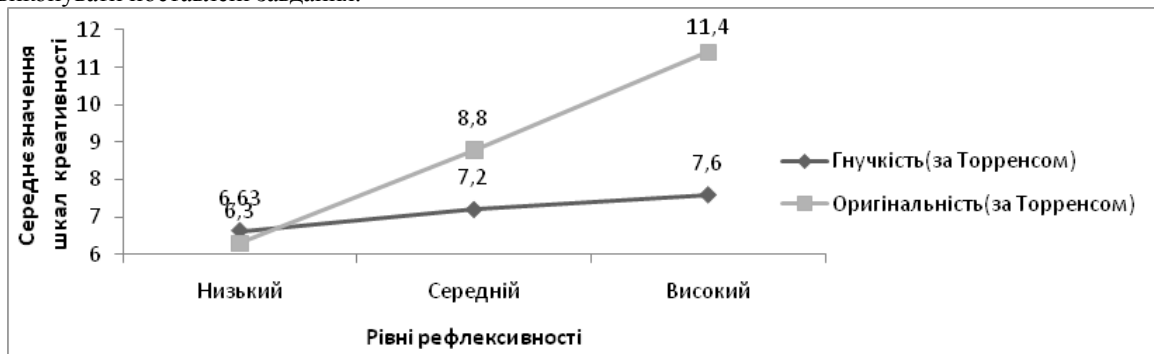

Рис. 6. Показники невербальної креативності у старшокласників з різними рівнями рефлексивності

3. Співвідношення рівнів розвитку пізнавальної активності та креативності при різній вираженості рефлексивності

Рівні рефлексивності	Вираженість пізнавальної активності	Вираженість креативності
Низький	Низький	Низький
Середній	Середній	Високий
Високий	Високий	Середній

Рефлексивність наступним чином впливає на співвідношення пізнавальної активності та креативності. Низький рівень рефлексивності співвідноситься з низьким рівнем пізнавальної активності та низьким рівнем креативності, тобто, старшокласники, котрі не здатні аналізувати свою діяльність, мають досить низьку зацікавленість в учбовому процесі і не вважають за потрібне поглиблювати свої знання з навчальних дисциплін.

Середній рівень рефлексивності співвідноситься з високим рівнем креативності, а саме з таким її показником, як вербальна унікальність та середнім рівнем пізнавальної активності, тож можемо дійти висновку, що середній рівень рефлексивності є оптимальною умовою для того, щоб старшокласник був зацікавлений в отриманні знань та їх поглибленні за межами школи, а також був здатний продукувати принципово нові рішення на поставлені задачі.

Високий рівень рефлексивності співвідноситься з високим рівнем пізнавальної активності та середнім рівнем креативності та існує взаємозв'язок між глибиною сприйняття(шкала пізнавальної активності) та оригінальністю(за Мідником). Ці результати свідчать про те, що старшокласники, котрі зосереджують свою увагу на аналізуванні навчальної діяльності розуміють важливість отримання знань та проявляють неабияку зацікавленість в поглибленому вивченні предметів не тільки в межах навчального курсу, а й в більш глибокому опрацюванні матеріалу. Проте, вони втрачають надзвичайно важливу здатність- можливість продукування нових ідей. Так, безумно, їх рішення є найбільш оригінальними серед трьох груп, але вони не характеризуються новизною.

В ході проведення дослідження був установлений факт розходження між рівнями рефлексивності, пізнавальної активності та креативності у старшокласників.

У зв'язку з цим, пропонуємо наступні рекомендації для роботи шкільного психолога: А). старшокласникам з середнім рівнем рефлексивності, для більш інтенсивного їх особистісного розвитку,

необхідно стимулювати їх пізнавальну активність (перш за все) та креативність (меншою мірою). Б). старшокласникам з високим рівнем рефлексивності, перш за все потрібно стимулювати креативність, а пізнавальну активність меншою мірою, В), старшокласники з низьким рівнем рефлексивності потребують тотальної допомоги, адже їм потрібно зосередити увагу на розвитку рефлексивності, пізнавальної активності та креативності. Для розвитку цих психологічних властивостей можна використовувати різного роду ігрові соціально-психологічні та когнітивні тренінги.

Проведене дослідження допоможе шкільним психологам більш прицільно реалізувати психологічний супровід старшокласників та корекційну роботу з ними.

Висновки:

В старшому юнацькому віці є тісний зв'язок між пізнавальною активністю, креативністю та рівнями рефлексивності, зокрема:

1. Підвищення рівня рефлексивності призводить до підвищення рівня пізнавальної активності, особливо ця тенденція стосується таких показників, як: творчий підхід, глибина сприйняття та пошукова діяльність. С такими показниками пізнавальної активності як рівень домагань, вектор спрямованості на процес та негативне відношення до навчання рефлексивність корелює меншою мірою, а з такими шкалами як: характер схильності до частих змін діяльності та характер схильності до монотонної роботи рефлексивність зовсім не має значущих кореляційних зв'язків.

2. Є достатньо складний зв'язок рівнів рефлексивності з креативністю. Низькому рівню рефлексивності відповідає низький рівень креативності, середньому- високий рівень креативності, а високому рівню рефлексивності- середній рівень креативності. В першу чергу це стосується таких показників, як: Оригінальність (за Мідником) та Унікальність (за Мідником), проте такі показники як Оригінальність (за Торренсом) та Гнучкість (за Торренсом) майже не пов'язані з рівнями рефлексивності.

3. Щодо співвідношення пізнавальної активності та креативності з рівнями рефлексивності можна виділити наступні три основні групи:

1). При низькому рівні рефлексивності, в цілому, низькі показники і пізнавальної активності і креативності, 2). при середньому рівні рефлексивності- середній рівень пізнавальної активності, та високий рівень креативності, зокрема такого показника, як Унікальність (за Мідником), 3). при високому рівні рефлексивності- високий рівень пізнавальної активності та середній рівень креативності.

Розходження в рівнях розвитку пізнавальної активності та креативності при середньому та високому рівнях креативності виступає як психологічна проблема, яка потребує особливого дослідження та практичного застосування, що і складає основу подальших досліджень.

Література

1. Галкина Т.В. Тест Медника как метод диагностики креативности и его русскоязычный вариант / Т. В. Галкина, Л. Г. Алексеева // Психологический анализ учебной деятельности. М.: ИП РАН, 1991. - С. 187-193.
2. Заїка Є.В. Рефлексивність особистості як предмет психологічного пізнання / Є.В. Заїка, О.І. Зимовін // Психологія і суспільство. 2014. №2. С. 90-97.
3. Карпов А.В. Психология рефлексивных механизмов деятельности / А.В. Карпов. - М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2004. - 424 с.
4. Пашнев Б.К. Психодиагностика: практикум школьного психолога. - Х.: Феникс, 2010 г., 317
5. Туник Е. Е. Диагностика креативности. Тест Э. Торренса / Е. Е. Туник.- СПб: ИМАТОН, 1998. 170 с.

References

1. Galkina T.V., Alekseeva L.G. Test Mednika kak metod diagnostiki kreativnosti i ego russkoyazychnyiy variant // Psihologicheskiy analiz uchebnoy deyatel'nosti. M.: IPRAN, 1991. - С. 187-193.
2. Zaika E. V., Refleksivnist osobistosti yak predmet psihologichnogo piznannya/ O. I. Zimovin, E. V. Zaika // Psihologiyal suspilstvo. 2014. №2. С. 90-97.
3. Karpov A.V. Psihologiya refleksivnyih mehanizmov deyatel'nosti / A.V. Karpov. - M.: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2004. - 424 s.
4. Pashnev B.K. Psihodiagnostika: praktikum shkol'nogo psihologa. - H.: Feniks, 2010 г., 317
5. Tunik E. E. Diagnostika kreativnosti. Test E. Torrensa / E. E. Tunik.- SPb: Imaton, 1998. 170 c.

Розділ: Психодіагностика

УДК 159.923.072

Фрайбурзький особистісний опитувальник FPI – перевірка валідності та локальна стандартизація
Луценко О. Л.
olena.lutsenko@karazin.ua

В статті висвітлюються результати перевірки валідності та локальної стандартизації багатofакторного психометричного тесту – Фрайбурзького особистісного опитувальника – в умовах Східної України (Харківської області та м. Харкова). Проблемою дослідження є те, що даний інструмент був адаптований та стандартизований у Санкт-Петербурзі наприкінці ХХ століття на вибірці молодого віку. Метою дослідження було перевірити валідність та встановити локальні норми для тесту у сучасних умовах на вибірці середнього та старшого віку. Була проведена валідизація за допомогою Копінг-тесту Р. Лазаруса, психофізіологічної перевірки з використанням аналізу варіабельності серцевого ритму, вікової та статевої диференціації. Стандартизація була проведена на вибірці з 335 осіб віком 30-63 років. За результатами дослідження була доведена валідність тесту та розраховані норми у шкалі стенойнів.

Ключові слова: Фрайбурзький особистісний опитувальник, валідність, стандартизація, норми, психодіагностика

В статье освещаются результаты проверки валидности и локальной стандартизации многофакторного теста – Фрайбургского личностного опросника – в условиях Восточной Украины (Харьковской области и г. Харькова). Проблемой исследования состоит в том, что данный инструмент был адаптирован и стандартизован в Санкт-Петербурге в конце ХХ века на выборке молодого возраста. Цель исследования – проверить валидность и установить локальные нормы для теста в современных условиях на выборке среднего и старшего возраста. Была проведена валидизация с помощью Копинг-теста Р. Лазаруса, психофизиологической проверки, анализа вариабельности сердечного ритма, возрастной и половой дифференциации. Стандартизация была выполнена на выборке из 335 лиц возрастом 30-63 года. По результатам исследования была доказана валидность теста и рассчитаны нормы в шкале стенойнов.

Ключевые слова: Фрайбургский личностный опросник, валидность, стандартизация, нормы, психодиагностика

The article highlights the results of checking the validity and local standardization of the multidimensional test – Freiburg Personality Inventory – in conditions of Eastern Ukraine (Kharkiv region and Kharkiv). The problem of the study is that this method has been adapted and standardized in St. Petersburg at the end of the twentieth century, on a sample of young adults. The purpose of the research is to check the validity and to find local norms for test in modern conditions on a sample of middle-aged and elderly people. Validation has been done by R. Lazarus Coping Test, psychophysiological method of heart rate variability analysis and age / sex differentiation. Standardization was conducted on a sample of 335 persons of 30-63 years old. The study proved the validity of the test. It was calculated the norms in stanine-scale.

Key words: Freiburg Personality Inventory, validity, standardization, norms, psychodiagnostics

Постановка проблеми

Фрайбурзький особистісний опитувальник (Freiburg Personality Inventory, FPI) є багатofакторним особистісний опитувальником для обстеження дорослих. Його розробка почата Й. Фаренбергом, Х. Зелгом та Р. Гампелом в 1963 р. В Німеччині та у СРСР опублікований вперше у 1970 р. [4, 19]. Він призначений для діагностики станів та властивостей особистості, які мають першочергове значення для процесу соціальної адаптації та регуляції поведінки. Опитувальник містить висловлювання, які стосуються способів поведінки, емоційних станів, орієнтацій, відношення до життєвих труднощів і т. д. Існує 4 форми опитувальника (А, В, С, К). Форма В містить 114 тверджень, саме вона була адаптована в СРСР.

Тест є доступним для академічних та практичних психологів, оскільки він декілька разів публікувався [11-13]. Проблемою є те, що даний тест не був стандартизований в Україні, а також те, що його норми, які було зібрано у Санкт-Петербурзі, включають лише вибірку в кількості дещо більше 200 осіб віком від 16 до 30 років. Нормативи для осіб середнього віку (старше 30-ти років) відсутні, а ця вибірка часто є цільовою як в наукових дослідженнях, так і в практичній роботі психолога, наприклад, під час підбору кадрів, консультування тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Фрайбурзький особистісний опитувальник за властивостями та структурою подібний до ММРІ і частіше за все він використовується в німецькомовних та англомовних країнах. У 2010 році в Німеччині вийшло восьме видання тесту [19].

Тест розроблений за допомогою факторного аналізу. Форма В діагностує 12 факторів: I «Невротичність», II «Спонтанна агресивність», III «Депресивність», IV «Дратівливість», V «Товариськість», VI «Врівноваженість», VII «Реактивна агресивність», VIII «Стриманість/

Сором'язливість», IX «Відкритість», X «Екстраверсія», XI «Емоційна лабільність», XII «Маскулінність-фемінінність». Шкали опитувальника I–IX є базовими, а X–XII – похідними. Первинні оцінки за кожним фактором переводяться у стенографи. Отримані результати переносяться на графік, який наглядно демонструє представленість кожного з факторів [11–13].

Як пишуть Л. Ф. Бурлачук та С. М. Морозов [4], конструкція опитувальника відрізняється обдуманістю та ретельною поетапною перевіркою психометричних показників. Зокрема, вивчення валідності проводилося шляхом порівняння з іншими методиками, а саме з FPI (Особистісний опитувальник Екстра-інтроверсія та нейротизм) Г. Айзенка, MMPI та опитувальником «16-PF» Р. Кеттелла.

Перевагою даного тесту є наявність двох шкал агресивності, за допомогою яких можна окремо діагностувати два основних та якісно різних типу агресивності – спонтанної (проактивної) та реактивної (домінантності) агресивності [16].

Даний тест широко використовується у світі для досліджень у сфері психометрії, вікової психології, персонології, психосоматики та психопатології. Зокрема, за допомогою даного тесту перевіряється валідність нових тестів особистості, наприклад, Багатівісового опитувальника настрою [24]. У 12-річному дослідженні швейцарських військових, у яких з віком розвинулися шизофренічний, біполярний або уніполярний розлади та суїцидальна поведінка, у порівнянні зі здоровою вибіркою, у преморбіді були вищими лабільність та агресивність за FPI [22]. Шкала «Відкритість» тесту FPI використовувалася для дослідження симптомів пост-травматичного стресового розладу пожежних у Німеччині [25]. FPI використовувався у аналізі того, за допомогою яких особистісних рис можна прогнозувати фізичне та психологічне благополуччя у літньому віці [21].

В нашій країні даний тест дуже широко використовується для досліджень у сфері психосоматики, сексології, гендерної психології, психології здоров'я, праці, особистості (агресивності, толерантності, сором'язливості, емоційної стійкості тощо) [3, 8, 9, 15, 17].

Виходячи з проблеми дослідження та аналізу публікацій були сформульовані мета та завдання даної статті.

Метою емпіричного дослідження є рестандартизація тесту FPI в локальних умовах східної України.

Завданнями дослідження є:

1. Локальна перевірка валідності тесту FPI за допомогою кореляції з іншими тестами, психофізіологічного методу, статевої та вікової диференціації.

2. Збір та визначення локальних норм до тесту FPI на вибірці від 30 років та старше.

Процедура, методи і вибірка дослідження

До методів дослідження відносяться: 1) метод тестування, 2) психофізіологічний метод аналізу варіабельності серцевого ритму (ВСР), який відбиває стан регуляційних систем організму – симпатичної, парасимпатичної, гуморальної, стресу та загальної енергії [2, 20, 23], 3) методи валідації та стандартизації тестів. Статистичну обробку даних зроблено на ПК за допомогою програм MS Excel 2010 та STATISTICA 7.0.

Серед психометричних тестів були використані: сам тест FPI та Копінг-тест (Опитувальник Способів долаючої поведінки) Р. Лазаруса, С. Фолкман в адаптації Т.Л. Крюкової, Е.В. Куфтяк, М.С. Замишляєвої, додатково стандартизований в НДПНІ ім. В.М. Бехтерева під керівництвом Л.І. Вассермана [5].

Вибірка для дослідження валідності тесту FPI за психофізіологічною перевіркою та кореляцією з іншими тестами включила 30 осіб віком від 18 до 60 років різного соціального статусу, мешканців м. Харків (дослідження ВСР та копінг-стратегій).

Загальна кількість осіб для формування локальних норм для тесту FPI та перевірки валідності за статевою і віковою диференціацією склала 335 осіб, з яких **169 жінок, 166 чоловіків. Вікові категорії:** 30–44 років – 217 осіб, 45–63 років – 118 осіб. За освітнім критерієм до вибірки увійшли 252 особи з вищою освітою, 41 особа з середньою спеціальною / технічною освітою та 42 особи з середньою освітою. За соціальним статусом у вибірці були представлені 42 особи, що не працюють, 37 приватних підприємців, 47 керівників, 169 службовців, 28 робочих та 12 військових. Усі респонденти були мешканцями м. Харкова та Харківської області. Збір даних, дослідження валідності та рестандартизація проводилися на базі Лабораторії психодіагностики факультету психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна протягом 2010–2014рр.

Результати дослідження. Дослідження валідності тесту

Перевірка конструктивної (конвергентної) валідності тесту за допомогою психофізіологічних показників ВСР дозволила виявити такі прямі кореляційні зв'язки шкал тесту FPI: шкали «відкритості» з рівнем повільно-хвильової активності LF ($r=0.40$, $p=0.029$) та рівнем загальної енергії організму, адаптаційного резерву TP ($r=0.40$, $p=0.030$), шкали «екстраверсії» з рівнем високочастотної активності HF ($r=0.34$, $p=0.069$ – **тенденція достовірного зв'язку**), шкали «стриманість/сором'язливість» з індексом ваго-симпатичної взаємодії LF/HF ($r=0.36$, $p=0.054$ – тенденція достовірного зв'язку).

Такі кореляції можна логічно пояснити, що підтверджує валідність шкал тесту FPI. А саме, шкала «відкритість» свідчить про рівень самокритичності людини і вона пов'язана з рівнем LF, який відбиває рівень активації симпато-адреналової системи. Це відповідає більш високому рівню психічної та фізіологічної напруженості та мобілізованості, який властивий самокритичним особам. Самокритичність може супроводжуватися низькою самооцінкою, тому цей процес викликає напру-

женість регуляційних систем організму. Також спостерігається кореляція між шкалою «відкритість» та показником TP (загальний показник нейрогуморальної регуляції організму). Але оскільки LF є складовою TP, то цей зв'язок є наслідком першої кореляції між «відкритістю» та LF.

Зв'язок між «екстраверсією» та високочастотною активністю HF можна пояснити за допомогою полівагальної теорії С. Порджа та інших психофізіологічних досліджень ВСП [7, 23]. З цих досліджень відомо, що низька вагузна активність (яку відбиває низький рівень HF) присутня у людей з мотивацією втечі від соціальних контактів, тобто інтровертів, а за наявності високих HF людина демонструє соціально-включену поведінку, що характерно для екстравертів.

Також виявлені три зворотних зв'язки: між показником за шкалою стриманості/сором'язливості та HF ($r=-0.33$, $p=0.072$ – тенденція достовірного зв'язку), між показником за шкалою екстраверсії та індексом ваго-симпатичної взаємодії LF/HF ($r=-0.37$, $p=0.045$) та між показником за шкалою врівноваженості та рівнем утягнутості організму у стрес SI ($r=-0.36$, $p=0.048$). Всі ці кореляції підтверджують валідність шкал тесту FPI, оскільки сором'язливість супроводжується занепокоєнням, відстороненням від соціальних контактів, що відповідає зниженню HF, та, навпаки, екстраверсія і врівноваженість присутні за умов низького стресу та LF, тобто не в стані мобілізації, а в стані фізіологічної релаксації.

Всі вищезгадані кореляції отримані за допомогою методу Пірсона, оскільки дані ВСП та дані за FPI виміряні в інтервальної вимірності шкалі.

Кореляційні зв'язки з копінг-стратегіями теж підтверджують валідність Фрайбурзького опитувальника. Зокрема, виявлені прямі зв'язки між шкалою «стриманість/сором'язливість» та копінг-стратегією «самоконтроль» ($r=0.50$, $p=0.005$) та стратегією «уникнення» ($r=0.35$, $p=0.056$ – тенденція достовірного зв'язку), що цілком логічно, оскільки риса стриманості/сором'язливості конгруентна таким копінг-стратегіям: стримана людина повинна мати високий самоконтроль для можливості стримуватися, а властивість сором'язливості призводить до бажання уникання складних ситуацій. Шкала FPI «невротичність» також пов'язана з копінг-стратегією «уникнення» ($r=0.38$, $p=0.040$), шкала «депресивність» з копінг-стратегією «відповідальність» ($r=0.38$, $p=0.037$) та шкала «маскулінність» зі стратегією «конфронтація» ($r=0.54$, $p=0.002$). Дані кореляції також конгруентні та логічно пояснюються – невротична особистість намагається уникнути стресових ситуацій, оскільки відчуває власну вразливість та брак психічних ресурсів, депресивні особистості не запобігають відповідальності, їх депресивність (песимізм) є одним з наслідків взяття вини та відповідальності на себе та маскулінність включає в себе схильність до конкуренції та боротьби за статус, як переважно чоловічих стратегій.

Виявлені зворотні зв'язки між рисою «Дратівливість» та копінг-стратегіями «дистанціювання» ($r=-0.36$, $p=0.050$) і «планування рішень» ($r=-0.37$, $p=0.045$), а також рисою «товариськість» і копінг-стратегією «дистанціювання» ($r=-0.36$, $p=0.049$). Всі знайдені зв'язки між рисами особистості за FPI та копінг-стратегіями логічно поєднуються між собою та відповідають теоретичним описам таких особистісних властивостей в літературі [7, 18].

Останній кореляційний аналіз було виконано за методом Спірмена, тому що Копінг-тест базується на ранговій вимірності шкалі.

Було організовано перевірку валідності за віковою диференціацією (компонент конструктивної валідності) [4], для чого ми порівняли дві відносно різні вікові половини вибірки стандартизації: більш молоду частину віком від 30 до 44 років (217 осіб) та частину більш похилого віку від 45 до 65 років (118 осіб). За допомогою критерію Колмогорова-Смірнова були виявлені достовірні розбіжності за шкалою FPI «товариськість», а саме, у більш молодих особистостей діагностується вища товариськість, комунікабельність (середнє 8,2) у порівнянні з більш літніми особами (середнє – 6,8; розбіжності достовірні на рівні $p<0,01$). Такі результати тесту відповідають теоретичним очікуванням та практичним спостереженням, що ця риса в молодості більш активізована [1, 14].

Для перевірки валідності тесту за статевою/гендерною диференціацією ми порівняли чоловічу (166 осіб) та жіночу частини вибірки (169 осіб) за критерієм Колмогорова-Смірнова. Отримані результати щодо більш високої невротичності жінок (середнє у жінок 7,1 та 6,1 – у чоловіків, $p<0,05$), більш високої стриманості/сором'язливості жінок (середнє у жінок 4,2 та 3,4 – у чоловіків, $p<0,05$), більш високої реактивної агресивності/домінантності у чоловіків (середнє у жінок 4,0 та 4,9 – у чоловіків, $p<0,01$) та більш високої маскулінності у чоловіків (середнє у жінок 7,0 та 8,3 – у чоловіків, $p<0,001$). Такі розбіжності є закономірними та підтверджуються дослідженнями в межах диференційної психології [6].

Формування норм тесту

У «сирих» балах за кожною шкалою можна отримати від 10 до 17 балів. У тесті FPI прийнята стандартна шкала стенонів. Тому ми зробили таблицю переводу «сирих» балів у стенони [4, 10] для кожної шкали тесту на нашій вибірці стандартизації – див. таблицю.

Таблиця. Перевід первинних оцінок в стандартні

Перв. оцінка	Стандартна оцінка за шкалами											
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
0	1	1	1	1	1	1	2	2	1	1	1	1
1	2	2	3	2	1	1	2	3	1	1	1	1

2	3	3	3	3	1	3	4	4	1	1	3	1
3	3	3	4	4	2	3	4	4	1	1	3	2
4	3	4	7	4	3	5	4	7	1	2	4	2
5	3	4	7	4	3	5	4	7	1	3	4	3
6	4	4	7	7	3	5	6	7	1	5	7	4
7	7	7	7	7	3	6	7	8	2	5	7	4
8	7	7	7	7	3	7	8	8	3	6	7	5
9	7	8	8	8	4	8	9	9	3	7	7	6
10	8	8	8	8	6	9	9	9	5	7	8	7
11	8	9	9	9	7	-	-	-	5	8	9	8
12	9	9	9	9	8	-	-	-	6	9	9	8
13	9	9	9	9	9	-	-	-	7	-	9	9
14	9	-	-	-	9	-	-	-	-	-	9	9
15	9	-	-	-	9	-	-	-	-	-	-	9
16	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

У шкалі стейнів низькому рівню психологічної риси відповідають оцінки в діапазоні 1-3 бали, середньому рівню – 4-6 балів, високому рівню – 7-9 балів.

Висновки і перспективи подальших досліджень

Тест FPI в наших умовах показав дуже чітку валідність. Про можливість тесту діагностувати стани та властивості особистості, які мають першочергове значення для процесу соціальної адаптації та регуляції поведінки, **свідчать логічні та достовірні кореляції шкал тесту з копінг-стратегіями. Психофізіологічна перевірка показала валідність більшості показників тесту, а саме їх відповідність функціональним станам організму. Перевірка за віковою та статевою диференціацією підтвердила погодженість результатів тесту з даними, відомими з вікової та диференційної психології.**

Розраховані нормативні характеристики дозволяють оцінювати рівень виразності особистісних рис для зрілої та літньої вікових груп, а також інтерпретувати результати тесту в термінах порівняння даних окремого індивіда з даними групи стандартизації.

У перспективі плануються подальші дослідження з тестом FPI з використанням інших психодіагностичних методів та інших соціальних груп для збагачення відомостей про валідність і нормативну базу тесту.

Висловлення вдячності

У зборі даних нам допомагали студенти факультету психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, за що ми їм щиро вдячні. Також виражаємо вдячність інженеру факультету психології О.В. Робуку за допомогу у створенні бази даних.

Література

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология: Учебное пособие для студентов вузов / Г. С. Абрамова. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 624 с.
2. Баевский Р.М. Анализ variability сердечного ритма: история и философия, теория и практика / Р.М. Баевский // Клиническая информатика и телемедицина. – 2004. - №1. - С. 54-64.
3. Божук О.А. Особливості особистісних рис жінок із фізіологічним перебігом вагітності у світлі їх медико-психологічного супроводу / О.А. Божук // Медична психологія. – 2015. - №1. – С. 57-61.
4. Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л. Ф. Бурлачук, С. М. Морозов. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 528 с.
5. Вассерман Л.И. Методика для психологической диагностики способов совладания / Л.И. Вассерман и др. – СПб.: НИПНИ им. Бехтерева, 2009. – 37 с.
6. Ильин Е. П. Дифференциальная психология мужчины и женщины / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2002. – 544 с.
7. Кемпинский А. Меланхолия. – Пер. с польского / А. Кемпинский. – СПб.: Наука, 2002. – 405 с.
8. Кононенко О.І. Взаємозв'язок між різними проявами перфекціонізму та особистісними чинниками особистості / О.І.Кононенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки. – 2015. – Вип. 3. – С. 38-42.
9. Кравчук С.Л. Особливості психологічних детермінант агресивних проявів особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / С.Л. Кравчук. – Київ, – 2002. – 16 с.
10. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных. Учебное пособие. 4-е издание, стереотип. / А. Д. Наследов. – СПб.: Речь, 2012. – 392 с.
11. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии / В. Д. Балина, В. К. Гайда, В. К. Гербачевский и др. Под общей ред. А. А. Крылова, С. А. Маничева. – 2-е изд., доп. и перераб. – СПб.: Питер, 2006. – 560 с.

12. Практикум по общей и экспериментальной психологии / Под ред. А. А. Крылова. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1990. – 255 с.
13. Практикум по общей и экспериментальной психологии / Под ред. А. А. Крылова. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1987. – 255 с.
14. Психология развития / Сост. и общ. ред.: авторский коллектив сотрудников кафедры психологии развития и дифференциальной психологии СПбГУ. – СПб.: Питер, 2001. – 512 с.
15. Сергеева І.В. Особливості емоційної регуляції професійної діяльності вчителя в напружених ситуаціях: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / І.В. Сергеева. – Київ, – 2003. – 26 с.
16. Филипцова О.В. Генетико-популяционный анализ проактивной и реактивной агрессивности среди академической молодежи Восточной Украины / О.В. Филипцова, Е.Л. Луценко, Л.А. Атраментова // Вісник Харк. нац. ун-ту ім.В.Н.Каразіна. Серія: Біологія. – 2007. – Вип. 5, №768. – С. 88-92.
17. Фурман А.В. Генеза толерантності та перспективи українотворення (комплексний проект) / А.В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2013. – №1. – С. 6-20.
18. Хьелл Л. Теории личности (Основные положения, исследования и применение) / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб.: Питер Пресс, 1997. – 608 с.
19. Fahrenberg J. Das Freiburger Persoenlichkeitsinventar FPI-R. Handanweisung (Freiburg Personality Inventory Manual). 8th ed. / J. Fahrenberg, R. Hampel, H. Selg. – Goettingen: Hogrefe, 2010.
20. Kemp A. H. The relationship between mental and physical health: Insights from the study of heart rate variability / A. H. Kemp, D. S. Quintana // International Journal of Psychophysiology. – 2013. – <http://dx.doi.org/10.1016/j.jpsycho.2013.06.018>.
21. Perrig-Chiello P. Personality and health in middle age as predictors for well-being and health in old age / P. Perrig-Chiello et al. // European Journal of Aging. – 2009. – V. 6. – N. 1. – P. 27-37.
22. Personality and Psychopathology / Edited by C.R. Cloninger. – Arlington, VA, USA: American Psychiatric Press, Inc., 1999. – 544 p.
23. Porges S. W. The polyvagal theory: phylogenetic contributions to social behavior / S. W. Porges // Physiology & Behavior. – 2003. – N. 79. – P. 503-513.
24. Steyer R. Testtheoretische Analysen des Mehrdimensionalen Befindlichkeitsfragebogen (MDBF) / Theoretical analysis of a multidimensional mood questionnaire (MDBF) / Steyer R., Schwenkmezger P., Notz P., Eid M. // Diagnostica. – 1994. – Vol. 40(4). – P. 320-328.
25. Wagner D. Prevalence of Symptoms of Posttraumatic Stress Disorder in German Professional Firefighters / D. Wagner, Heinrichs, U. Ehlert // American Journal of Psychiatry. – 1998. – V. 155. – P. 1727-1732.

References

1. Abramova G. S. Vozrastnaya psihologiya: Uchebnoe posobie dlya studentov vuzov / G. S. Abramova. – М.: Akademicheskiiy proekt; Ekaterinburg: Delovaya kniga, 2000. – 624 s.
2. Baevskiy R.M. Analiz variabelnosti serdechnogo ritma: istoriya i filosofiya, teoriya i praktika / R.M. Baevskiy // Klinicheskaya informatika i telemeditsina. – 2004. – #1. – S. 54-64.
3. Bozhuk O.A. Osoblivosti osobistisnih ris zhInok Iz fizIologIchnim perebIgom vagItnostI u svItIi Yih mediko-psihologIchnogo suprovodu / O.A. Bozhuk // Medichna psihologIya. – 2015. – #1. – S. 57-61.
4. Burlachuk L. F. Slovar-spravochnik po psihodiagnostike / L. F. Burlachuk, S. M. Morozov. – SPb.: Piter Kom, 1999. – 528 s.
5. Vasserman L.I. Metodika dlya psihologicheskoy diagnostiki sposobov sovladaniya / L.I. Vasserman i dr. – SPb.: NIPNI im. Behtereva, 2009. – 37 s.
6. Ilin E. P. Differentsialnaya psihologiya muzhchiny i zhenschiny / E. P. Ilin. – SPb.: Piter, 2002. – 544 s.
7. Kempinskiy A. Melanholiya. – Per. s polskogo / A. Kempinskiy. – SPb.: Nauka, 2002. – 405 s.
8. Kononenko O.I. VzaEmozv'yazok mlzh rlnzimi proyavami perfektsIonIzmu ta osobistIsnimi chinikami osobistostI / O.I.Kononenko // Naukoviy vIsnik Hersonskogo derzhavnogo unIversitetu. SerIya PsihologIchnI nauki. – 2015. – Vip. 3. – S. 38-42.
9. Kravchuk S.L. Osoblivosti psihologIchnih deternInant agresivnih proyavIv osobistostI: avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. psihol. nauk: spets. 19.00.01 «Zagalna psihologIya, Istoriya psihologIYi» / S.L. Kravchuk. – KiYiv, – 2002. – 16 s.
10. Nasledov A. D. Matematicheskie metody psihologicheskogo issledovaniya. Analiz i interpretatsiya dannyih. Uchebnoe posobie. 4-e izdanie, stereotip. / A. D. Nasledov. – SPb.: Rech, 2012. – 392 s.
11. Praktikum po obschey, eksperimentalnoy i prikladnoy psihologii / V. D. Balina, V. K. Gayda, V. K. Gerbachevskiy i dr. Pod obschey red. A. A. Kryilova, S. A. Manicheva. – 2-e izd., dop. i pererab. – SPb.: Piter, 2006. – 560 s.
12. Praktikum po obschey i eksperimentalnoy psihologii / Pod red. A. A. Kryilova. – L.: Izd-vo Leningr. un-ta, 1990. – 255 s.
13. Praktikum po obschey i eksperimentalnoy psihologii / Pod red. A. A. Kryilova. – L.: Izd-vo Leningr. un-ta, 1987. – 255 s.
14. Psihologiya razvitiya / Sost. i obsch. red.: avtorskiy kollektiv sotrudnikov kafedryi psihologii razvitiya i differentsialnoy psihologii SPbGU. – SPb.: Piter, 2001. – 512 s.
15. SergEEva I.V. Osoblivosti emotsIynoyI regulyatsIYi profesIynoyI dIyalnostI vchitelya v napru-

zhenih situatsiyah: avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. psihol. nauk: spets. 19.00.07 «Pedagogichna ta vlikova psihologiya» / I.V. SergEEva. – KiYiv, – 2003. – 26 s.

16. Filiptsova O.V. Genetiko-populyatsionnyiy analiz proaktivnoy i reaktivnoy agressivnosti sredi akademicheskoy molodezhi Vostochnoy Ukrainyi / O.V. Filiptsova, E.L. Lutsenko, L.A. Atramentova // *Visnik Hark. nats. un-tu Im.V.N.KarazIna. SerIya: BiologIya.* – 2007. – Vip. 5, #768. – S. 88-92.

17. Furman A.V. Geneza tolerantnosti ta perspektivi ukraYinotvorenniya (kompleksniy proekt) / A.V. Furman // *PsihologIya I suspIstvo.* – 2013. – #1. – S. 6-20.

18. Hell L. Teorii lichnosti (Osnovnyie polozeniya, issledovaniya i primenenie) / L. Hell, D. Zigler. – SPb.: Piter Press, 1997. – 608 s.

19. Fahrenberg J. Das Freiburger Persoenlichkeitsinventar FPI-R. Handanweisung (Freiburg Personality Inventory Manual). 8th ed. / J. Fahrenberg, R. Hampel, H. Selg. – Goettingen: Hogrefe, 2010.

20. Kemp A. H. The relationship between mental and physical health: Insights from the study of heart rate variability / A. H. Kemp, D. S. Quintana // *International Journal of Psychophysiology.* – 2013. – <http://dx.doi.org/10.1016/j.jpsycho.2013.06.018>.

21. Perrig-Chiello P. Personality and health in middle age as predictors for well-being and health in old age / P. Perrig-Chiello et al. // *European Journal of Aging.* – 2009. – V. 6. – N. 1. – P. 27-37.

22. Personality and Psychopathology / Edited by C.R. Cloninger. – Arlington, VA, USA: American Psychiatric Press, Inc., 1999. – 544 p.

23. Porges S. W. The polyvagal theory: phylogenetic contributions to social behavior / S. W. Porges // *Physiology & Behavior.* – 2003. – N. 79. – P. 503-513.

24. Steyer R. Testtheoretische Analysen des Mehrdimensionalen Befindlichkeitsfragebogen (MDBF) / Theoretical analysis of a multidimensional mood questionnaire (MDBF) / Steyer R., Schwenkmezger P., Notz P., Eid M. // *Diagnostica.* – 1994. – Vol. 40(4). – P. 320-328.

25. Wagner D. Prevalence of Symptoms of Posttraumatic Stress Disorder in German Professional Firefighters / D. Wagner, Heinrichs, U. Ehlert // *American Journal of Psychiatry.* – 1998. – V. 155. – P. 1727-1732.

Розділ: Психологія праці і професійної діяльності

УДК 159.9:331.54:004

Методологія та методи дослідження проблеми професійного зростання спеціалістів в ІТ-сфері діяльності

Ситник В.
vedasvech@gmail.com

У статті висувуються такі припущення: самоконструювання особистості задає загальне спрямування професійного розвитку, обрання траєкторії життєвого шляху особистості. Мотиваційні чинники визначають ті цінності та настанови, завдяки яким спеціаліст обирає конкретну стратегію професійного розвитку в межах свого робочого оточення. Ситуативні чинники впливають на обрання професійного розвитку саме в межах даної ІТ компанії. Індивідуально-типологічні характеристики спеціаліста зумовлюють успішність його діяльності.

Ключові слова: професійне зростання, самореалізація, успішність, ІТ спеціалісти.

В статье выдвигаются следующие предположения: самоконструирование личности задает общее направление профессионального развития, выбор траектории жизненного пути личности. Мотивационные факторы определяют те ценности и установки, благодаря которым специалист выбирает конкретную стратегию профессионального развития в пределах своего рабочего окружения. Ситуативные факторы влияют на избрание профессионального развития именно в рамках данной ИТ-компании. Индивидуально-типологические характеристики специалиста предопределяют успешность его деятельности.

Ключевые слова: профессиональный рост, самореализация, успешность, ИТ специалисты.

In the article the following assumptions are imposed: individual self-realization sets the overall direction of professional development, life course trajectory of a personality. Motivational factors determine the values and guidelines by which strategy specialist selects a particular professional development within their working environment. Situational factors influence the selection of professional development is within this IT company. Individually-typological characteristics determine the success of a specialist professional activity.

Keywords: professional growth, self-fulfillment, success, IT specialists.

Вступ. На сьогодні в сфері ІТ-технологій підвищилася цінність людського капіталу і фахівця, спрямованого на професійний розвиток. Важливо розкриття особистісного та професійного потенціалу особистості ІТ-фахівця в умовах сучасної професійної діяльності. Актуальність дослідження професії фахівця в галузі інформаційних технологій пов'язана з тим, що ця професія сформувалася порівняно недавно.

Мета дослідження: визначити методологію та методи дослідження процесу професійної соціалізації фахівця у сфері ІТ-технологій.

Аналіз попередніх досліджень. Концепції життєтворчості особистості, вчинковий та суб'єктний підходи, властиві сучасним українським дослідженням, мають бути розглянуті у контексті визначення проблеми професійного зростання спеціалістів ІТ-сфери.

З точки зору Е. Ф. Зеєр в процесі становлення професіонала, збільшення масштабу особистості суб'єкт все більше виступає фактором свого розвитку, зміни, перетворення об'єктивних обставин відповідно до своїх особистих якостей. Людина може сама свідомо змінювати свою професійну біографію, займатися саморозвитком, самовдосконаленням, цей процес мотивується соціальним оточенням, економічними умовами життєдіяльності [4].

О. Гвоздьова вважає, що професійна самореалізація фахівця в сфері ІТ-технологій включає в себе: усвідомленість цілей і завдань діяльності; розробку плану майбутньої діяльності; виконання плану діяльності, перетворення його в послідовність дій; перевірку результату рішення, оцінку його правильності. До особистісної самореалізації фахівця в сфері ІТ-технологій належать: рівень самооцінки, домагань, мотивація, саморегуляція і самоставлення [3].

Психологічна готовність до самореалізації передбачає не тільки розвиток особистості і її потенціалу, а й прагнення до її повного прояву і саморозвитку. Самореалізація особистості фахівця в сфері ІТ-технологій є усвідомленим і цілеспрямованим процесом розкриття навичок і умінь у процесі соціальної взаємодії. Процес успішної самореалізації передбачає успішне самовизначення в ранній юності. У професійній сфері особистість може в повній мірі реалізувати свої можливості, цінності, мотиви і домагання, отримати соціальну оцінку і схвалення.

На сьогодні у вітчизняних дослідженнях з професійної орієнтації та психології праці фактично відсутні будь-які розгорнуті концепції генезису професійних інтересів, нахилів, намірів, власне професійного вибору і подальшого професійного розвитку фахівців в сфері ІТ-технологій.

З нашої точки зору фактори успішного професійного розвитку фахівця у сфері ІТ-технологій можна умовно розділити на дві категорії: внутрішні і зовнішні.

До внутрішніх факторів успішного професійного розвитку належать:

- позитивний психоемоційний настрій, радість і задоволення від процесу та результатів власної діяльності, прояв емоційної толерантності до тимчасових професійних невдач і труднощів;

- опора на самоконтроль і самоорганізацію, відповідальність у виконанні професійних функцій, власний внесок у загальну справу.

До зовнішніх факторів можна віднести конкурентоспроможність ІТ-сектора на ринку праці, яка забезпечується рівнем підготовки ІТ-фахівців, умовами ведення бізнесу, якістю технологічної інфраструктури, наявністю правового поля.

Л.В. Курзаєва виділяє такі компоненти конкурентоспроможності ІТ-фахівця: аксіологічний, професійний, особистісно-акмеологічний, емоційно-вольовий. Автором були визначені чотири критерії:

- мотиваційно-ціннісні орієнтації (потреба в саморозвитку, мотивація досягнення успіху і уникнення невдач, незалежність цінностей і поведінки);
- професійна компетентність (спеціальні професійні компетенції, загальна розвиненість ключових компетенцій);
- рефлексія особистісного зростання (самооцінка особистісного зростання, самооцінка особистої конкурентоспроможності);
- особистісні особливості (психологічний тип, вольовий потенціал, соціальна креативність, адаптивність і стійкість до стресів, «емоційний інтелект») [6].

До факторів успішного професійного розвитку фахівця належить професійна компетентність.

Згідно з думкою Е. В. Бондаревої, «професійну компетентність» можна розглядати як систему, в якій виділяють такі компоненти: психологічний (або внутрішній) і кваліфікаційний. Розглянемо кожен компонент.

Психологічний компонент складається з мотиваційно-вольової та рефлексивної компетенції. Мотиваційно-вольова компетенція, по-перше, включає в себе: мотиви, цілі, потреби, ціннісні установки актуалізації у професійній компетентності, стимулює творчий прояв особистості в професійній компетентності; передбачає наявність інтересу до зазначеної категорії, який характеризує потребу особистості фахівця в знаннях, в оволодінні ефективними способами формування професійної компетентності. По-друге, дана компетенція передбачає додаткові зусилля для зменшення ймовірності невдачі, а також мобілізацію енергії, наполегливості, активність і вміння витримувати навантаження, завзятість під час виконання складних завдань, цілеспрямованість, тобто характеризує вольову сторону поведінки.

Рефлексивна компетенція проявляється в умінні свідомо контролювати результати своєї діяльності і рівень власного розвитку, особистісних досягнень; сформованість таких якостей і властивостей, як креативність, ініціативність, націленість на співпрацю, співтворчість, впевненість у собі, схильність до самоаналізу, здатність до імпровізації, ініціативного, критичного та інноваційного рефлексування і прогнозування результатів діяльності і відносин, творчої уяви, а також професійно значущих знань (широка поінформованість, ерудованість), умінь і навичок.

2) Кваліфікаційний компонент, в якому переломлюються первинні значення компетентності, такі як «обізнаність», «знання», «досвід» та ін. Цей компонент є системою придбаних у вищій школі знань з урахуванням їх широти, глибини, об'єму, стилю мислення, норм етики, соціальних функцій фахівця розглянутого профілю [2].

Суб'єктні якості майбутніх ІТ-фахівців розглядала Н. О. Лизь, з її точки зору, ІТ-фахівець повинен володіти не тільки професійними знаннями і вміннями, а й здатністю проявляти активність та ініціативність, саморозвиватися, нести відповідальність за свої дії, що передбачає наявність у людини такої позиції, при якій вона сама буде виступати в ролі керуючої інстанції, тобто буде суб'єктом професійної діяльності, життєвого шляху в цілому [8].

В.В. Літвінов, В.С. Харченко відзначають, що комплексна інформатизація всіх сфер суспільства дозволяє людству перейти на якісно новий рівень життя. Україна не є винятком в інформаційному прориві і з кожним роком набирає обертів в підготовці висококваліфікованих фахівців в ІТ-сфері, заповнюючи тим самим недолік програмістів на внутрішньому ринку.

Згідно з даними Європейської Комісії, Євросоюз незабаром зіткнеться з проблемою дефіциту кадрів в ІТ-галузі.

Виконавці ІТ-технологій діляться на дві групи:

1. з формалізованим ТП (технологічним процесом) і рольовими функціями персоналу. Вимоги до персоналу обмежуються вимогами спеціалізації при виконанні операції (в умовах розробки ІТ-технологій це спеціалізація на рівні інструментів);

2. з універсальними завданнями. Вимоги до персоналу визначаються ринковим успіхом продукту [7].

Саме тому проблема професійного зростання спеціалістів цієї галузі набуває особливої актуальності і ми вважаємо, що ситуативний підхід може бути оптимальним для вирішення цього завдання.

Передумови ситуативного підходу були закладені у роботах С.Л. Рубінштейна [11], який підкреслював необхідність вивчення конкретної особистості у конкретній ситуації, особливо при дослідженні вищих, найбільш складних функцій особистості. Безперервна низка ситуацій різної значущості та емоційного забарвлення створює процесуальну основу людського буття. Події, що відбуваються завдяки наявності зовнішніх ситуацій створюють специфіку життєвого стилю та стратегії професійного зростання особистості. Сучасні підходи до проблем стратегій професійного становлення

особистості можна поділити на три основні групи.

Послідовники С. Л. Рубінштейна досліджували взаємозв'язок між рівнем розвитку особистості та організацією життєвого шляху. К. С. Абулханова – Славська [1] виокремила типологію життєвих стратегій особистості, що притаманні їй як суб'єкту. Але суб'єкт не може реалізуватись без відповідного об'єкта спрямування власної активності. В контексті життєдіяльності особистості об'єктом є окремі життєві ситуації, що виникають протягом життя. Процес життєдіяльності являє собою низку взаємодій між зовнішніми ситуаціями та стилем реагування особистості.

Ця модель може бути передумовою нашого дослідження лише частково, бо працівникам ІТ-сфери притаманна не стільки реактивність на життєві події, скільки активна побудова свого життєвого та кар'єрного шляху.

Другу модель суб'єкт–об'єктної взаємодії при аналізі життєвого шляху особистості запропонували О. Кронік [5] та Р. Ахмеров – автори «мотиваційної теорії щастя». Аналіз індивідуального стилю життя полягає у дослідженні суб'єкт – об'єктної взаємодії, що містить співвідношення між постановкою мети та її досягненням. На рівні актуальної ситуації суб'єкт, спираючись на власне усвідомлення ситуації, приймає рішення щодо мети своєї діяльності (іншими словами, обирає об'єкт діяльності). На вибір у даному випадку впливають два фактори: суб'єктивна значущість об'єкта та можливість його досягнення. Особливо важливим це стає для працівників ІТ-сфери, бо їхня професійна самореалізація безпосередньо пов'язана з участю у проектній діяльності та самостійним обранням проекту відповідно до своїх можливостей та інтересів.

В українській психології поширення набула насамперед вчинкова парадигма. На відміну від попереднього розуміння ситуативного підходу, у вчинковій парадигмі увага більшою мірою приділяється творчій активності суб'єкта, що реалізується в межах конкретної життєвої ситуації. Центральною категорією вчинкової парадигми В. Роменця [10] є вчинок як спосіб особистісного існування у світі, результат взаємного переходу особистості й макрокосмосу, загальна, синкретична, творча дія. Означена парадигма частково дотична до нашого дослідження, бо вона спрямовує увагу дослідників насамперед на морально-етичні складові вчинку, довготривалий біографічний розгляд подій, тоді як вивчення динаміки професійного зростання має бути спрямовано на актуальну ситуацію та мотивацію суб'єкта. На основі детального вивчення особливостей діяльності працівників ІТ-сфери та наукових джерел нами було виокремлено чотири групи чинників: суб'єктна активність особистості, індивідуально-типологічні чинники, мотиваційні чинники, ситуативні чинники. Результати відображено на рисунку 1. Самоконструювання особистості задає загальне спрямування професійного розвитку, обрання траєкторії життєвого шляху особистості [9].

Рис. 1. Теоретична модель чинників професійної успішності спеціаліста в ІТ-сфері

Для емпіричного дослідження означених чинників було обрано такі методики.

Проективна методика «Психографічний тест: конструктивний малюнок людини з геометричних форм» (А. В.Лібін, В. В.Лібін, Е. В.Лібіна). Психографічний тест призначений для діагностики конституційного, стильового і характерологічного статусу людини за 8 провідними типами і 36 провідними підтипами. Тест на клімат в колективі спрямований на вивчення психологічного клімату серед членів робочого колективу. Каузометрія (від лат. *causa* - причина і грец. *metreo* - вимірюю) - метод дослідження суб'єктивної картини життєвого шляху і психологічного часу особистості, запропонований Е. І. Головахою і А. А. Кроніком (1982). Каузометрія належить до числа біографічних методів; спрямована на опис не тільки минулих, але і передбачуваних майбутніх етапів життєвого шляху. Каузометрія дозволяє зробити висновки про можливі деформації картини життєвого шляху, про масштабність, осмисленості та реалізованості задумів людини, про особливості його стилю життя і задоволеності своїм минулим, сьогоденням, майбутнім.

Психологічний клімат - це якісна характеристика міжособистісних відносин у трудовому колективі, яка сприяє, або навпаки, перешкоджає продуктивній і успішній спільній діяльності.

Методика діагностики соціально-психологічних настанов особи в мотиваційно-потребовій сфері дозволяє виявити, що важливіше для людини: альтруїзм або егоїзм, процес або результат, свобода або влада, гроші чи праця. Тест креативності Торренса. Діагностика творчого мислення. Креативність по Торренсу (від лат. *creatio* - творення) – це чутливість до завдань, дефіциту і прогалин знань, прагнення до об'єднання різнопланової інформації; креативність виявляє пов'язані з дисгармонією елементів проблеми, шукає їх вирішення, висуває припущення і гіпотези про можливість рішень; перевіряє і спростовує ці гіпотези, видозмінює їх, перевіряє ще раз їх, остаточно доводить результат.

Діагностика копінг стратегій Хайма (Тест Хайма боротьби зі стресом). Тест Е. Хайма (E. Heim / E. Хейм) необхідний для визначення стилю боротьби зі стресом. Методика для психологічної діагностики копінг стратегій, інакше копінг механізмів Хейм дозволяє досліджувати 26 ситуаційно-специфічних варіантів копінга (інакше типів поведінки, реагування на складну ситуацію, боротьби зі стресом), розподілених відповідно до трьох основних сфер психічної діяльності: на когнітивний (переосмислення, аналіз того, що сталося і т.ін.), емоційний і поведінковий копінг механізми.

Тест на рівень тривожності Спілбергера-Ханіна. Пропонований тест є надійним й інформативним способом самооцінки рівня тривожності в даний момент (реактивної тривожності як стану) і особистісної тривожності (як стійкої характеристики людини).

Висновок. Вивчення особливостей особистісної самореалізації фахівця в сфері ІТ-технологій показало, що самореалізація особистості фахівця в сфері ІТ-технологій є усвідомленим і цілеспрямованим процесом розкриття навичок і умінь в процесі соціальної взаємодії. Професійна самореалізація фахівця у сфері ІТ-технологій включає в себе: усвідомленість цілей і завдань діяльності; розробка плану майбутньої діяльності; виконання плану діяльності, перетворення його в послідовність дій; перевірка результатів рішення, оцінка його правильності. Розроблено пакет стандартизованих методів діагностики чинників професійного розвитку ІТ-спеціалістів.

Література

1. Абульханова-Славская К. А. Типологический подход к личности профессионала. Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала / К. А. Абульханова-Славская. – М.: Ин-т психол. АН СССР, 1991. – С. 21–36.
2. Бондарева Е. В. Профессиональная компетентность специалиста / Е. В. Бондарева. // Современные технологии в образовании. Вестник ВолГУ. – 2003. – Серия 6., Вып. 6. – С. 44–48.
3. Гвоздева В. А. Введение в специальность программиста / В. А. Гвоздева. – М.: ИД «Форум»-Инфра-М, 2007. – 208 с.
4. Зеер Э.Ф. Психология профессий: Учебное пособие для студентов вузов / Э.Ф. Зеер. – 2-е изд., перераб., доп. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336 с.
5. Кроник А. А. Психологическое время личности / А. А. Кроник, Е. Головаха. — К., 1984. – 209 с.
6. Курзаева Л. В. Структурно-функциональная модель развития конкурентноспособности будущего IT-специалиста в процессе профессиональной подготовки в ВУЗе: организационно-управленческий аспект [Электронный ресурс]/Л. В. Курзаева– Режим доступа:<http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=7424>–
7. Литвинов В. В. Опыт взаимодействия университетов и промышленности в сферетрансфера IT-технологий в западной Европе / В. В. Литвинов, В. С. Харченко. // Математичні машини і системи. – 2015. – № 1. – С. 111-123.
8. Лызь Н. А. Особенности структуры субъектных качеств будущих специалистов IT-сферы / Н. А. Лызь. // Известия Южного федерального университета. Технические науки. – 2012. – №10, Том 135. – С. 231.
9. Мілютіна К. Л. Психологія успіху / К. Л. Мілютіна. – К.: Главник, 2008. – 144 с.
10. Основы психологии: навчальний посібник [за ред. акад. О. Киричука, акад. В. Роменця]. – К.: Либідь, 1995. – 631 с.
11. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. – СПб., 2003. – С. 349.

References

1. Abulkhanova-Slavskaya K. A. **Tipologicheskij podhod k lichnosti professionala. Psihologicheskie issledovaniya problemy formirovaniya lichnosti professionala** / K. A. Abulkhanova-Slavskaya. — M.: Institute of psychol. USSR, 1991. — s. 21–36.
2. Bondareva E. V. Professional'naya kompetentnost' specialista / E. V. Bondareva // *Sovremennyye tehnologii v obrazovanii. Vestnik Volgu.*—2003.— Seriya 6, vyp. 6.—s.44-48.
3. Gvozdeva V. A. Vvedenie v special'nost' programmista / V. A. Gvozdeva. — M.: ID «Forum» - Infra-M, 2007. — 208 s.
4. Zeer E. F. Psihologiya professij: uchebnoe posobie dlya studentov vuzov / E. F. Zeer. — 2-e izd., pererab., dop.— M.: Akademicheskij proekt; Ekaterinburg: delovaya kniga, 2003. — 336 s.
5. Kronik A. A. Psihologicheskoe vremya lichnosti / A. A. Kronik, E. Golovaxa. — k., 1984. — 209 s.
6. Kurzaeva L. V. Strukturno-funkcional'naya model' razvitiya konkurentnosposobnostibudushhego IT-specialista v processe professional'noj podgotovki v vuze: organizacionno-upravlencheskij aspekt [Elektronnyj resurs] / L. V. Kurzaeva. — Regim dostupa: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=7424>
7. Litvinov V. V. Opyt vzaimodejstviya universitetov i promyshlennosti v sferе transfera IT-tehnologij v zapadnoj Evrope / V. V. Litvinov, V. S. Harchenko. // *matematicheskie mashini i sistemi.* — 2015. — № 1. — S. 111-123.
8. Ly'z' N. A. Osobennosti struktury sub'ektivnykh kachestv budushhih specialistov IT-sfery / N. A. Ly'z'. // *Izvestiya yuzhnogo federal'nogo universiteta. Texnicheskienauki.* — 2012. — № 10, Tom 135. — S. 231.
9. Milyutina K. L. Psihologiya spihu / K. L. Milyutina. — k.: Glavnik, 2008. — 144 s.
10. *Osnovy psihologii: navchal'nij posibnik*; [za red. akad. O. Kirichuka, akad. V. Romencya]. — K.: Libid, 1995. — 631 s.
11. Rubinshtejn S. L. Bytie i soznanie. Chelovekimir / S. L. Rubinshtejn. — spb., 2003. — S. 349.

Розділ: Соціальна психологія

УДК 159.922.7

Ігрова творчість як спосіб соціалізації та простір соціокультурної взаємодії дорослих та підлітків

Казарова Г. М.
ankazarova@gmail.com

У статті аналізується проблема соціалізації підлітків як найбільш важливого та одночасно найскладнішого етапу у розвитку особистості. Розглядаються ігрові способи соціалізації підлітків, які виявилися ефективними на різних етапах історичного розвитку, як можливість здійснення соціокультурної взаємодії між дорослими та підлітками. Визначається, що підліткова рольова гра є як психологічною особливістю даного віку, так і одним з найважливіших засобів соціалізації та самовизначення в культурі. Ігрова творчість підлітків виявляється у своєму існуванні і здійсненні настільки тісно пов'язаної з соціокультурними реаліями соціуму, що стає фактором, який активно впливає на кардинальні зміни цих реалій.

Ключові слова: соціалізація особистості, соціалізація підлітків, ігрова творчість підлітків, ігрові засоби соціалізації підлітків.

В статье анализируется проблема социализации подростков как наиболее важного и одновременно сложнейшего этапа в развитии личности. Рассматриваются игровые способы социализации подростков, оказавшихся эффективными на различных этапах исторического развития, как возможность осуществления социокультурного взаимодействия между взрослыми и подростками. Подчеркивается, что подростковая ролевая игра является как психологической особенностью данного возраста, так и одним из важнейших способов социализации и самоопределения в культуре. Игровое творчество подростков оказывается в своем существовании и осуществлении настолько тесно связанной с социокультурными реалиями социума, что становится фактором, который активно влияет на кардинальные изменения этих реалий.

Ключевые слова: социализация личности, социализация подростков, игровое творчество подростков, игровые способы социализации подростков.

In the article the problem of socialization of teenagers has been analyzed as the most important and at the same time the most difficult stage in development of the personality. Game methods of socialization of the teenagers that appeared to be effective at various stages of historical development, as the possibility of implementation of sociocultural interaction between adults and teenagers have been considered. It is emphasized that teenage role play is a psychological feature of this age and one of the most important methods of socialization and self-determination in culture. Game creativity of teenagers appears in its existence and implementation so closely connected with sociocultural realities of any society that becomes a factor which actively influences on big changes of these realities.

Keywords: socialization of the personality, socialization of teenagers, game creativity of teenagers, game methods of socialization of teenagers.

У сучасних умовах стрімких соціальних змін велика увага дослідників приділяється проблемам соціалізації, а зокрема соціалізації підлітків як найбільш важливому та одночасно найскладнішому етапу у розвитку особистості. Як значуща перешкода на шляху соціалізації підлітків у тому чи іншому суспільстві визначається відсутність або слабшання міжпоколінного зв'язку, труднощі налагодження діалогу між дорослою частиною суспільства та тою її частиною, яка дорослішає. Завданням цієї статті, таким чином, є аналіз засобів соціалізації, втілених в ігрову творчість та ігрову взаємодію дорослих та підлітків, які виявилися ефективними на різних етапах історичного розвитку.

Феномен ігрової творчості підлітків виник в середині XIX століття на межі навчання підлітків у школі, що визначалося дорослими, які намагалися на цій підставі контролювати підлітків і поза школою, а також їх спроба самостійно будувати власне життя поза нею. Ігрова творчість з'являється одночасно втіленням заволодіння процесом шкільного навчання, та протестом проти його змісту і форм. Про це свідчить те, що відомі інноваційні моделі навчання і виховання виникають у стихії ігрової творчості підлітків як співавторські твори дорослих та підлітків.

У якості засобів передачі дорослими підрастаючому поколінню цілей, цінностей, способів їх життя з архаїчних часів дорослі використовують «нерольові» і «рольові» ігри. «Нерольові» ігри - ритуальні дійства, що втратили свій сакральний сенс у ході розвитку людства. У міру їх десакралізації, ці дійства передаються дорослими дітям в якості ігор. «Нерольовими» ці ігри є, остільки, оскільки ті чи інші функціональні обов'язки, виконувані в ході гри, втрачені для учасників гри свій зв'язок з тими сакральними функціями та смислами, які вони колись втілювали.

До таких десакралізованих і переданих дорослими дітям дійствам належать і дійства з колись табуованими предметами, які лягли в основу найдавніших рольових дитячих ігор. Гра дітей у «дочки-матері» утримує і розвиває дії з ляльками - колись сакральними зображеннями. Нерольові ігри для представників тієї вікової групи, яка іменується в нашому суспільстві підлітковою, розглядаються вітчизняними та зарубіжними етнографами, психологами, культурологами одночасно в площині як їх

найдавнішого походження так і сучасного буття[8]. Вже в архаїчні часи нерольові ігри і для дітей, які грають, і для дорослих, які спостерігають за ними, представляють собою змагання їх учасників у координації рухів, силі волі, вміння зображати рух іншої істоти. Статус переможця (переможців) у грі, а також і статус переможеного (переможених) втрачає свій сакральний зміст, а з ним і функцію ігрової ролі.

Рольові ігри спочатку і цілеспрямовано створюються дорослими для дітей. В основі їх здійснення дитьми дії зі створеними для них макетами знарядь праці, зброї, ігрові дії з якими представляють собою схематичне спрощення дій дорослих зі справжніми знаряддями праці і зброєю. У грі моделюються саме ті дії дорослого, досконале здійснення яких і робить його ідеальним дорослим - ідеалом людини в розумінні дитини.

В історичному розвитку людства формується самостійність дитини у виборі того дорослого, якого він вважає ідеальним втіленням цілей і норм існування суспільства, його могутності і процвітання. Самостійне визначення такого дорослого веде за собою самостійність дитини у створенні ним ігрової схеми тієї дії, яка, на його думку, надає дорослому такий статус. Граюча дитина в цьому ключі створює способи перетворення неігрових предметів, побутових предметів у предмети ігрові, виступаючи опорою в побудові уявної ситуації гри.

Складаються основні параметри того спектру ігрових форм соціалізації, які сучасне суспільство успадкувало від суспільства архаїчного. З одного боку, це найдавніші ігри за правилами - за правилами, які приймаються гравцями без будь-якого їх осмислення. Правила приймаються гравцями остільки, оскільки вони забезпечують для них самодостатність гри - приховану, редуковану її сакральність. З іншого боку, рольові ігри передають дітям серед інших умінь дорослих вміння будувати гру в опорі на створення ролі. Рольові ігри сучасних дітей висловлюють і здійснюють прагнення дітей у сучасному суспільстві самостійно обирати героїв і сюжети здійснюваних ними рольових ігор[2, 4, 6]. Поява таких ігор втілює історично обумовлені тенденції до розвитку ігрової творчості дітей і, як ми покажемо нижче, і підлітків, в якості одного з найбільш ефективних засобів їх соціалізації.

У архаїчному суспільстві нерольові та рольові ігри дозволяли дорослим передавати цілі, цінності, способи життя суспільства як суспільства дорослих. Спостереження дорослими за тим, як діти грають у нерольові та рольові ігри дозволяло дорослим судити про те, наскільки ці цілі, цінності, способи життя прийняті дітьми, давали їм можливість визначати ступінь здатності тої чи іншої дитини будувати своє життя згідно з цими цілями, цінностями, способами життя.

Важливим моментом у створенні рольових і нерольових ігор як засобу соціалізації є участь в організації і проведенні таких ігор дорослого і, більше того, всього дорослого співтовариства в цілому. Особливо значною була роль дорослого співтовариства у спостереженні за тим як грають діти самих молодших віків. Спільнота дорослих оцінювала ігрову поведінку кожного з граючих у відповідності з поведінковими нормами, прийнятими суспільством. Існували як прямі, так і непрямі засоби доведення такої оцінки до кожної дитини, яка приймає участь у грі. На підставі прихованого спостереження формувалися уявлення суспільства про те, які соціальні ролі могли або не могли бути довірені кожному з дітей в міру їх дорослішання.

На архаїчному рівні формування людського суспільства сакральні, магичні за своєю історично вихідною суттю способи перевтілення людини в іншу істоту, способи становлення людини іншою істотою через відтворення ним дій цієї істоти, стає підставою спочатку ігрових, а потім і неігрових форм соціалізації - форм, які організують і закріплюють поетапність дорослішання [6].

При переході від ігрових форм соціалізації до неігрових зберігається як підстава переходу, що склалася в грі, по-перше, прагнення і готовність людини стати іншим, по-друге, прагнення і готовність здійснити це становлення себе іншим шляхом освоєння, відтворення тієї дії, яка втілює в собі сутність цього іншого.

Існуюча до появи школи система архаїчного навчання дитини будувалася на поетапному її навчанні, від вчинення схематично спрощеної моделі дії до скоєння дії спочатку у всій її складності у навчальній ситуації, що зберігає зв'язок з грою, а потім і до здійснення дії у всій її складності і в ситуації ненавчальної, незворотній, що розриває будь-який зв'язок з грою. [6].

У ХХ столітті, як і в попередні століття, продовжували своє історичне існування ігрові форми соціалізації, що склалися в архаїці. Але існували вони на периферії життя суспільства, що стало індустріальним і продовжувало свій розвиток як індустріальне. Традиційні ігрові форми соціалізації підростаючого покоління освоювалися підлітками по мірі формування цієї вікової, соціальної, культурної групи. Освоювалися підлітками і спортивні ігри, винахід яких з'явився одним з досягнень індустріального суспільства в кінці ХІХ століття. В ході свого становлення ця частина підростаючого покоління істотно змінила і збагатила уявлення людства про гру і ігрову творчість. Теоретичні роботи Дж. Міда розкрили базовий психологічний механізм соціалізації підростаючого покоління в грі, який є загальним і для архаїчного, і для індустріального, і для будь-якого типу людського суспільства.

Й. Хейзінга [5] же вказав на те, що вже у першій третині ХХ століття підлітки набагато більшою мірою визначали своєю поведінкою норми, цілі, способи життя суспільства, ніж суспільство дорослих. У міру дорослішання та соціалізації кожне нове покоління підлітків, які стали дорослими, приносило якусь своєрідність у трактування тих чи інших соціальних норм. Але набагато важливіше те, що дорослі, переймали не тільки ті або інші способи підліткового поведінки (мода, жаргон), але і підліткового ставлення до світу. Квінтесенцією цих спостережень виступає явище, яке, на думку

автора, найбільш повно описується запропонованим ним терміном «пуерілізм». Термін утворений ним від латинського слова «puer», - хлопчик. «Пуерілізм» для Й. Хейзінга одночасно явище і соціальне, і культурне, і психологічне. Але, перш за все, це - явище історичного масштабу і значущості. Вперше в історії людства, по Й. Хейзінга, дорослі перестали готувати підрастаюче покоління до власне дорослого життя. Замість цього вони самі стали вести своє доросле життя у відповідності із засобами і цілями життя підлітків.

Але на самому початку XX століття розгортається будівництво дорослими ігрових форм соціалізації підлітків, адекватних перш за все для індустріального суспільства. Протягом XX століття ці ігрові форми соціалізації ставали одним з факторів затвердження соціальної значущості підлітків, їх соціальної відповідальності. Відзначимо, що підставою таким чином здійснюваної педагогічної діяльності дорослих виявляється запозичення ними і принципів її організації, і її конкретних моделей у народів, які іменувалися відсталими і примітивними.

Мова йде про створення генералом Р.Баден-Пауелом руху бой-скаутів і про розробку їм методичних рекомендацій з організації скаутизму, на підставі яких у XX столітті створювалися організовані і керовані дорослими руху дітей та підлітків, який в ідеологічному, соціальному, культурному планах протистояли скаутизму.

Безпосередньо базова модель побудови скаутської організації представляє собою об'єднання організаційних форм і педагогічних установок перетворення хлопчика в чоловіка в пастуших і мисливських племенах Південної Африки і в підрозділах британської колоніальної поліції, яка контролює життя і діяльність цих племен. І в організаційному, і в педагогічному планах базовими виступають туземні традиції виховання та навчання підрастаючого покоління. В ідеологічному плані ж ці традиції були підпорядковані рішенням соціальних, політичних, частково культурних завдань, породжених становленням і розвитком виключно індустріального суспільства на рубежі XIX і XX століть.

У нашому суспільстві методи створення ігрових форм виховання та навчання підлітків у якості засобів їх соціалізації, розроблені Р.Баден-Пауелом, трансформуються творцями піонерської організації відповідно із зовсім іншими, ніж у творця скаутизму, культурними, політичними, соціальними завданнями.

При цьому спочатку кордон між грою підлітка в організатора соціальної та історичної дійсності і його діяльністю безпосереднього організатора такої дійсності були нечіткими і проникними. Все це надавало ефективність роботі піонерської організації і визначало її високий авторитет в середовищі підлітків 20-х, 30-х, 40-х, 50-х років. Але наприкінці 60-х років Л. І. Божович і Т. Є. Коннікова провели дослідження, які розкрили власне психолого-педагогічні причини зростаючої протягом 60-х років втрати інтересу підрастаючого покоління до участі в діяльності піонерських організацій. Серед виявлених дослідниками причин цього соціокультурного явища для нас найбільш важливим є втрата піонерським рухом його ігрового характеру, перетворення ігрових ролей учасників руху в соціальні ролі управління та підпорядкування, фактичне зникнення інституту вожатих у піонерському русі, перетворення вожатих з дорослих, що беруть участь в житті підліткового співтовариства в оплачувані державою педагогічних працівників не дуже високої кваліфікації. Наприкінці 80-х років формується рух рольових ігор. Як зрозуміло з його назви, воно підкреслює і ігровий характер своєї діяльності, і прагнення представити свою діяльність як практичне втілення теорії ігор, що належить Д. Б. Ельконіну.

Узагальнюючи можна відзначити, що підліткова рольова гра є як психологічною особливістю даного віку, так і одним з найважливіших способів соціалізації та самовизначення в культурі. В сучасному соціумі, за спостереженням багатьох дослідників, рольова гра підлітка переживає серйозну кризу, що призводить до виникнення різних форм десоціалізації.

Психологічною основою створення підлітками рольової гри стає здійснення ними самовизначення по відношенню до творів культури, в яких соціум формує і усвідомлює цілі, цінності та способи власного існування і розвитку. Гра виявляється у своєму існуванні і здійсненні настільки тісно пов'язаною з соціокультурними реаліями соціуму, що переважно стає фактором, який активно впливає на кардинальні зміни цих реалій.

Розвиток усіх варіантів підліткової рольової гри обумовлюється творчою активністю дорослих, які в процесі створення ними творів культури виявляють і усвідомлюють суперечливості розвитку соціуму, окреслюють шляхи їх розв'язання. Руйнівним для ігрової творчості підлітків виявляється відмова дорослих від створення творів культури, або їх нездатність до створення цих творів.

Література

1. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. - СПб.: Питер. - 2003. - 548 с.
2. Максименко С.Д. Загальна психологія / С.Д. Максименко - К.: «Центр учбової літератури». - 2008. - 589 с.
3. Почебут Л. Г. Социальная психология / Л. Г. Почебут, И. А. Мейжис. - СПб.: Питер. - 2010. - 507 с.
4. Рибалко В.В., Максименко С.Д. Генетико-психологічна теорія народження, зростання та існування особистості / В. В. Рибалко, С. Д. Максименко // Практична психологія та соціальна робота. - 2009. - №3. - с. 45-49.
5. Хейзінга Й. Homoludens. В тени завтрашнього дня / Й. Хейзінга - М.: «Прогресс», «Прогресс-Академия», 1992 - 464с.

6. Эльконин Д. Б. Психология игры / Д.Б. Эльконин. – М.: Педагогика, 1978. – 304с.
7. Эриксон Э. Детство и общество / Э. Эриксон – СПб.: Ленато АСТФонд «Университетская книга». - 1996 – 592 с.
8. Tallman I., Marotz-Baden R., Pindas P. Adolescent socialization in cross-cultural perspective (planning for social change) – New-York, London: Academic press, 1983 – 325 p.

References

1. Majers D. Social'najapsihologija. - SPb.: Piter, 2003. – 548 s.
2. Maksimenko S.D. Zagal'napsihologija – K.: «Centruchbovoiliteraturi», 2008 r. – 589 s.
3. Pochebut L. G., Mejzhis I. A. Social'najapsihologija – SPb.: Piter, 2010 g. – 507 s.
4. Ribalko V.V., Maksimenko S.D. Genetiko-psihologichnateorijanarodzhennja, zrostantnja ta isnuvannjaosobistosti. ZhurnalPraktichnapsihologija ta social'narobota №3, 2009 r.
5. Hejzinga J. Homo ludens. V tenizavtrashnegodnja / J. Hejzinga – M.: «Progress», «Progress-Akademija», 1992 – 464s.
6. Jel'konin D. B. Psihologijaigry – M.: Pedagogika, 1978. – 304 s.
7. Jerikson Je. Detstvoiobshhestvo / Je. Jerikson – SPb.: Lenato AST Fond «Universitetskajakniga», 1996 – 592 s.
8. Tallman I., Marotz-Baden R., Pindas P. Adolescent socialization in cross-cultural perspective (planning for social change) – New-York, London: Academic press, 1983 – 325 p.

УДК 316.614

Супервізія як чинник вдосконалення соціальної роботи

Кривоконь Н.І.
ubk.nat@gmail.com

В статті обґрунтовується необхідність широкого запровадження супервізії як особливої форми супроводу професійної діяльності практичних психологів та соціальних працівників в Україні. Представлено авторську концепцію та модель супервізійної практики в психосоціальній роботі. Висвітлено досвід запровадження групової та індивідуальної супервізії для співробітників Дитячої програми у Харківському обласному благодійному єврейському фонді «Хесед Шааре Тиква». Розглянуті можливості підвищення ефективності діяльності фахівців із психосоціальної роботи завдяки супервізійній практиці.

Ключові слова. Супервізія, психосоціальна робота, супровід професійної діяльності практичних психологів і соціальних працівників.

В статье обосновывается необходимость широкого внедрения супервизии как особой формы сопровождения профессиональной деятельности практических психологов и социальных работников в Украине. Представлена авторская концепция и модель супервизионной практики в психосоциальной работе. Освещен опыт групповой и индивидуальной супервизии для сотрудников Детской программы в Харьковском областном благотворительном еврейском фонде «Хесед Шааре Тиква». Рассмотрены возможности повышения эффективности деятельности специалистов по психосоциальной работе благодаря супервизионной практике.

Ключевые слова. Супервизия, психосоциальная работа, сопровождение деятельности практических психологов и социальных работников.

The necessity of wider introduction of supervision as a special form of practical professional activities support of psychologists and social workers in Ukraine is shown in the article. There is presented the author's concept and supervision practical model in psychosocial work. It covers private experience of group and individual supervision for employees of the Children's program in the Kharkiv regional charity Jewish Fund «Hesed Shaare Tikva». The possibilities of increasing the effectiveness of specialists in psychosocial work through supervision practice are presented.

Keywords. Supervision, psychosocial work, career support of practical psychologists and social workers.

Постановка проблеми. У зв'язку з постійними соціально-економічними негараздами та соціально-політичними зрушеннями в Україні особливої актуальності набувають доробки, присвячені питанням підвищення ефективності соціальної роботи. Йдеться про те, що значна частка населення нашої країни за цих обставин потребує все більш широкої та дієвої підтримки в умовах обмеженого ресурсу держави. Такий стан речей пояснює усе зростаючу роль діяльності недержавних установ і закладів, які опікуються соціально-психологічними, матеріальними, правовими, освітніми та іншими проблемами мешканців України, – з одного боку. А з іншого, – актуалізує проведення досліджень, спрямованих на пошук нових можливостей для вдосконалення самої соціальної роботи в установах і закладах соціальної сфери незалежно від їх форм власності.

Одним із важливих шляхів покращання результативності праці соціальних працівників виступає їх супервізія, позаяк проведення цього різновиду діяльності є обов'язковою умовою підтримки психологічного благополуччя та розвитку професійності спеціалістів за рахунок нарощення їх фахового потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В літературі представлені різноманітні підходи до визначення супервізії та її ролі у психотерапевтичній практиці та соціальній роботі. На основі аналізу останніх доробок [1-12 та ін.], можна стверджувати, що:

1. Супервізія розглядається як особливий вид психологічної практики, що спрямована на «надання допомоги психологічними засобами професіоналам, що здійснюють психологічну допомогу іншим людям» [4, с.7, 11]. В такому контексті її основні функції – контрольна (експертна); освітня (розвиваюча); консультативна.

2. Близькими до попереднього трактування супервізії є погляди вчених, що наголошують на її розумінні як фасилітативної діяльності, спрямованої на підвищення якості та моніторингу надання послуг клієнтам. Така позиція передбачає інтерактивне фокусування, що дозволяє визначати супервізію в реальній практиці соціальної роботи як «цілеспрямовану професійну взаємодію супервізора зі спеціалістом-початківцем» [9, с.216]. Серед технологічних способів підтримки виділяються: допомога у дотриманні професійних меж діяльності; сприяння в розпізнанні «сліпих плям» соціального працівника у поєднанні з демонстрацією розуміння і прийняття реальної недосконалості навіть найбільш досвідченого фахівця; підтримка права власного бачення соціальним працівником того, що відбувається; передача (трансляція) супервізором власних професійних установок за допомогою особистих прикладів, технік саморозкриття тощо [9, с.216 - 217].

3. Супервізія може виступати в якості унікальної, творчої, інноваційної технології розвитку

професійних компетенцій фахівців та як інструмент їх навчання [9, 10]. Відтак, автори фіксують три основні цілі супервізії: а) забезпечення професійного розвитку психолога-практика; б) стимуляція розвитку спеціальних навиків і компетенцій для підвищення якості роботи; в) експертиза професійної діяльності спеціаліста (зокрема, атестація, сертифікація, підтвердження та поновлення ліцензії), підвищення рівня відповідальності спеціаліста по відношенню до стандартів професійної психологічної допомоги [10, с.87].

4. Застосування супервізії як управлінської технології в соціальній роботі дає змогу повніше використовувати внутрішні ресурси організації через створення системи взаємної допомоги та надання підтримки більш досвідченими працівниками тим, хто її потребує [7, с.39, 5 с.30]. Причому, засади, на яких функціонує супервізія як соціальний інститут, створюють передумови для розвитку і громадянських якостей фахівців. Цінність супервізії як технології управління організацією, що працює в соціальній сфері, полягає в тому, що вона повністю відповідає принципам соціальної роботи: гуманізму, поваги до клієнта, необхідності його наснаження до нарощення власного соціального потенціалу.

Беручи до уваги й інші та ті, що наразі узагальнені нами позиції науковців, хочемо підкреслити ще один аспект розуміння супервізії – як важливої складової системи соціально-психологічного забезпечення діяльності фахівців у сфері соціальної роботи та практичної психології. Йдеться про можливість завдяки супервізії не лише сприяти створенню відповідних умов для професійної соціалізації спеціалістів, розвитку їх професійної самосвідомості, допомагати вирішувати якісь поточні проблеми, але й розробляти та впроваджувати відповідно до тих чи інших запитів і цілей різні моделі супервізійних практик, спрямовані на вдосконалення конкретного виду соціальної роботи.

В даній публікації маємо на меті представити деякі міркування стосовно супервізії в контексті психологічного забезпечення соціальної роботи, а також висвітлити досвід запровадження розробленої на окреслених вище засадах моделі супервізії для співробітників Дитячої програми Харківського обласного благодійного єврейського фонду «Хесед Шаар Тиква».

Виклад основного матеріалу дослідження. В наших попередніх публікаціях, ми вже зазначали, що будь-яке соціально-психологічне забезпечення діяльності спрямоване на вирішення конкретних соціально-психологічних проблем та/або завдань, які постають перед людьми в процесі підготовки та безпосереднього здійснення різних видів соціальної активності. Воно має на меті оптимізацію того виду діяльності, на який направлене, шляхом впровадження соціально-психологічних теорій і методів, певних психологічних практик, а також передбачає сприяння вирішенню конкретних професійних проблем психологічними засобами. [6]. Особливу роль соціально-психологічне забезпечення відіграє у професіях, які ґрунтуються на тісній взаємодії між людьми, де є ризики негативного впливу індивідів одне на одного. Соціально-психологічне забезпечення професійної діяльності розглядається нами як чинник професійної надійності, що позитивно впливає на створення безпечних умов праці.

Оскільки соціальна робота як професійна діяльність базується на суб'єкт - суб'єктній та суб'єкт – об'єктній взаємодії людей і при цьому спрямована на поліпшення їх життєвої ситуації, відповідна концепція соціально-психологічного забезпечення даного виду діяльності включає систему заходів і методів налагодження взаємодії з людьми, що перебувають у скрутних життєвих обставинах, а також спеціально розроблену методологію психології менеджменту самих соціальних служб. Це – комплекс, що поєднує соціально-психологічні положення, практики, моделі, які пояснюють особливості розвитку та становлення особистості, проявів її поведінки, побудови життєвого шляху, самовпливу та впливу інших на особистість та її ситуацію, а також сукупність заходів, покликаних створити сприятливі умови як для виконання професійних обов'язків соціальних працівників чи практичних психологів і соціальних служб загалом, так і для вирішення проблем клієнтів та їх наснаження.

Мета соціально-психологічного забезпечення соціальної роботи полягає в оптимізації процесу та результату надання соціальних послуг і досягнення змін у життєвих ситуаціях клієнтів, а також у створенні безпечних умов професійної соціально-психологічної взаємодії в соціальній роботі, що, в свою чергу, уможливує успішне функціонування й самих соціальних служб.

Важливим моментом для розуміння можливостей супервізії як частини соціально-психологічного забезпечення соціальної роботи є те, що супервізія, як професійна діяльність, базується на психологічних практиках. Дане поняття розглядається як «синтетичний продукт злиття зовнішніх обставин, ситуаційних змінних, соціальних шансів та особистісних очікувань, диспозицій, схильностей, навичок» [8, с. 31], «дієвий інструмент діалогу з оточенням, побудови оновленої ідентичності, структуризації життєвих подій» [8, с. 45]; як різноманітні впорядковані сукупності навичок доцільної діяльності (практичної майстерності), котрі в той же час розкривають людині можливості відбутися в тій чи іншій соціальній якості та ін. В практиках акумулюються знання, вміння, правила поведінки, колективні норми, які засвоюються особистістю щоденно і непомітно. А особистісний простір фахівців із соціальної роботи є такою системою, яка інтегрує означені практики, певні зовнішні впливи у свідому цілеспрямовану життєдіяльність конкретної особистості.

Відтак, створена нами концептуальна модель супервізії, як важливої складової соціально-психологічного забезпечення соціальної роботи, з одного боку, відповідає основним вимогам щодо оптимізації та підвищення дієвості надання соціальних послуг і відповідності їх визначеним соціальним стандартам та потребам, а з іншого, – орієнтована на конкретні запити в межах запровадженої в організації системи кейс-менеджменту.

Варто відмітити, що наразі як в Україні, так і за кордоном, дана модель управління соціальними

службами набуває все більшої популярності завдяки її можливостям концентрувати ресурси на вирішення конкретних завдань і проблем. Кейс-менеджмент дозволяє організувати роботу навколо проблеми клієнта, комплексно використовуючи ресурси реабілітаційного простору на рівні місцевої громади [2, с. 13]. Як зазначають автори [1], основними етапами кейс-менеджменту в соціальній роботі є: 1) залучення та прийом клієнта в програму; 2) оцінка ситуації і потреб клієнта; 3) розробка сервісного плану; 4) виконання плану роботи з клієнтом; 5) моніторинг процесу роботи; 6) оновлення сервісного плану; 7) вихід з програми.

Зважаючи на те, що кейс-менеджмент – це чіткий алгоритм управлінської діяльності, в якому один етап послідовно змінює інший, наша модель супервізійної практики також включає декілька блоків, що мають свою логіку та послідовність. Кожен із зазначених блоків має на меті сприяння у вирішенні тієї чи іншої групи завдань, що постають перед співробітниками соціальної служби відповідно до цілей організації та етапів кейс-менеджменту.

Перший блок передбачає сукупність психологічних практик, спрямованих на розвиток професійних компетенцій щодо загальних цінностей соціальної діяльності, дослідження проблематики особистості клієнта, особливостей його розвитку, соціалізації, адекватного визначення його запитів і соціально-психологічних характеристик як представника певної соціальної групи, аналіз індивідуальних особливостей і якостей, вивчення складових життєвого досвіду, світогляду, нагальної ситуації тощо. В межах цього блоку активність супервізора та фахівця спрямовується на аналіз проблематики, пов'язаної з оцінкою життєвої ситуації клієнтів, їх соціальних зв'язків, обставин, ставлення з боку інших та контексту, за якого розвиваються події. На основі чого робляться висновки про адекватність оцінки та напрямів запропонованих змін у кожному конкретному випадку, проговорюються питання, що виникли в ході оцінювання та налагодження взаємодії, етичні дилеми, моделі наснаження та спонукування клієнтів тощо.

Наступний блок передбачає вдосконалення компетенцій, пов'язаних із розробкою плану дій та визначенням змісту роботи, а також об'єктивацією та актуалізацією ресурсів (як наявних в організації, так і залучених ззовні), які мають бути мобілізовані для реалізації запланованих змін. Наголос робиться на особистісних ресурсах клієнтів, ресурсах соціальної організації та можливостях місцевої громади, а також на потенціалі людських взаємин. В разі потреби обговорюються питання щодо шляхів залучення інших (державних, регіональних, громадських та ін.) соціальних служб і фахівців, аналізуються особливості виконання посередницьких функцій, розвиваються навички медіації, соціально-правові компетенції тощо.

Важливим уявляється ще один блок питань супервізійної практики як складової соціально-психологічного забезпечення – інструментально-операційний. Йдеться про аналіз успішності та доречності застосування різних соціально-психологічних форм і методів роботи фахівця в конкретних ситуаціях і обставинах. Обговорюються їх доцільність, валідність, зручність у використанні, відповідність поставленим завданням, дієвість. В разі потреби, надається додаткова інформація, узагальнюється передовий досвід щодо інструментів впливу в різноманітних ситуаціях, надається допомога в опануванні новими методиками, даються поради стосовно можливостей підвищення кваліфікації спеціаліста чи джерел отримання ним потрібної інформації.

Четвертий блок присвячений обговоренню питань, пов'язаних із переліком і описом тих критеріїв, аналіз яких засвідчить про досягнення запланованих змін у життєвих ситуаціях та дасть змогу визначити якість, ефективність, дієвість наданих послуг. В цьому аспекті особливого значення набуває розробка системи вимірювання діяльності з надання соціальних послуг в конкретній соціальній службі, а також оцінка професійної рольової відповідності та рівня компетентності фахівців. Аналізуються також і форми фіксації (зокрема, і документальної) процесу та результату надання послуг, позаяк серед критеріїв ефективності соціальної роботи досить важливими є соціально-економічні та інші матеріальні компоненти.

Ще один блок супервізійної практики має бути спрямований на оцінку здійснених взаємних впливів в межах професійної взаємодії. Йдеться як про перегляд ситуації клієнта після соціальної підтримки та отримання послуг, дослідження досягнутих разом змін. Так і про стан фахівця, який надавав послуги, і про наслідки (позитивні чи негативні) професійних впливів на його життєву ситуацію, психологічне здоров'я, професійний досвід тощо. В межах даного блоку варто зосереджуватися і на аналізі психологічних проблем самого фахівця, що пов'язані з виконанням ним своєї професійної діяльності, а також на важливості й можливостях його наснаження і самонаснаження.

Нарешті шостий блок аналізу в межах супервізії передбачає розгляд проблематики самої соціальної служби як організації. Сюди можуть включатися питання тайм-менеджменту, формування команди, стосовно профілактики та розв'язання конфліктних ситуацій організаційного характеру (в разі їх існування), можливостей кар'єрного зросту фахівців, розвитку сприятливого психологічного клімату тощо.

Реалізація означеної моделі передбачає як групові, так і індивідуальні форми супервізії, може проявлятися в усіх її різновидах (від обговорення випадків, оцінки та контролю, до моніторингу, навчання та переосмислення професійного рівня фахівця), а також включати різноманітні психологічні концепції та практики в залежності від професійної позиції та досвіду супервізора.

Ми свідомі того, що описана нами концептуальна модель супервізії в соціальній роботі може вдосконалюватися та наповнюватися новим змістом в залежності від завдань і цілей, що ставитимуться перед соціальними службами та відповідно до запитів, що можуть виникати. Однак, представлені блоки, на наш погляд, наочно демонструють важливі групи проблем, на вирішення та/або пом'якшення яких,

власне, і спрямовується активність в процесі супервізорської взаємодії у соціальних організаціях в Україні.

На підтвердження цього пропонуємо перелік запитань, що були розглянуті упродовж 2016 року в межах реалізації описаної вище моделі супервізійної практики для співробітників Дитячої програми Харківського обласного благодійного єврейського фонду «Хесед Шааре Тиква».

Так, серед тем, що піднімалися в межах першого блоку були наступні: професійні межі відповідальності соціального працівника / психолога під час роботи з дітьми з функціональними обмеженнями; можливості впливати на соціальні установки та стереотипи пересічних громадян щодо людей з функціональними обмеженнями та їх можливостей інтеграції в суспільство; інформування з приводу цінності особистості кожного клієнта, важливості врахування його індивідуальних особливостей, системи поглядів, життєвого досвіду і соціальної ситуації при налагодженні професійних відносин і впливу якості цих відносин на ефективність соціальної роботи; обговорення рис клієнтів та фахівців, які перешкоджають налагодженню контакту, мінімізують позитивний ефект в процесі надання послуг, ускладнюють роботу та ін.

В межах тематики другого блоку обговорювалися: структура органів соціальної роботи в Україні, їх підпорядкованість, організаційні зв'язки, динаміка реформування; посадові обов'язки і права соціальних працівників і фахівців у сфері соціальної роботи в Україні; проблеми отримання інформації щодо мережі соціальних служб міста та можливості налагодження контактів з ними; запит на пошук фахівців, які мають досвід роботи з суїцидними нахилами підлітків, і компетентні в питаннях сексуального розвитку молодих людей з функціональними обмеженнями; необхідність підвищення соціономічної і правової компетенції співробітників відділу в питаннях захисту прав дитини в Україні; правові та соціально-психологічні межі професійної взаємодії з недбайливими батьками, механізми соціального впливу на їх поведінку; як навчитися акцентувати увагу на процесі надання допомоги, не чекаючи швидких і різких результатів; співвідношення і характеристика процесу і результату в соціальній роботі взагалі, і в ході реалізації програми сприяння, зокрема тощо.

Питання третього блоку: підвищення впевненості, посилення професійної позиції в спілкуванні з батьками дітей; формування навичок роботи з «складними» клієнтами і ситуаціями шляхом переосмислення установок щодо них; прийоми і техніки спілкування з різними категоріями клієнтів в різних професійних ситуаціях (формулювання запитань, техніки аргументації і переконання, прийоми відкриття неправдивої інформації з боку клієнтів, реагування на їх агресію); способи активізації життєвої позиції клієнтів; способи мотивації на виконання роботи, яка пов'язана з оформленням значної кількості документації; можливість отримувати інформацію про нові методи роботи з дітьми, які мають діагноз аутизм та ін.

Блок, присвячений аналізу критеріїв ефективності діяльності фахівців, вміщував роботу над питаннями: принципи і критерії оцінки ефективності та / або вимірювання діяльності соціальних працівників; приклади з практичної діяльності, що демонструють важливість і процесу, і результату при реалізації програм сприяння; вдосконалення системи вимірювання діяльності соціальних працівників відділу; питання, пов'язані з оцінюванням проблем клієнтів, динаміки їх розвитку та способів фіксації змін; значення отриманого конкретного досвіду і можливість його використання для вироблення системи вимірювання діяльності фахівців Дитячої програми тощо.

В межах п'ятого блоку обговорювалися теми: способи зняття емоційної та фізичної напруги, пов'язаної з професійним спілкуванням і взаємодією, з підвищеним рівнем відповідальності за долю клієнтів; методики психологічного відновлення; вплив особистих чинників (вікові особливості, наявність особистих проблем, попередній досвід роботи та ін.) на якість виконання посадових обов'язків і характер відносин в команді; значення наснаження та самонаснаження в роботі з сім'ями; переживання регресу в стані дітей з проблемами психічного розвитку в разі, коли батьки припиняють відвідування занять в дитячо-юнацькій програмі; способи впливу на таких батьків з метою посилення їх мотивації щодо розвитку дітей та ін.

Серед організаційних проблем найчастіше обговорювалися: самоменеджмент і функціональні навантаження, розподіл обов'язків в рамках робочої групи; вироблення спільної позиції співробітників відділу з приводу питань, пов'язаних з супроводом дітей на заняття; необхідність формувати в собі вміння і навички правильно розподіляти робочий час, вибудовувати пріоритети, планувати свою діяльність і слідувати наміченим планам; наявність комфортного робочого простору, ергономічно облаштованого робочого місця; питання щодо можливостей підвищення рівня згуртованості в колективі, поліпшення взаєморозуміння з колегами, вдосконалення процесу розподілу ролей в групі, фасилітація тощо.

Висновки. Говорячи про напрями вдосконалення соціальної роботи взагалі та надання соціальних послуг в Україні зокрема, варто пам'ятати про неоціненні можливості соціально-психологічного забезпечення даного виду діяльності. Особливого значення такий концептуальний підхід набуває в умовах обмежених ресурсів нашої держави. Тому запровадження супервізії як важливої складової психологічного забезпечення психосоціальної роботи розглядається нами як дієвий чинник її оптимізації. Висловлюємо сподівання, що представлений у статті стислий аналіз запровадженої для співробітників Дитячої програми Харківського обласного благодійного єврейського фонду «Хесед Шааре Тиква» моделі супервізійної практики в межах системи кейс-менеджменту, стане в нагоді усім, хто опікується проблемами вдосконалення вітчизняної соціальної роботи.

Література

1. Андрущенко М. Кейс-менеджмент для уязвимых к ВИЧ групп населения: подъём по ступеням сервиса. Пособие по проведению тренинга / М. Андрущенко, Н. Киценко, А. Волик, Л. Шульга – К.: МФБ «Международный Альянс по ВИЧ/СПИД в Украине», 2012 – 48 с.
2. Астремська І.В. Групова супервізія як ефективна форма практичної підготовки до робіт із клієнтом. / І.В. Астремська // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. II (16), Issue : 33, 2014. – Режим доступу: www.seanwdim.com.
3. Браун А., Боурн А. Супервізор у соціальній роботі: супервізія догляду в громаді, денних та стаціонарних установах / А. Браун, А. Боурн; пер. з англ. Т. Семигіної. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2003. – 240 с.
4. Залевский Г.В. Супервізія: практика в поісках теорії. / Г.В. Залевский.// Сибірський психологічний журнал. – 2008. - № 30. – с. 7 – 13.
5. Карагодіна О.Г., Байдарова О.О. Запровадження супервізії у соціальній роботі: бар'єри та ресурси / Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія : збірник / Черніг. нац. технол. ун-т. – Чернігів : ЧНТУ, 2014. – № 1 (4). – с. 29 - 36.
6. Кривоконь Н.І. Соціально-психологічне забезпечення соціальної роботи / Н.І. Кривоконь. – Харків: видавництво ФОП Олійник, 2011. – 480 с.
7. Савка В. Супервізія в управлінні недержавними організаціями соціальної сфери: інституційний аналіз / В. Савка // Соціологічні студії. – 2013. - № 2 (3). – с. 34 – 39.
8. Титаренко Т.М. Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодерної соціальності: монографія / Т.М. Титаренко, О.М. Кочубейник, К.О. Черемних; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – К.: Міленіум, 2014. – 206 с.
9. Фокин И.В. Потенциалы супервізії и их актуалізація в практиці соціальної роботи / И.В. Фокин // Вестник КГУ им. Н.А.Некрасова: Педагогика. Психология. Социальная работа. Ювенология.. – 2010. - № 2. – Т. 16. – с. 216 – 221.
10. Щукина Ю.В. Актуальные проблемы супервізорської практики (тезиси). / Ю.В. Щукина // Бюллетень Международной научно-практической конференции «Европейское качество профессионального высшего образования: критерии оценки и динамика развития». – Рига, 2004. – с. 87 – 89.
11. Ellis M., Ladany N., Krenzel M., Schult D. Clinical supervision research from 1981 to 1993: A methodological critique // Journal of Counseling Psychology, Vol 43 (1), Jan 1996. pp. 35 – 50.

References

1. Andrushchenko M. Keys-menedzhment dlya uyazvymykh k VYCh hrupp naselenyya: podyom po stupenyam servysa. Posobyе po provedenyuu trenynha / M. Andrushchenko, N. Kytsenko, A. Volyk, L. Shul'ha – K.: MFB «Mezhdunarodny AI'yans po VYCh/SPYD v Ukraine», 2012 – 48 s.
2. Astrems'ka I.V. Hrupova superviziya yak efektyvna forma praktychnoyi pidhotovky do robot yz kliyentom / I.V. Astrems'ka // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. II (16), Issue : 33, 2014. – Rezhym dostupu: www.seanwdim.com.
3. Braun A., Bourn A. Supervizor u sotsial'nyy roboti: superviziya dohlyadu v hromadi, dennykh ta statsionarnykh ustanovakh / A. Braun, A. Bourn; per. z anhl. T. Semyhinoyi. – K.: Univ. vyd-vo «Pul'sary», 2003. – 240 s.
4. Zalevskyy H.V. Supervyzya: praktyka v poyskakh teoryy. / H.V. Zalevskyy.// Sybyrskyy psykholohychesky zhurnal. – 2008. - № 30. – s. 7 – 13.
5. Karahodina O.H., Baydarova O.O. Zaprovadzhennya superviziyi u sotsial'nyy roboti: bar'yery ta resursy / Problemy sotsial'noyi roboty: filosofiya, psykholohiya, sotsiolohiya : zbirnyk / Chernih. nats. tekhnol. un-t. – Chernihiv : ChNTU, 2014. – № 1 (4). –s. 29 - 36.
6. Kryvokon' N.I. Sotsial'no-psykholohichne zabezpechennya sotsial'noyi roboty / N.I. Kryvokon'. – Kharkiv: vydavnytstvo FOP Oliynyk, 2011. – 480 s.
7. Savka V. Superviziya v upravlinni nederzhavnymy orhanizatsiyamy sotsial'noyi sfery: instytutsiynyy analiz / V. Savka // Sotsiolohichni studiyi. – 2013. - № 2 (3). – s. 34 – 39.
8. Tytarenko T.M. Psykholohichni praktyky konstruyuvannya zhyttya v umovakh postmodernoyi sotsial'nosti: monohrafiya / T.M. Tytarenko, O.M. Kochubeynyk, K.O. Cheremnykh; Natsional'na akademiya pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsial'noyi ta politychnoyi psykholohiyi. – K.: Milenium, 2014. – 206 s.
9. Fokyn Y.V. Potentsyaly supervyzyy u ykh aktualyzatsyya v praktyke sotsyal'noy roboty / Y.V. Fokyn // Vestnyk K·HU ym. N.A.Nekrasova: Pedahohyka. Psykholohyya. Sotsyal'naya rabota. Yuvenolohyya.. – 2010. - № 2. – Т. 16. – s. 216 – 221.
10. Shchukyna Yu.V. Aktual'nye problemy supervyzorskoй praktyky (tezysy). / Yu.V. Shchukyna // Byulleten' Mezhdunarodnoy nauchno-praktycheskoй konferentsyy «Evropeyskoe kachestvo professyonal'noho vysshego oborazovanyya: kryteryu otsenky y dynamyka razvytyya». – Ryha, 2004. – s. 87 – 89.
11. Ellis M., Ladany N., Krenzel M., Schult D. Clinical supervision research from 1981 to 1993: A methodological critique // Journal of Counseling Psychology, Vol 43 (1), Jan 1996. pp. 35 – 50.

Розділ: Політична психологія

УДК 159.8:32:37.091.212

Взаємозв'язок ціннісно-сміслової сфери та політичної спрямованості сучасної молоді

Москаленко В. В.
victory_sun@mail.ru

Стаття присвячена дослідженню взаємозв'язку ціннісно-сміслової сфери та політичної спрямованості сучасної молоді. Був проведений експеримент у двох групах (учні профтехучилища і студенти ВНЗ). Вибірку склали 62 досліджуваних. Були використані методики виявлення особливостей ціннісно-сміслової сфери ціннісні орієнтації, життєві смисли, цінності) та соціально-політичної спрямованості (за шкалами «радикалізм - консерватизм» та «жорсткість-м'якість»). У результаті експерименту були виявлені значущі взаємозв'язки.

Ключові слова: політична спрямованість, ціннісно-сміслова сфера, радикалізм, консерватизм, лібералізм, соціалізм, пацифізм, реакційність, дозволеність, расизм.

Статья посвящена исследованию взаимосвязи ценностно-смысловой сферы и политической направленности современной молодежи. Был проведен эксперимент в двух группах (учащиеся профтехучилища и студенты ВУЗа). Выборку составили 62 испытуемых. Были использованы методики выявления особенностей ценностно-смысловой сферы (ценности, ценностные ориентации, жизненные смыслы) и социально-политической направленности (по шкалам «радикализм- консерватизм» и «жесткость-мягкость»). В результате эксперимента были обнаружены значимые взаимосвязи. Ключевые слова: политическая направленность, ценностно-смысловая сфера, радикализм, консерватизм, либерализм, социализм, пацифизм, реакционность, дозволенность, расизм.

The article investigates the relationship of value-semantic sphere and the political orientation of modern youth. An experiment was conducted in two groups- vocational school students and university students. The selection included 62 subjects. Techniques were used to identify characteristics of value-semantic sphere of values, the meaning of life, values) and socio-political orientation (on a scale of «radicalism- conservatism» and «soft-stiffness»). As a result of the experiment it was found meaningful relationship. Key words: political orientation, value-sense sphere, radicalism, conservatism, liberalism, socialism, pacifism, reactionary, permissibility, racism.

Актуальність. Політична спрямованість безпосередньо пов'язана з формуванням системи життєвих сенсів та ціннісно-сміслової сфери особистості. Особливо актуальності набуває сьогодні дослідження взаємозв'язку ціннісно-сміслової сфери особистості з політичною спрямованістю. В умовах політичної нестабільності та кризи в суспільстві гостро постає проблема вивчення ціннісних орієнтацій та життєвих смислів особистості, особливо молоді. Це зумовлено низкою факторів: зміною політичного керівництва, ускладненням стосунків із країнами-сусідами, стрімким падінням економічного розвитку та озброєним конфліктом на ході країни. Тому дослідження психологічної складової політичних процесів є конче необхідним для пошуку механізмів скорішого подолання політичної кризи. Саме від системи ціннісно-сміслової сфери студентської молоді залежить не тільки її політична спрямованість, а й, безпосередньо, вектор розвитку всієї держави загалом.

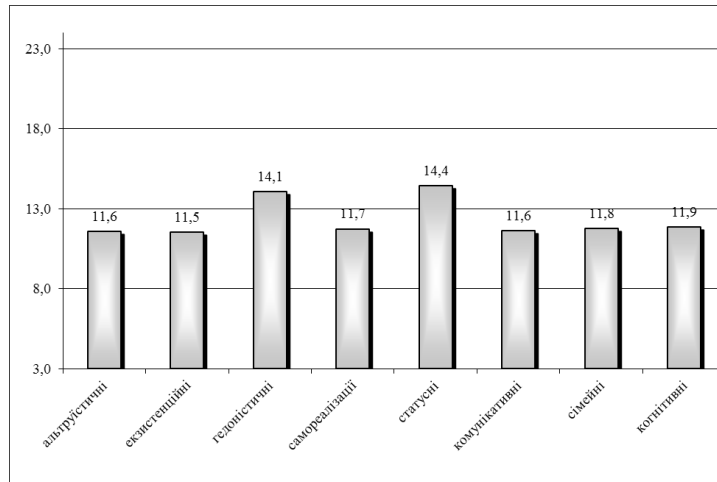
Під політичною спрямованістю ми розуміємо формування політичних поглядів, уподобань, переконань та устремлень особистості. Іншими словами, політична спрямованість визначає поведінку особистості, а саме - її політичний стиль. Політичний стиль, як стійка модель здійснення особистістю своїх функцій, фіксує своєрідність її поведінки, характер взаємодії з наближеним оточенням і послідовниками, ціннісні орієнтації, особливості прийняття рішень і низка інших факторів[1].

Н. Макіавеллі пропонує найпростішу, але найвідомішу типологію політичних лідерів. На його думку, існують два типи політичних лідерів із відповідними стилями поведінки. Перший стиль – лідери-лиси, у яких переважають такі якості, як обережність, здатність до лавіювання, намагання досягти компромісу. В поведінці ж лідерів-левів переважатиме прямолінійність, рішучість і схильність до використання силових ресурсів. В ідеалі, політичний лідер повинен володіти якостями обох типів, як левів, так і лис [3]. Г. Айзенк виділяє наступні типи політичної спрямованості особистості: дозволеність, расизм, релігійність, соціалізм, лібералізм, реакційність та пацифізм. Дані типи політичної спрямованості були виведені ним за допомогою сконструйованої та валідізованої спеціальної шкали з 40 тверджень, що дозволяє вимірювати два основних фактори, позначені як «радикалізм – консерватизм» і «жорсткість - м'якість» (авторитаризм-демократизм). Саме ці шкали, в залежності від вираженості, визначають соціально-політичну спрямованість особистості [2].

Мета нашого дослідження визначити особливості взаємозв'язку ціннісно-сміслової сфери особистості з політичною спрямованістю у студентській молоді. Для вивчення політичної спрямованості була взята методика Г. Айзенка «Соціально-політична спрямованість особистості». Для визначення системи ціннісно-сміслових сенсів: методика дослідження системи життєвих сенсів. Д. А. Леонтьєва (модифікація В. Ю. Котлякова); тест М. Рокича «Ціннісні орієнтації»; ціннісний опитувальник С. Шварца. Для пошуку взаємозв'язків показників, що вивчаються та їх відмінностей по групах методи математичної статистики (метод рангової кореляції Спірмена та метод Манна-Уїтні).

Експеримент проводився у двох групах. Першу групу склали учні випускного класу Харківського професійно-технічного училища № 21 у кількості 32 чоловік, серед яких 20 хлопців та 12 дівчат. Другу групу склали 30 студентів другого курсу Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серед яких 18 дівчат та 12 хлопців. Вік учнів та студентів становить 16-17 років.

Основні результати дослідження. По-перше, ми вивчили особливості ціннісно-сислової сфери досліджуємих. За результатами методики Д. А. Леонтьєва, ми отримали такі дані (див. діагр.1.)

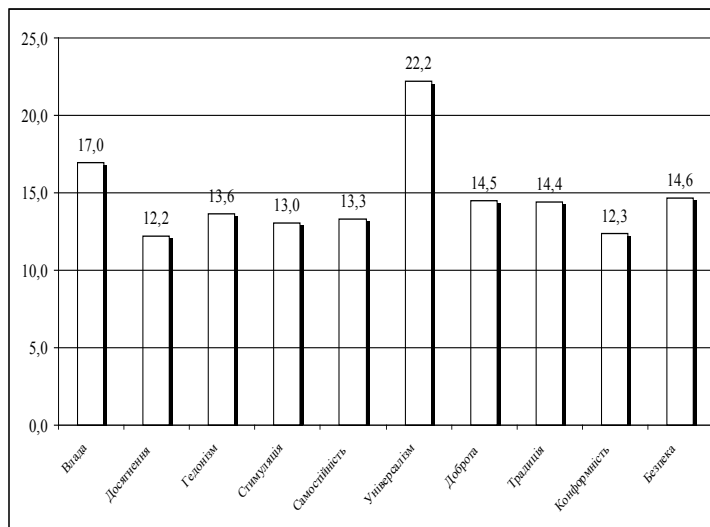

Діагр. 1. Показники ціннісно-сислової сфери студентської молоді (за методикою дослідження системи життєвих сенсів Д.А. Леонтьєва)

У сучасної молоді (учнів та студентів) всі життєві сенси мають середній рівень вираженості. Критично високих/низьких показників не виявлено. Найбільш вираженими життєвими сенсами досліджуваних є статусні та гедоністичні, що говорить про пріоритет прагнення до задоволення та очікування на визнання оточуючими. Такий результат ми пов'язуємо з максималізмом, який є властивим для юнацького віку: досліджувані намагаються отримати максимальне задоволення від життя, при цьому кожен прагне досягти максимально високого статусу серед однолітків.

За результатами методики М. Рокича, у сучасної молоді (як у учнів, так і у студентів) всі показники ціннісних орієнтацій мають середній рівень вираженості. Критично високих/низьких показників не виявлено. Найбільш вираженими цінностями є активне діяльне життя, потім цікава робота та суспільне визнання серед термінальних цінностей, та акуратність, потім незалежність та широта поглядів – серед інструментальних. Активне діяльне життя є властивим як для учнів випускного класу, так і для студентів, оскільки це є природною психологічною ознакою студентського віку. Виразеність акуратності ми пов'язуємо з відношенням до навчальної діяльності, яка потребує уважності та добре розвинутих здібностей до систематизації матеріалу.

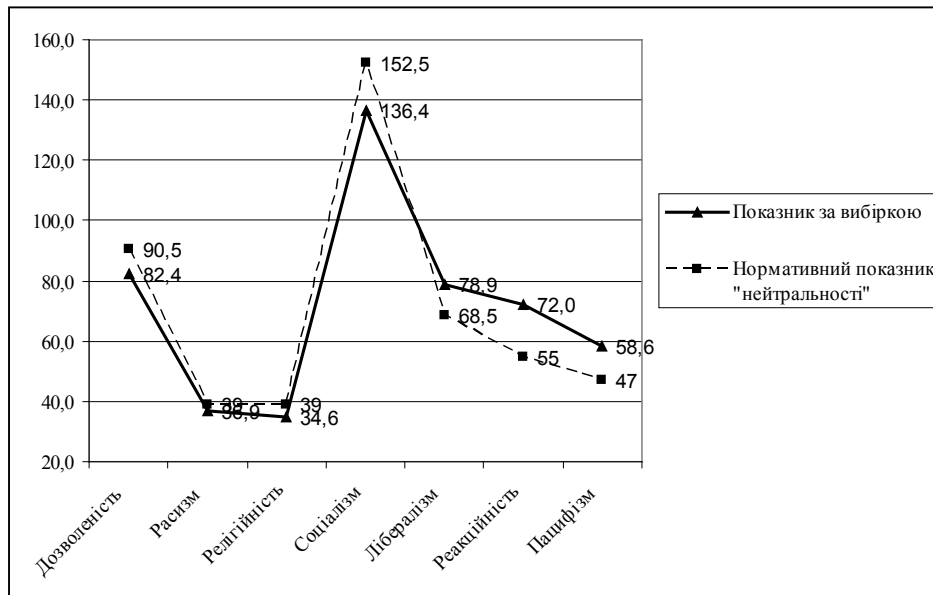
За результатами методики С. Шварця, у студентської молоді (як у учнів, так у студентів) середній рівень вираженості показників ціннісно-сислової сфери (див. діагр. 2). Найбільш вираженою цінністю є універсалізм, яка пояснюється Шварцем як розуміння, терпимість і захист благополуччя всіх людей і природи. Важливою цінністю серед піддослідних була влада, це свідчить про тяжіння студентської молоді до соціального статусу, домінування над людьми і ресурсами.

Діагр. 2. Показники ціннісно-сислової сфери студентської молоді (за методикою С. Шварця)

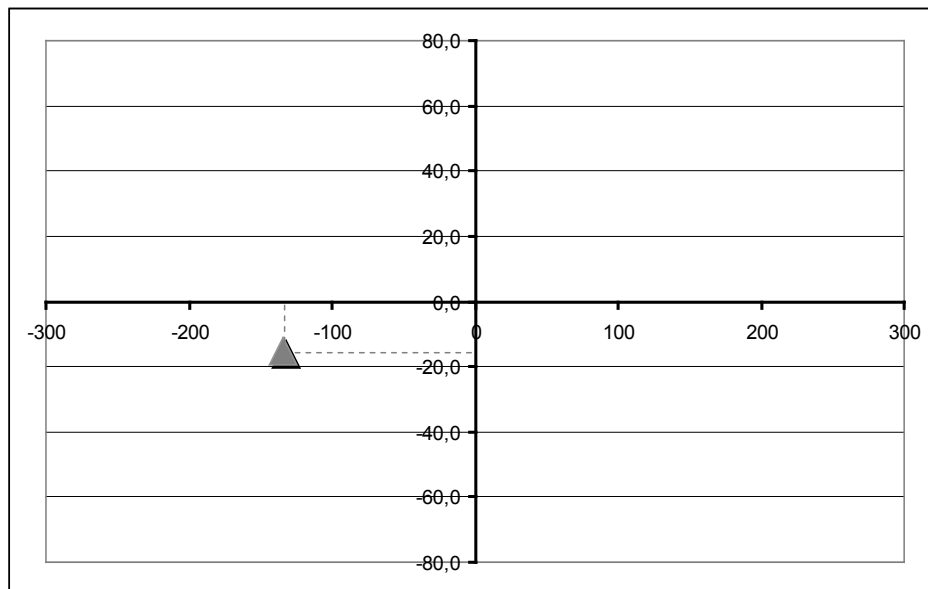
По-друге, ми визначили соціально-політичну спрямованість студентів та учнів. Результати

опитування представлені у діаграмах 3 та 4. З діаграми 3 видно, що занадто високих або низьких значень вираженості політичної спрямованості не виявлено. Найбільше відхилення від показника нейтральності спостерігається у заниженні за шкалою «соціалізм», що може вказувати на тенденцію до капіталістичної спрямованості досліджуваних, та завищенні за шкалою «реакційність», що може говорити про тенденцію до серйозної стурбованості такими явищами життя, які, на думку досліджуваних, мають ознаки морального розкладання суспільства.

Діагр.3. Показники політичної спрямованості студентської молоді (за методикою Г. Айзенка «Соціально-політична спрямованість особистості»)

З діаграми 4 видно, що за шкалою «жорсткість-м'якість» спостерігається показник, близький до нейтрального, що вказує на відсутність жорстких або м'яких стилів соціально-політичної спрямованості особистості. Щодо шкали «радикалізм-консерватизм», то існує «ухил» у бік радикалізму, що вказує на більшу прогресивність і значну прихильність досліджуваних до соціалізму; небажання дотримуватись традиційної точки зору, що є загальноприйнятою у суспільстві. Це можна пояснити описаним вище високим рівнем максималізму, який є властивим для юнацького віку.

Діагр. 4. Шкали політичної спрямованості студентської молоді (за методикою Г. Айзенка «Соціально-політична спрямованість особистості»)

Для пошуку взаємозв'язків між політичною спрямованістю та ціннісно-сисловою сферою студентської молоді ми використали метод рангової кореляції Спірмена. Як в учнів, так і у студентів показник дозволеності прямопропорційно прокорелював із показниками расизму, радикалізму, жорсткості, статусної мотивації, сімейних цінностей, та зворотньопропорційно - з показниками мотивації самореалізації та матеріально забезпеченим життям.

Дозволеність, яка відображає прагнення до уникнення обмежень суспільства, пов'язана з расовою нетерпимістю, прогресивністю, жорсткою життєвою позицією, що, частково, ми можемо пояснити, з одного боку, - з загальною прогресивністю, та, з іншого, – досить вираженим самови-валянням нинішньої студентської молоді. Расову нетерпимість у контексті прояву дозволеності слід пояснювати прагненням позиціювати себе якнайкраще за рахунок дозволу приниження інших рас; означене прагнення підтверджується наявністю взаємозв'язку дозволеності зі статусною мотивацією. Також дозволеність сприяє зниженню прагнення до самореалізації, та втратою інтересу до матеріальних цінностей, що вказує на прагнення до отримання миттєвих задовольень, які досягаються за рахунок подолання обмежень суспільства.

Расизм прокорелював прямопропорційно з жорсткістю, з комунікативними цінностями, негативно - з мотивацією самореалізації та з відповідальністю. Це свідчить про те, що расова нетерпимість підкріплюється жорстокістю, що підкреслює не звичайне негативне сприйняття студентською молоддю інших рас, а досить стійке, жорстоке негативне відношення, що можна пояснити через прагнення приналежності молоді до певних груп, яке ґрунтується на расовій приналежності, при якому тільки своя група сприймається позитивно, а всі інші – негативно. Цей факт підтверджує взаємозв'язок показнику расизму з комунікативними цінностями: спілкування в межах своєї групи у студентської молоді цінується дуже високо. Расова нетерпимість сприяє зниженню прагнення до самореалізації та відповідальності, що вказує на домінування інших цінностей за умови прояву расової нетерпимості.

Релігійність прокорелювала прямопропорційно з соціалізмом, пацифізмом, радикалізмом, з м'якістю, з екзистенційними та комунікативними цінностями, з матеріально забезпеченим життям, з пізнанням, з цінностями щастя інших, творчістю, освіченістю, твердою волею, терпимістю, традиціями, ціннісним конфліктом, негативно - з лібералізмом, з альтруїстичними мотивами, з гедоністичними цінностями, зі статусними, з життєвою мудрістю, зі суспільним визнанням, цінностями розваги, з ретельністю, з незалежністю, зі сміливістю відстоювання своєї думки, з реакційністю, з універсалізмом, з цінністю влади.

Було отримано достатньо багато значущих показників, тому перед їх аналізом ми проведемо їх систематизацію. Так, пряма кореляція показнику релігійності дозволяє виявити загальну м'якість особистості, терпимість, позитивне сприйняття інших, зворотня вказує на зниження гедоністичної спрямованості особистості на фоні релігійності та зниження негативного та агресивного відношення до оточуючих. Такі результати ми можемо пояснити функціонуванням свого роду захисних механізмів, джерелом яких є релігійність молоді.

Соціалізм прокорелював прямопропорційно з пацифізмом, з радикалізмом, з м'якістю, з сімейними цінностями, з матеріально забезпеченим життям, з щастям інших, з творчістю, з освіченістю, з твердою волею, з терпимістю, з комфортністю, негативно - з лібералізмом, реакційністю, гедоністичними цінностями, статусними цінностями, суспільним визнанням мотивацією розваги, незалежністю, сміливістю відстоювання своєї думки, цінністю влади, універсалізмом.

Соціалістична спрямованість пов'язана з позитивним ставленням до оточуючих та небажанням акцентувати увагу на собі, на своїх інтересах, які позиціонуються як менш важливі, ніж цінності суспільства. В даному випадку результат є цілком очікуваним, оскільки отримані кореляції повністю відображають поняття соціальної спрямованості особистості.

Лібералізм прямопропорційно прокорелював з реакційністю, з радикалізмом, з жорсткістю, з альтруїстичними цінностями, з гедоністичними, зі статусними, з життєвою мудрістю, з суспільним визнанням, з мотивацією розваги, з незалежністю, зі сміливістю відстоювання своєї думки, з ефективністю в справах, з цінністю влади, з гедонізмом, негативно - з пацифізмом, негативно - з комунікативними, негативно - з матеріально забезпеченим життям, негативно - з щастям інших, негативно - з освіченістю, негативно - з твердою волею, негативно - з чесністю.

Реакційність прокорелювала прямопропорційно з цінністю влади, гедонізмом, консерватизмом, м'якістю, альтруізмом, гедонізмом, статусними цінностями, життєвою мудрістю, суспільним визнанням, цінностями розваги, незалежністю, сміливістю відстоювання своєї думки, негативно - з твердою волею, цінністю широти поглядів, пацифізмом, самореалізацією, матеріально забезпеченим життям, щастям інших, цінністю впевненості в собі та освіченістю.

Пацифізм прокорелював прямопропорційно з когнітивними цінностями, з любов'ю, з матеріально забезпеченим життям, з освіченістю, зі сміливістю відстоювання своєї думки, негативно - з цінністю влади, цінністю гедонізму, статусними цінностями, життєвою мудрістю, суспільним визнанням, цінностями розваги, волею, незалежністю.

В даному випадку слід говорити, що миролюбна спрямованість пов'язана переважно з гуманістичними цінностями; при цьому, цінність влади та визнання знижується. Крім цього, власні інтереси також стають другорядними, оскільки на перше місце виходить бажання миру у суспільстві.

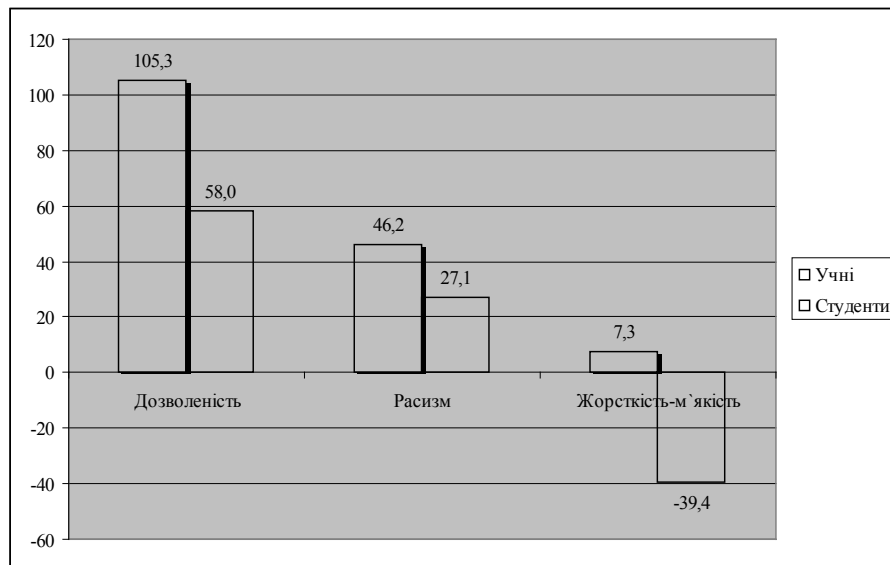
Для групи учнів характерною є наявність прямопропорційної кореляції пацифізму, гедоністичних цінностей та цінністю розваг, що говорить про те, що учні сприймають свою миролюбну позицію як можливість реалізувати ту діяльність, яка приносить їм задоволення. У студентів такого взаємозв'язку не виявлено, що може вказувати на більш серйозне сприйняття ними поняття пацифізму, на яке, вочевидь, вплинули події, що відбуваються зараз на сході країни.

Для студентів характерні прямопропорційні кореляції соціалістичної спрямованості з цінностями розваг та расизму з цінностями розваг. Перший показник свідчить про те, що студенти, які

є більш прихильними до «простого, робітничого» класу, більше цінують розваги за рахунок відсутності прагнення до піднесення себе над іншими. Зв'язок расизму з цінностями розваг може свідчити про наявність елемента порівняння себе студентами з іноземцями, про пошук рис, які в них є кращими чи гіршими, ніж у студентів-іноземців.

Для порівняння показників політичної спрямованості учнів та студентів ми використали метод Манна-Уїтні. Значущі показники порівняльного аналізу ми винесли у діаграму 5.

Діагр.5. Політична спрямованість учнів та студентів (порівняльний аналіз)

З діаграми 5 видно, що за показниками «дозволеність», «расизм» та «жорсткість» учні переважають групу студентів. На основі результатів ми можемо стверджувати, що учні є більш схильними до порушень обмежень, які ставлять перед ними суспільні норми. Ми можемо пояснити це тим, що самоконтроль учнів є менш розвинутим, ніж у студентів через особливості навчальної діяльності. Студенти майже не зазнають зовнішнього контролю під час навчання, і впродовж навчальної діяльності вони мають самі її контролювати. З іншого боку, більш високий контроль у середній школі може викликати протест з боку учнів, що веде до намагань демонстративного подолання цього контролю, який проявляється у більш високому рівні дозволеності. Нарешті, більша жорсткість учнів у порівнянні зі студентами, може пояснюватися різними пріоритетами у цілепокладанні учнів та студентів. Якщо останні більше зосереджені на навчанні та оволодінні майбутньою спеціальністю, учні професійно-технічного училища, вже довгий час знайомі з особливостями навчання у середній школі, та ті, які вже майже оволоділи спеціальністю, націлені на досягнення визнання серед однолітків, і жорсткість є для них однією з умов досягнення цього.

На основі отриманих результатів, можемо зробити наступні висновки:

1. Політична спрямованість особистості визначається через формування власного політичного стилю поведінки і залежить від системи ціннісно-сміслової сфери.

2. Було виявлено, що найбільш вираженими життєвими сенсами студентської молоді є гедоністичні та статусні, що говорить про пріоритет прагнення до задоволення та очікування на визнання оточуючими. Найбільш вираженими цінностями є активне діяльне життя серед термінальних цінностей та акуратність і універсалізм – серед інструментальних.

3. Було встановлено домінування у сучасній молоді радикальної спрямованості, що вказує на більшу прогресивність і більшу прихильність до соціалізму досліджуваних. Молодь також схильна до ліберальної спрямованості.

4. Як в учнів, так і у студентів було виявлено: по-перше, що дозволеність пов'язана з їх расовою нетерпимістю, прогресивністю та жорсткою життєвою позицією; по-друге, соціалістична спрямованість пов'язана з позитивним ставленням до оточуючих та небажанням акцентувати увагу на собі та своїх інтересах; по-третє, реакційність корелює з дотриманням традицій, позитивним, добрим відношенням до оточуючих та спроможністю жертвувати своїми інтересами заради суспільних; в-четвертих, пацифізм пов'язаний з гуманістичними цінностями. Для учнів характерним є взаємозв'язок пацифізму з гедоністичними цінностями та цінністю розваг, що вказує на сприйняття ними своєї миролюбної позиції як можливості реалізовувати ту діяльність, яка приносить їм задоволення. Для студентів соціалістична спрямованість корелює з цінностями розваг.

5. Порівняльний аналіз показав, що учні є більш схильні до порушень обмежень, які ставлять перед ними суспільні норми. Учнівська молодь більше схильна до расизму та виявилась політично жорсткою у порівнянні зі студентами.

Література

1. Головатий М. Ф. Політична психологія: навч. посібник для вузів / М. Ф. Головатий – К.: МАУП, 2006. – 399 с.
2. Дилигенский Г. Г. Социально-политическая психология / Г. Г. Дилигенский – М.: Новая школа, 1996. – 351 с.
3. Ольшанский Д. В. Основы политической психологии / Д. В. Ольшанский – Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – 496 с.

References

1. Golovaty M. F. Politichna psihologiya: navch. posibnik dlya vuziv / M. F. Golovaty – K.: MAUP, 2006. – 399 s.
2. Diligenskiy G. G. Sotsialno-politicheskaya psihologiya / G. G. Diligenskiy – M.: Novaya shkola, 1996. – 351 s.
3. Olshanskiy D. V. Osnovy politicheskoy psihologii / D. V. Olshanskiy – Ekaterinburg: Delovaya kniga, 2001. – 496 s.

Розділ: Юридична психологія

УДК 159.9 : 34 (075.8)

Психологічні особливості здатності до довільного самоврядування девіантної особистості

Сорока А. В.

Anatolij_Soroka@ukr.net

Psychological features of the ability to arbitrary governing of a deviant personality. The article presents the results of studies of local governing ability of an arbitrary deviant individual in accordance with the performance of our proposed early system-complex [2; 5]. Using the «system of self-willed person» we identified and assessed performance using the procedure «The ability to self-management», developed by M. M. Peysahov which determines the levels of self-management ability formation in an individual from arbitrary (high, medium, low). Arbitrary self-rule is seen by us as a part of a self-willed personality. Taken together, the indicators of techniques subscales reveal the subject's ability to control his behaviour in the aspect of the activity approach. Insufficient development of a component, with the cycle, has a negative impact on the next steps and the whole process of self-identity. We also identified features of the ability to arbitrarily self-governing in the different age groups studied after serving their sentence for optimization of the resocialization in the society.

Keywords: system of complex, active approach, the ability to arbitrarily self-governing of a person, psychodiagnostic program, resocialization of the individual.

Психологічні особливості здатності до довільного самоврядування девіантної особистості. У статті представлені результати дослідження особливостей здатності до довільного самоврядування девіантної особистості відповідно до виконання запропонованого нами раніше системо-комплексу [2; 5]. Використовуючи «Систему вольової саморегуляції особистості» нами виявлені і оцінені показники за допомогою методики «Здатність до самоврядування», розроблена М. М. Пейсаховим яка визначає рівні сформованості здатності до довільного самоврядування особистості (високий, середній, низький). Довільне самоврядування нами розглядається як складова частина вольової саморегуляції особистості. У своїй сукупності, показники субшкал методики, розкривають здатність суб'єкта до управління своєю поведінкою в аспекті діяльнісного підходу. Недостатній розвиток того чи іншого компоненту (етапу), із всього циклу, має негативно вплинути на подальші етапи та на весь процес самоврядування особистості. Нами також виявлені особливості здатності до довільного самоврядування в різних вікових групах досліджуваних після відбування терміну покарання з метою їх оптимізації ресоціалізації у суспільстві.

Ключові слова: системо-комплекс, діяльнісний підхід, здатність до довільного самоврядування особистості, психодіагностична програма, ресоціалізація особистості.

Психологические особенности способности к произвольному самоуправлению девиантной личности. В статье представлены результаты исследования особенностей способности к произвольному самоуправлению девиантной личности в соответствии с выполнением предложенного нами раннее системо-комплекса [2; 5]. Используя «Систему волевой саморегуляции личности» нами выявлены и оценены показатели с помощью методики «Способность к самоуправлению», разработанная М. М. Пейсаховым которая определяет уровни сформированности способности к произвольному самоуправлению личности (высокий, средний, низкий). Произвольное самоуправление нами рассматривается как составная часть волевой саморегуляции личности. В своей совокупности, показатели субшкал методики, раскрывают способность субъекта к управлению своим поведением в аспекте деятельностного подхода. Недостаточное развитие того или иного компонента (этапа), с всего цикла, имеет негативное влияние на дальнейшие этапы и на весь процесс самоуправления личности.

Нами также выявлены особенности способности к произвольному самоуправлению в различных возрастных группах исследуемых после отбывания срока наказания с целью их оптимизации ресоциализации в обществе.

Ключевые слова: системо-комплекс, деятельный подход, способности к произвольному самоуправлению личности, психодиагностическая программа, ресоциализация личности.

Problem and its relevance. The need to improve the efficiency of Ukraine service on personality resocialization after serving the sentence poses in front of psychologists the problem of developing such forms and methods of work in which a positive influence on them will be the most effective and comprehensive. Improvement of the work of Ukraine probation service psychologists requires the development of model programs impact on different categories of deviant personality. This emphasizes the importance of a special approach to the studied category after serving a sentence for the purpose of optimizing the re-socialization of the society [1; 2,].

Analysis of recent research and publications to study the problem, notes insufficient development of volitional deviant personality both on the stage of release and after serving their sentence. As a result, there is the inability to control his behaviour and activities to choose goals and means of achieving them, take responsibility for what happens in the line of deviant personality.

In considering deviant self-willed personality, we followed regulations developed under the regulatory approach to the will study (M. J. Basov, L. M. Vekker, A. I. Vysotsky, I. I. Курцов, V. I. Selivanov and others.).

Will is understood as a conscious man adjusting of his behaviour and activities expressed in the ability to overcome internal and external difficulties in the implementation of targeted actions. Will self-regulation we see as a part of a random person control of his behaviour and activities.

Random management corresponds to a broader meaning of «freedom». Strong-willed self-regulation is designed to keep human behaviour within the rules, regulations, made by arbitrary control. This provision of will psychology developed in the works of V. A. Ivannikov, V. P. Ilyin, V. K. Kalina, V. K. Kotyrla, N. I. Nepomnyashchii, G. S. Nikiforov, M. M. Peysahov, G. M. Solntsev, L. D. Stolyarenko and others [3; 4].

In this paper we consider psychological features of a deviant personality ability to arbitrary governing, according to the second part of the proposed earlier systems-complex «self-regulation system of a willed person» [2; 5].

Objective: to determine levels of deviant personality ability to arbitrary government and to analyze the data according to the age groups studied indicators.

The studies were conducted at three reintegration centers of homeless in Kharkiv region, of different ownership. The sample consists of the total number - 100 males (first six months after release from punishment).

Using «self-regulation system of a willed person» we identified and assessed performance using the technique «capacity for self-governing», developed by M. Peysahov that determines levels of ability to random individual governing (high, medium, low).

Arbitrary governing treated us as a part of a self-willed personality. According to M. Peysahov full cycle of arbitrary government consists of eight subscales, namely: 1) analysis of contradictions or orientation in the situation; 2) forecasting; 3) targeting; 4) planning; 5) quality assessment criteria; 6) decision; 7) self-control; 8) correction. Taken together, these figures reveal subscale ability of the subject to control his behaviour in terms of activity approach. Due to the author's opinion, the individual parameters are certain stages of the implementation cycle of arbitrary governing. Insufficient development of a component (phase) of the entire cycle has a negative effect on subsequent stages and the whole process of self-identity.

In our sample of subjects there was determined the overall rate capacity for self-governing, which is - test 23,81 points, corresponding to the average level of formation, at the bottom of the range for the test standards. This indicates that most of the studied characteristic is generally a low level of formation of deviant personality arbitrary governing.

Figure 1 clearly shows the comparison of the severity of the average for the studied methods subscale «capacity for self-governing».

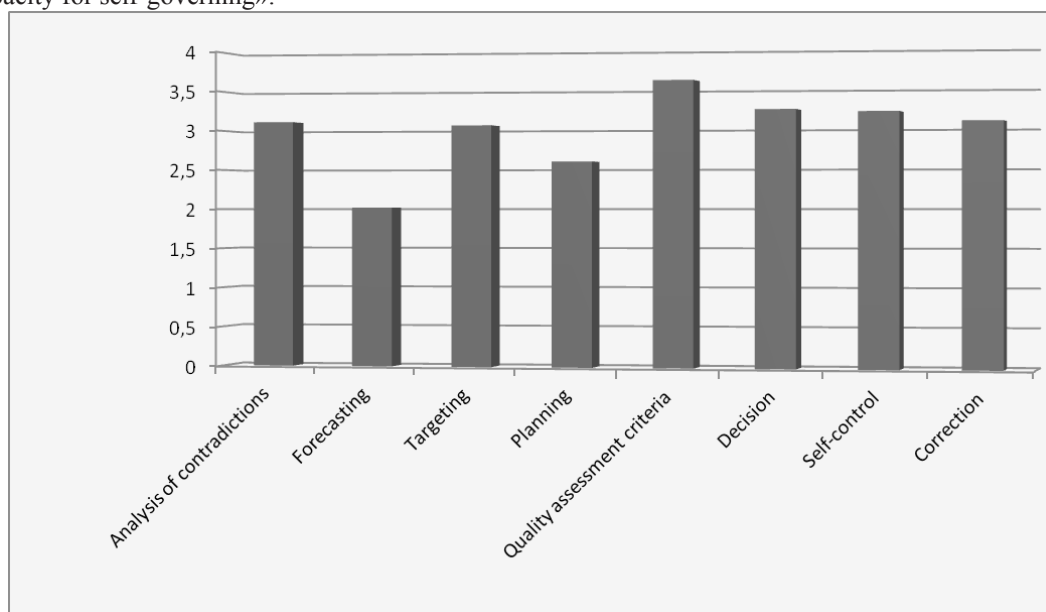

Figure 1. Severity averages investigated regarding ability to arbitrary self-identity.

According to the total sample surveyed, the average scale for «Determining criteria for assessing the quality» of test scores is 3.62, which corresponds to slightly higher average index level of formation - the highest figure compared with other subscale indicators. This means that due to this criterion most of the studied can evaluate progress on implementation of the plan, but not always the evaluation system corresponds to rating resources, practical actions and deeds of a deviant personality.

Also «Decision» (3.25 points), «Self-control» (3.22 points), «Correction» (3.1 points), «Analysis of contradictions» (3.11 points) and «Targeting» (3.06 points) are clear enough for the entire sample of the studied according to subscale of such indicators. All these figures express the average level of development components on the capacity for voluntary self-identity.

It is believed that in the studied sample among the indicators of our self-governing the most developed

is the ability to determine for themselves the criteria to assess the success of their actions and achieve a certain goal. Thus the researched are able to designate a specific «markers» that evaluate the success or failure of their actions.

Also, for subjects in our sample, the characteristic formation is the sufficient capacity to move from plan to action. This involves determining the time when it should proceed to implement the plan and evaluate opportunities if there are conditions for it. These figures make it possible to assert that investigated seek of an optimal solution which involves a combination of boldness and prudence in various activities.

In addition, for subjects in our sample, the characteristic formation is sufficient capacity to monitor the progress of their actions, their behaviour, the ability to provide a feedback information, namely whether it is all well and according to plan? Are there mistakes in my actions?

Interpretation of parameters according to subscale of this technique compared with the results obtained by the method of «Study of volitional self-person» (A. G. Zverkov, E. V. Eydman), according to which the studied have well enough formed such qualities as perseverance and self-control. And therefore there is the confirmed information that in terms of subscale data of the two methods, volitional self-regulation of the investigated is related to the ability of arbitrary self-governing of a deviant personality and is generally the average level of formation [5].

At the same time it was found that the subjects in our sample on the subscales «Forecasting» and «Planning» there were received significantly less pronounced results, indicating that their level of development is low (averages are respectively 1.95 and 2.5 test scores). This means that generally the studied on these indicator of the subscale are not able to form the model forecast that is based on the analysis of past and present, on analysis of differences between past and present. Provide the necessary reflection to predict the future, how the events can unfold and what consequences certain actions will result in.

Also the studied generated enough capacity for planning logic of their actions, understanding that the goal should have some means which enable it to achieve, to highlight specific priorities and objectives between the dominant and the ability to highlight adequately the most important and relevant.

Thus it was revealed that low in terms of formation of the subscale «Forecasting» and «Planning» component in the structure of arbitrary governing person complicates the process of resocialization of the individual in society after serving their sentence. It is also an important psychological feature in the structure of the components of arbitrary governing in deviant personality and will be taken into account during further appropriate psycho programs.

Comparison of different age groups studied by the method of «Capacity for self-governing», developed by M. Peysahov found that on several diagnostic scales differences are more noticeable than on the others. Comparison of arbitrary governing personality in different age groups studied (mean and standard deviation), is clearly reflected in table 1.

Table 1 provides data on the subscale severity indicators component of arbitrary governing and general governing measure of a personality in the mean and standard deviation.

Table 1

Comparison of voluntary self-identity in different age groups studied

N	Arbitrary government	The first group		The second group	
		M	σ	M	σ
1.	Analysis of contradictions	3,14	0,86	3,08	0,99
2.	Forecasting	2,9	1,37	1,02	0,1
3.	Targeting	4,12	1,35	2,04	0,2
4.	Planning	3,16	1,68	1,84	0,93
5.	Criteria for asses-sing the quality of	3,62	1,38	3,62	1,45
6.	Decision-making	3,5	1,28	3,06	0,3
7.	Self-control	2,9	1,2	3,54	0,47
8.	Correction	3,2	1,5	3,1	0,5
9.	The total scale	26,54	8,56	21,08	3,94

According to the data there were revealed some differences between the two groups studied. In particular, if taking into account the relevant subscale individual component of arbitrary government, which revealed the lowest results for the entire sample studied, then we found marked differences between the groups, namely: in terms of subscale «Forecasting» the difference between the two groups studied is 1.88 test scores. This suggests that younger investigated are increasingly trying to get answers to the question: can we change something in our life? What could change if I interfere with the course of events of the life? These questions can provide decent response such as the impact of targeted psychocorrection work with studied. In terms subscale «Planning» the difference between the two groups studied is 1.32 points. This means that in the older group studied there is significantly lower capacity for forecasting and planning their actions. If in the younger group studied these qualities on the level of formation are at the middle-level due to the test standards, than in the older group studied these figures correspond to the low level of development. This means that the older studied mainly cannot form a model of means for achieving the goal of their application consistency.

The next figure, in which the two groups are markedly different is the figure of subscale «Targeting», the difference is 2.08 points. If the youngest group studied, the figure is more formed and is of middle and high levels of formation, in the older group mainly the figure is low according to the test standards. This suggests that the older studied mainly, cannot form a subjective model of the desired and appropriate, or transfer from the assumption about a fundamental opportunity to make changes in the assumptions about the likely results of their activities.

But in the second group (older) studied the overall figure for subscale «Self-control» test in higher by 0.64 points than in the first group (younger) studied in both groups, this corresponds to the average level of formation of self-monitoring test standards. In the second group studied the severity index is at a high level. This can be explained by the experience of older subjects, especially in difficult situations which makes it possible for better analysing of information on how the plan is carried out in real communication, behaviour, activity. Are there any mistakes in their actions, behaviour. They have average and above average levels of subscale for «Self-control» in the most studied of the second group.

Clearly, the most noticeable differences between the groups studied indicators on the capacity for voluntary self-identity is shown in Fig. 2. arbitrary parameters studied on self- identity.

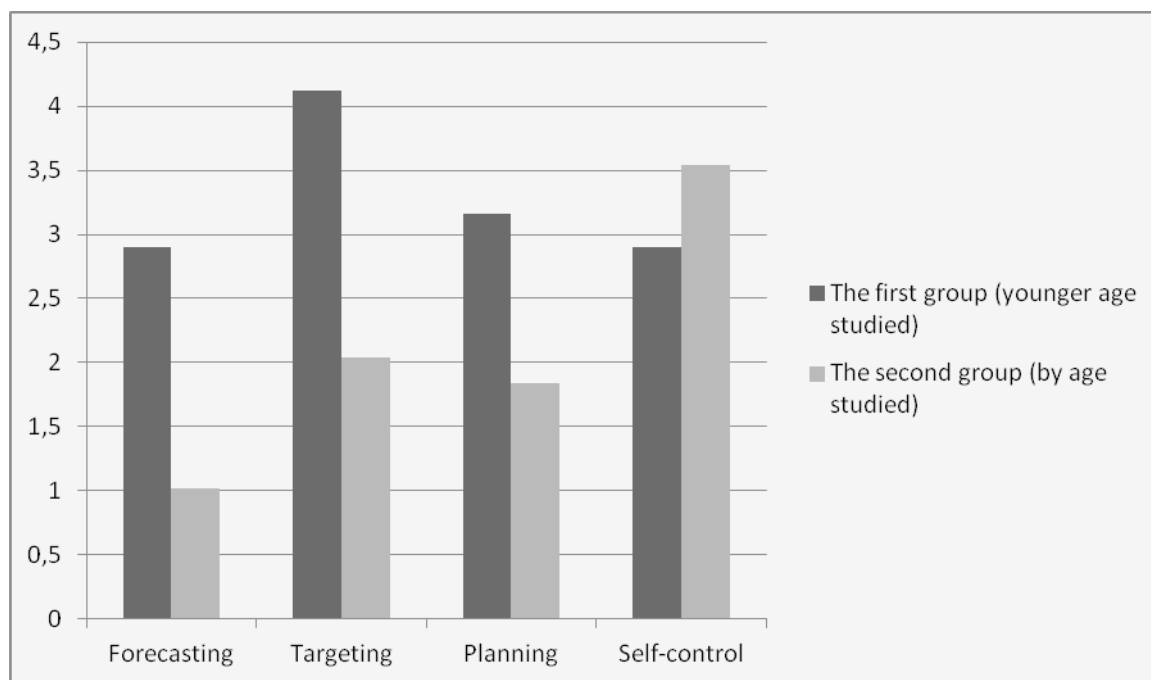

Fig. 2. Comparising of the most significant differences between groups

Therefore, the average value reflects rather a tendency to develop an indicator of arbitrary governing of the sample studied. Particularly high is variance in the study of group for subscale «Bet», «Planning» and «Decision». These significantly higher levels of dispersion are found in the first group of subjects. However, in the second group of subjects on a number of parameters it was defined a very small variance, which also may indicate only certain trends in the manifestation of certain characteristics.

In general, it can be stated that for the studied subscale in both groups of subjects in individual subjects there was revealed a highly differentiated performance, and it proves that in some of the studied the general indicator of the capacity for voluntary self-identity has a low level of formation, especially for older age subjects. Therefore, you need to allocate into a separate experimental group the studied with low formation of the studied traits and in future conduct a psycho work related to a deliberate action on deviant personality with the aim to change (where appropriate - form) personality traits that determine its antisocial behaviour.

Thus, comparing the results of the two groups studied by the method of «Capacity for self-governing», developed by M. Peysahov revealed the need for appropriate psycho work in relation to certain categories of subjects such as: in the first group of (younger) studied the overall rate of arbitrary governing is higher than in the second group of (older) subjects. This suggests that in the first group of studied it corresponds to the average level of formation, and in the second group of studied it meets the below average for the formation of the test standards. But in the first group of studied the severity index is at a higher level of formation, and this allows to suggest that the majority surveyed have sufficient capacity for forming of governing that adequately regulates the function of actual action;

– generally the average figures for subscale «Bet», «Targeting», «Planning» is higher in the first group (younger) of subjects. This allows to suggest that in the majority of younger subjects, these figures are more formed and are on the average and above average levels of development. In the second group of (older) studied the majority of subjects, showed figures which are at the low levels of testing according to standards;

– it was determined that average figures on the subscale «Self» are higher in the second group (older) subjects for 0.64 test points than in the first group (younger) of subjects in both groups, this corresponds to the

average level of formation of self-monitoring test standards. In the second group of studied the severity index is at a high level. This can be explained by the experiences of the older subjects, especially in difficult situations which makes it possible to analyze better information on how to plan real communication, behaviour, activity. Are there mistakes in their actions, behaviour. They are of average and above average levels of subscale for «Self-control» in the most of the second group studied.

Thus it was revealed that most of the studied have the low level of development in terms of subscale «Bet», «Targeting», «Planning», especially in older subjects and at low subscale «Self» in younger subjects make it difficult the process of resocialization of an individual in society after serving the sentence. This is a characteristic and important feature of psychological deviant personality and he is taken under special control in the course of further appropriate psycho programs related to a deliberate action on deviant personality to the change (where appropriate - form) of a personality traits that determine is antisocial behaviour.

Література

1. Лактіонов О. М. Основи пенітенціарної психології : [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів] / О. М. Лактіонов., Н. П. Крейдун, А. В. Сорока, та ін. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – 150 с.
2. Сорока А. В. Програми дослідження розвитку ефективності соціальної адаптації особистості після звільнення із пенітенціарних установ / А. В. Сорока // Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Частина II. – Х. : НУЦЗУ, 2013. – С. 330–337.
3. Сорока А. В. Особливості показників базових переконань бездомної особи після звільнення від відбування покарання. /А. В. Сорока // Вісн. Харк. нац. ун. імені В. Н. Каразіна. Збірник наукових праць. – № 1095. – Серія: Психологія. – 2014. Вип. 53. – С. 233-237.
4. Сорока А. В. Системний підхід щодо ресоціалізації особистості після звільнення від відбування покарання. /А. В. Сорока // Вісн. Харк. нац. ун. імені В. Н. Каразіна. Збірник наукових праць. – Серія «Психологія». Вип. 58. – 2015. – С. 147-151.
5. Сорока А. В. Психологічні особливості вольової саморегуляції девіантної особистості. /А. В. Сорока // Вісн. Харк. нац. ун. імені В. Н. Каразіна. Збірник наукових праць. – Серія «Психологія». Вип. 59. – 2016. – С. 127-131.

References

1. Laktionov A. M. Osnovi penitenciarnej psychology: [train aid for the students of higher educational establishments] /A. M. Laktionov, N. P. Krejdun, A.V.Soroka, S. I. Skokov- X. : HNU imeni V. N. Karazina, 2007. – 150s.
2. Soroka A. V. Programs of research of development of efficiency of social adaptation of personality after liberation from penitenciarnej establishments /A. V. Soroka // Problems of extreme and crisis psychology. Collection of scientific labours. Producing 14. Part II – Kharkiv.: НУЦЗУ, 2013. – P. 330-337.
3. Soroka A. V. Features of indexes of base persuasions of homeless person are after a release from serving of punishment. /A. V. Soroka //Announcer Kharkiv national university imeni V.N.Karazina. Collection of scientific labours. – № 1095. – Series: “Psychology”. Producing 53. – 2014. – P. 233-237.
4. Soroka A. V. Systematic approach to individual resocialization after release from punishment. /A. V. Soroka // Visn. Hark. nat. Univ. imeni V. N. Kara-zina. Series: «Psychology». Producing 58. – 2015. – P. 147-151.
5. Soroka A. V. Psychological features volevoy samorehulyatsy devyantnoy personality. /A. V. Soroka // Visn. Hark. nat. Univ. imeni V. N. Karazina. Series: «Psychology». Producing 59. – 2016. – P. 127-131.

6 грудня 2016 року на факультеті психології відбувся науково-методологічний семінар «Проблема індивідуального досвіду в міждисциплінарній перспективі», присвячений вшануванню пам'яті декана факультету психології, професора О. М. Лактіонова, та з нагоди його сімдесятиріччя. В роботі семінару взяли участь наукові працівники, викладачі, аспіранти та студенти факультету психології, соціологічного, історичного та філологічного факультетів Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Важливість трудів О.М. Лактіонова для розвитку міждисциплінарних досліджень та психологічної науки й практики на відкритті семінару підкреслила декан факультету психології професор Н. П. Крейдун.

В виступах учасників семінару було розглянуто теоретичні та орієнтовані на практику аспекти досліджень О. М. Лактіонова. Було показано як розвиваються його ідеї в сучасній науці, розглянуто психологічні соціологічні, філософські аспекти індивідуального досвіду, представлено міждисциплінарні перспективи подальших досліджень. Нижче подано тексти виступів учасників семінару.

Іванова О.Ф., завідувач кафедри загальної психології, професор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ДОСВІДУ В КОНЦЕПЦІЇ
О.М.ЛАКТІОНОВА

Концепція індивідуального досвіду, запропонована О.М.Лактіоновим, є розвитком ідей П.І.Зінченка щодо життєдіяльності, завдяки якій і для якій здійснюються мнемічні процеси, і ідей Г.К.Середі про орієнтацію пам'яті на майбутнє і про діяльність пам'яті, які в основному здійснюються на несвідомому рівні.

Ключовими моментами в розумінні індивідуального досвіду для О.М.Лактіонова були життєдіяльність і власність. Індивідуальний досвід – це власність людини, те, що він зробив своїм, забарвив своїми емоціями, привласнив певний зміст, зв'язав зі своїми цінностями, і ці процеси відбуваються на несвідомому рівні. Ним була запропонована структурно-динамічна концепція індивідуального досвіду, яка включає три підструктури: соціальну, особистісну і мнемічну.

Зупинимось на мнемічній підструктурі, або мнемічному досвіді. Його основою є довготривала пам'ять, яка включає в себе оперативну довготривалу пам'ять, біографічну і історичну пам'ять.

Оперативна довготривала пам'ять – це та частина довготривалої пам'яті, яка за змістом і часом перебігу відповідає рішенням задач повсякденного життя. Щодо біографічної пам'яті ставилось запитання про те, як в процесі інтеграції досвіду структурується біографічна пам'ять. В часовому континуумі біографічної пам'яті виділяються три основних зони: нового досвіду, активного минулого досвіду і раних дитячих спогадів. Історична пам'ять є основою історичного мнемічного досвіду.

В той же час в цій концепції є деякі проблеми теоретичного плану. Це концептуалізація поняття мнемічного досвіду, її відмінності від пам'яті і емпіричний доказ цієї відмінності. Необхідно також дати відповідь, як взаємодіють складові мнемічного досвіду, а також особистісна, соціальна і мнемічна підструктури індивідуального досвіду.

Кряж І. В., завідувач кафедри прикладної психології, професор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ДОСВІД У РАКУРСІ ПИТАНЬ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я
ОСОБИСТОСТІ

Якщо здоров'я в цілому розглядати як динамічну рівновагу між можливостями організму й мінливими умовами середовища, то психологічне здоров'я – динамічний стан внутрішньої узгодженості особистості, яке дозволяє актуалізувати свої психологічні можливості в самих різних життєвих умовах.

Динамічний стан внутрішньої погодженості може бути розглянутий як процес узгодження досвіду, отриманого й одержуваного особистістю, і як досвід переживання внутрішньої узгодженості. Тобто йдеться про динамічний і структурний аспекти досвіду особистості.

У традиціях гуманістичної психології й позитивної психології психологічне здоров'я невід'ємне від психологічного благополуччя, у розумінні якого простежуються два підходи. Відповідно артикулюється або суб'єктивне благополуччя, або благополучне особистісне функціонування.

Суб'єктивне благополуччя – вирішальну роль відіграє ставлення особистості до того, що відбувається, осмислення його, способи інтерпретації. Саме на цьому робив акцент О. М. Лактіонов, коли він підкреслював роль соціального й особистісного компонентів індивідуального досвіду як систем інтерпретації дійсності.

Благополуччя особистісного функціонування визначається сформованими особистісними диспозиціями, які виступають складовими особистісного компонента індивідуального досвіду. Якщо в обговоренні психологічного здоров'я ми вийдемо за рамки проблеми well being і звернемося до проблеми здорової поведінки особистості, то побачимо, що й у цій сфері важливу роль відіграють установки особистості як форма фіксації й реалізації індивідуального досвіду.

Ще один важливий аспект психологічного здоров'я відкривається при погляді на нього через призму мнемічного компонента індивідуального досвіду. Пам'ять про пікові переживання – умова й складова психологічного здоров'я, що дозволяє говорити про нього як про ресурс.

Кривоконь Н. І., професор кафедри прикладної психології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
**ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ДОСВІД ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ
РОБОТИ**

Важливим завданням для фахівців із психосоціальної роботи виступає аналіз індивідуального досвіду особистості клієнта. Розділяючи погляди О.М. Лактіонова стосовно ролі основних підструктур досвіду людини (соціальної, особистісної та мнемічної) у забезпеченні розвитку й соціалізації індивіда, намітимо ключові тези щодо застосування вчення про індивідуальний досвід у сфері психології соціальної роботи.

Оскільки формування досвіду будь-якої особистості відбувається в результаті її взаємодії з оточенням, то основним засобом засвоєння соціального досвіду є спілкування, взаємодія з іншими. Врахування цих обставин в аспекті соціальної роботи визначає необхідність аналізу соціального оточення, середовища життєдіяльності індивіда при вивченні його життєвої ситуації, пояснює важливість вивчення кола його спілкування, референтних груп, особливостей засвоєної субкультури тощо.

Другим важливим аспектом розуміння досвіду в контексті психосоціальної роботи є його суб'єктивна цінність та унікальність. Відтак, особливої актуальності набуває основний принцип соціальної роботи – повага до кожної особистості, гуманістичне ставлення незалежно від минулих вчинків і ставлень, соціальних статусів чи ролей.

Аналіз індивідуального досвіду, його обговорення, рефлексія також може сприяти досягненню корисного результату в життєдіяльності як самої особистості, так і інших людей, які потрапляють у схожі обставини. Саме на обміні власним життєвим досвідом переживання та долання труднощів і базується один із найбільш дієвих способів навчання у соціальній роботі – «рівний - рівному». Крім того, врахування усвідомлення людиною унікальності та цінності індивідуального досвіду може сприяти успішній адаптації особистості до скрутних чи змінених умов середовища. Виконання функцій мнемічного досвіду дає можливість людині психологічно підготуватися до вироблення адекватних стратегій поведінки у нестабільному суспільстві.

Ще одним важливим аспектом розуміння індивідуального досвіду в психології соціальної роботи є особливості формування в ньому стереотипів. Зважаючи на те, що в соціальній роботі найбільш дослідженими є такі види упередженої поведінки як расизм, сексизм, ейджизм, важливим завданням професійної підготовки та діяльності соціальних працівників та практичних психологів є формування такого відношення до людей, яке передбачає відсутність будь-якого упередження стосовно віку, статі, національності, класової приналежності, вибору способу життя тощо.

Отже, індивідуальний досвід особистості, його складові та функції мають розглядатися як важливі чинники, науковий аналіз яких уможливить вирішення цілої низки теоретичних та прикладних проблем психології соціальної роботи.

Луценко О.Л., доцент кафедри прикладної психології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
**ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДИЧНИХ ЗАСОБІВ РОЗВИТКУ
УНІКАЛЬНОСТІ ЯК КОМПОНЕНТУ СОЦІАЛЬНОГО ДОСВІДУ ДЛЯ ЗАПОБІГАННЯ
ШКІЛЬНОМУ БУЛІНГУ**

Шкільний булінг є негативним явищем, який виникає у шкільних колективах через певні порушення психологічного мікроклімату в соціальних групах. Явище булінгу означає систематичне, навмисне цькування та залякування інших з одержанням моральної або фізичної вигоди на основі диспропорції у силі. (М. Л. Бутовская, 2012). Одним із чинників, який сприяє існуванню булінгу є негативний морально-психологічний клімат в колективі, коли в ньому присутня виражена ієрархія у статусах з наявністю лідерів (часто негативного характеру) та аутсайдерів. На сьогодні ця проблема залишається недостатньо вирішеною, хоча вже існують програми протидії цьому явищу (М. Л. Бутовская, 2012).

Як було доведено в дослідженнях О.М. Лактіонова (2010), гармонізації стосунків у шкільних колективах сприяють діагностично-формуючі експерименти з розвитку у дітей компоненту унікальності в структурі соціального досвіду. О.М. Лактіоновим були розроблені, апробовані та впроваджені методики: «Шифровка», де школярі характеризують себе та іншого за допомогою неявного опису для розпізнавання іншими членами групи; метод створення «Книги рекордів Гіннеса», за допомогою якого усіх членів групи нагороджують «Свідоцтвом» про індивідуальні рекорди; та методика «Особистий обмінний фонд», яка розвиває усвідомлення дитиною власних переваг у порівнянні з другом, лідером класу та більшістю членів групи.

Як було доведено у праці О.М. Лактіонова, такі процедури сприяють зменшенню кількості аутсайдерів та лідерів в групах та є перспективними для формування позитивного мікроклімату в колективі, де кожна дитина може відчувати себе у безпеці та розвиватися відповідно до індивідуальних особливостей.

Нечаєва Н. В., доцент кафедри журналістики філологічного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
ВИСВІТЛЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ДОСВІДУ В СУЧАСНИХ МЕДІА

Категорія індивідуального досвіду є органічною частиною медіадискурсу, її об'єктом і предметом, основою медіатехнологій відтворення й подання інформації. Медіа надають можливість іншим користуватися досвідом без необхідності повторення пізнання. Саме в площині кореляції соціального й індивідуального повинна розглядатися проблема відтворення індивідуального досвіду в медіа.

Професор О. Лактіонов зафіксував надмірність впливу зовнішніх соціальних факторів по відношенню до індивіда, в результаті якого «на життєвому шляху індивіда постає у різноманітних варіаціях певний розподілений соціально груповий досвід, нормативний за своєю природою, по відношенню до якого індивід виступає в ролі «носія»» (2010: с.132). При цьому детермінація індивідуального досвіду з боку соціуму відбувається через культуру, масову свідомість (там же: с.131).

М. Маклюен (2004) стверджує, що прогрес інформаційних технологій позбавив індивідуалізм життєвості, унормувавши корпоративну взаємозалежність, відтак індивідуальне конститує єдине поле досвіду, свідомості, яке потребує колективного усвідомлення. Г. Почепцов (2016) констатує: медіа комунікації прискорюють трансформацію суспільств і людей <...> полегшуючи передачу досвіду. В результаті створюється масова свідомість, яку медіа формують, оскільки розповсюджують факти й інтерпретації під одним кутом зору, таким чином створюючи єдність емоційного сприйняття реальності, яка формує потрібний тип ідентичності.

Таким чином, висвітлення індивідуального досвіду в сучасних медіа потребує вивчення в аспекті детермінації внутрішніх уявлень індивіда про зовнішній світ за посередництва інформаційного потоку. Особливістю останнього є формування уніфікованої інтерпретації дійсності, яка формується на тлі надмірного поглинання соціальним індивідуального простору пізнання.

Сорока А. В., доцент кафедри прикладної психології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
ДЕВІАНТНИЙ ДОСВІД ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

Вшановуючи пам'ять професора О. М. Лактіонова – першого декана факультету психології, відомого вченого, прекрасної людини не можливо не нагадати про те, що він є одним із засновників розуміння поняття девіантного досвіду поведінки особистості.

В результаті проведених багаточисельних емпіричних досліджень О. М. Лактіонов довів, що девіантний досвід – це складне структурно-динамічне утворення, що включає соціальні, психологічні і психосоматичні джерела девіантності. Девіантний досвід має двошарову структуру, представлену на верхньому поверсі комплексом інтерпретацій, деформованих стосовно до суспільних норм поведінки і індивідуальним ціннісним орієнтаціям. На нижньому – латентними структурами досвіду. Латентні структури девіантності кристалізуються в досвіді підлітку, роблячи девіантну поведінку стереотипною.

Поведінковою основою девіантного досвіду є сукупна девіантність, що представляє собою комплекс взаємопов'язаних суб'єктивно виправданих девіантних подій, що утворюють дерево девіацій (Лактіонов, 2010).

Нині, використовуючи результати емпіричних досліджень О. М. Лактіонова, нами створені та активно використовуються на практиці програми психодіагностичної та психокорекційної роботи із засудженими на етапі виходу із місць позбавлення волі та після відбування покарання (Сорока, 2013).

Яновська С. Г., старший викладач кафедри прикладної психології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ЩОДО ПИТАННЯ МНЕМІЧНОГО КОМПОНЕНТУ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ДОСВІДУ ПІДПРИЄМЦЯ

Мнемічний компонент індивідуального досвіду, на думку О.М. Лактіонова, є досить складним утворенням, який тісно пов'язаний з категорією пам'яті, та відповідає за накопичення, систематизацію й інтеграцію розподіленої в біографічному часі інформації, що може бути застосована в важливій для людини сфері життєдіяльності.

Нас цікавило питання про психологічні характеристики тієї частини пам'яті, що входить до мнемічного досвіду підприємця та відрізняє його від людей, які не займаються підприємництвом.

Експериментальне визначення обсягу і тривалості збереження інформації про події в ОДП показало, що при відтворенні недавнього минулого існує залежність обсягу відтворення від міри заповнювання пам'яті значимим змістом, кількість і якість якого була значуще вище в групі підприємців в порівнянні з групою людей, які не займаються підприємницькою діяльністю.

Факторами, що забезпечують ефективність біографічної пам'яті підприємців в інтервалі від суб'єктивного «зараз» до суб'єктивного «раніш» (зона «нового досвіду»), є міра суб'єктивності їхньої позиції стосовно виникаючих зовнішніх впливів, а також орієнтація пам'яті на можливість застосування накопиченого в майбутньому. Саме підприємництво надає індивіду можливість реалізації двох основних функцій досвіду, що пов'язані зі стабілізацією і потребою людини в розвитку.

Віднесені до раннього дитинства спогади являють собою латентну структуру мнемічного досвіду, характеристики якого значуще вище в групі підприємців за факторами «Міжособистісний»

та «Особистісний» в порівнянні з людьми, які не займаються підприємницькою діяльністю. При цьому значення за фактором «Міжособистісний» в групі підприємців позитивно пов'язано з ефективністю відтворення подій сьогодення та з подіями становлення підприємництва в нашій країні.

Вовк О. І., заступник директора Центру краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

З ОСОБИСТОГО ДОСВІДУ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ПСИХОБІОГРАФІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ В АРСЕНАЛІ ІСТОРИКА

Основними рисами сучасної біографістики можуть вважатися збільшення уваги до екзистенціального виміру буття особистості та тяжіння до міждисциплінарності. Поступове розмивання кордонів предметних областей різних дисциплін стимулює формування нових та розвиток уже відомих синтетичних наукових жанрів, до яких може бути віднесена психобіографія.

В найширшому розумінні термін «психобіографія» може означати будь-який підхід до біографії, що підкреслює внутрішнє життя та психологічний розвиток особистості. Втім, частіше цю дефініцію застосовують у більш вузькому тлумаченні, маючи на увазі використання формалізованої психологічної теорії в біографічному наративі.

Жанр психобіографії виник у європейському інтелектуальному просторі на межі ХІХ–ХХ ст. і залишається затребуваним до сьогоднішнього дня. Вітчизняні науковці (в першу чергу, історики та літературознавці) упродовж останніх кількох десятиліть активно долучилися до його розробки, відроджуючи власні традиції та адаптуючи досвід зарубіжних колег до українських реалій.

У своєму виступі автор розкрив історію виникнення і становлення психобіографістики, схарактеризував її основні концептуальні положення, проаналізував специфіку вітчизняних психобіографічних досліджень, поділився результатами власного доробку в цій царині.

Морозова Н., магістрант факультету психології ХНУ імені В.Н.Каразіна
ДО ПРОБЛЕМИ ПЕРЕДАЧІ ДОСВІДУ СУЧАСНИМИ ПОКОЛІННЯМИ

Події в сучасному світі стимулюють нас віднаходити аналогії в житті попередніх поколінь, шукати схожість або відмінності минулого і сьогодення, зумовлюють бажання зрозуміти власну історію і скористатися історичним досвідом для вирішення сучасних проблем.

Звергаючись до роботи О.М. Лактіонова «Історичний досвід сучасної людини в психологічному вимірі», віднаходимо умовний принцип передачі історичного досвіду. Існують три часових виміри: минуле, сьогодення і майбутнє, які тісно пов'язані між собою. При цьому, кожний вимір має свої компоненти. Так, ми можемо говорити про те, що минуле складається з життєпису попередніх поколінь, що перетікає в сукупний історичний досвід. Даний компонент виступає таким собі фільтром в процесі переробки отриманої інформації від минулих поколінь і відіграє важливу роль, тому що дуже складно відібрати саме ті дані, які зіграли б провідну роль в житті наступних поколінь. Саме цей етап в системі передачі досвіду (за О.М.Лактіоновим) є найпроблемнішим і може привести до внутрішньоособистісних конфліктів.

Якщо звернутися до сучасної теорії поколінь Х-У-Z, то вже зараз ми можемо говорити про те, що покоління Х знаходиться на межі цього самого конфлікту. Адже це покоління пережило декілька історичних періодів, що містять в собі інформацію, яку отримували від попередніх поколінь. Отже, компонент сукупного історичного досвіду перетинає кордон другого виміру - теперішнього і перетікає в компонент життєдіяльності індивіда, який, виконуючи різного роду діяльності, може застосувати той досвід, який він отримав від минулого покоління. І вже перебуваючи на цьому етапі, людина починає формувати свій індивідуальний історичний досвід, який передасть майбутньому поколінню.

Повертаючись до питань про проблеми передачі досвіду і вирішенню внутрішньоособистісних конфліктів, важливо відзначити, що покоління Х знаходиться на межі конфлікту в системі передачі досвіду. Проблема і в тому, що чекає на нас - покоління У, яке пережило і переживає різного роду реформації, революції, інформаційні війни, щоденні зміни законів і досить байдуже ставлення оточуючих до всього того, що відбувається. Як знайти істину і сформувати адекватний індивідуальний історичний досвід? Що транслювати поколінню Z?

Ці питання залишаються відкритими, але знайти на них правильні відповіді допомагає концепція індивідуального досвіду О.М. Лактіонова.

Макаров А. А., магістрант факультету психології ХНУ імені В.Н.Каразіна
ТРЕХЧАСТНАЯ МОДЕЛЬ СТРУКТУРЫ ИНДИВИДУАЛЬНОГО ОПЫТА КАК
МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ИНСТРУМЕНТ В КОГНИТИВИСТИКЕ И НЕЙРОНАУКАХ

Общая теоретическая модель индивидуального опыта А. Н. Лактионова является великолепным эвристическим инструментом для решения исследовательских задач в когнитивистике и нейронауках, это обуславливается тем, что им были выделены общие структурные единицы индивидуального опыта, которые могут помочь в определении целей, методов, способов интерпретации исследований.

Представление о функционировании социального опыта в форме социального обмена может стать теоретической основой для изучения образования нейрональных систем социального мозга, которые будут обеспечивать интерперсональное взаимодействие с позиции как и «Теории симуляции», так и «Теории психического», и в которых будет учтено изменение этих нейрональных систем под

взаимодействием «правила Хебба» и дарвинистского подхода к нервной системе.

Личностный интерпретационный комплекс, как интеграция личностной подструктуры индивидуального опыта, может быть использована в исследованиях множественных следов эпизодической памяти.

Когнитивная психолінгвістика также может использовать концепцию интерпретационного комплекса как результата и предпосылки концептуализации и категоризации представлений о себе.

Предметом исследования когнитивной психологии может стать оперативная долговременная память как некий набор интересобытийных процедур и алгоритмов обработки информации.

Смолякова А.С., магістрант факультету психології ХНУ імені В.Н.Каразіна
МЕХАНІЗМ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ДОСВІДУ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ САМОЦІННОСТІ
ОСОБИСТОСТІ

Для психології особистість постає з різних сторін, проте особливу цінність представляє, передусім, її індивідуальність. Основу індивідуальності складає неповторний досвід, на тлі якого розвиваються усі інші утворення особистості. Але чи можемо ми говорити про цінність особистості взагалі?

Дане питання досить цікаво розкрито в роботах О.М. Лактіонова. Досвід, на його думку, є основою для розвитку особистості, і сама особистість виступає у двох іпостасях: у якості одиничного утворення, конгруентному самому собі та у якості множинного утворення, частини якого забезпечують взаємодію та адаптацію у зовнішньому світі. Ізольована діяльність людини не представляє чогось особливого без інтерпретації, тобто без набуття смислу та його розширення. Особистість має змогу інтерпретувати не лише історичні події, наукові праці, а свій досвід, свою поведінку.

Чому саме інтерпретація так важлива для відчуття цінності для особистості? Олександр Миколайович доводить, що інтерпретаційний комплекс для особистості є свого роду власністю. Тобто наявність такої власності перш за все дає нам змогу відчувати свою цінність, не лише на рівні внутрішніх процесів та утворень, а й на рівні соціальності, порівнянні себе з іншими.

Іншим аспектом, де інтерпретація відіграє важливу роль у набутті особливості себе як цінності, є інтерпретація свого досвіду. Важливо, що при зверненні до цього питання індивід вірогідно буде інтерпретувати та трактувати свій досвід, а не його історичну значущість. Тобто цінністю досвіду є «історія, але не я в історії, а моя історія, мій досвід та моє відношення до цих подій».

Самооцінка, як частина Я-концепції, є інтеграцією оцінок себе, своєї поведінки, своїх думок та якостей. Пізнання себе є можливим не завдяки присвоєнню собі тих чи інших якостей, а через їх інтерпретацію, тобто присвоєннями свого індивідуального смислу та його розширення відносно цієї якості чи поведінки. Відтак, завдяки цьому наданню індивідуального смислу, ми спостерігаємо інтеграцію якості чи поведінки у систему особистості.

Також у питаннях інтерпретації досвіду Олександр Миколайович звертається до таких понять як «самоповага» та «коштовність». Вони близькі за значенням, але самоповага є інтегральною характеристикою оцінки особистості, а коштовність виступає характеристикою оцінки певних досягнень, цінних для особистості.

Таким чином, інтерпретація відіграє важливу роль у становленні особистості, розвитку метапізнання себе та свого досвіду. Завдяки поясненню самому собі подій, думок, особистість формує цінність та повагу до себе. А це підтверджує той факт, що інтерпретаційні механізми мають вагомe місце у розвитку самооцінки, я-концепції та інших гіпотетичних структур особистості.

В заключній частині семінару учасники підкреслили значення наукової спадщини О. М. Лактіонова для розвитку психологічної науки та практичної роботи фахівців різних напрямів.

Науковий семінар - данина пам'яті видатному вченому Олександру Миколайовичу Лактіонову, своєрідний звіт співробітників, послідовників і учнів про розвиток його ідей, що набагато випередили свій час і визначають перспективи сучасних досліджень в галузі прикладної психології.

Відомості про авторів

1. Заїка Євген Валентинович, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної психології факультету психології Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна, м. Харків.
2. Казарова Ганна Миколаївна, кандидат психологічних наук, старший викладач Харківського торговельно-економічного інституту КНТЕУ.
3. Красильников Ігор Олександрович, кандидат психологічних наук, доцент, викладач Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського, м. Полтава.
4. Кривоконь Наталія Іванівна, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри прикладної психології факультету психології Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна, м. Харків.
5. Ліщина Наталія Володимирівна, аспірант кафедри загальної і диференційної психології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, Одеса.
6. Луценко Олена Львівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної психології факультету психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, м. Харків.
7. Матвієнок Лариса Іванівна, кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри психології та соціальної роботи Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України, м. Київ.
8. Мозговий Віктор Іванович, кандидат психологічних наук, доцент, докторант факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ.
9. Москаленко Вікторія Василівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної психології факультету психології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, м. Харків.
10. Павленко Валентина Миколаївна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної психології факультету психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, м. Харків.
11. Перепелиця Максим Іванович, випускник факультету психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, м. Харків.
12. Сачок Ксенія Миколаївна, студентка факультету психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, м. Харків.
13. Ситник Вікторія Володимирівна, аспірант кафедри психології Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України, м. Київ.
14. Сорока Анатолій Володимирович, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної психології факультету психології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, м. Харків.
15. Туренко Римма Леонардівна, старший викладач кафедри англійської мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, м. Харків.
16. Шаповал Юлія Олександрівна, учениця ХНВК №45 «Академічна гімназія», м. Харків.
17. Яновська Світлана Германівна, старший викладач кафедри прикладної психології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, м. Харків.
18. Ярош Ніна Сергіївна, викладач кафедри психології та педагогіки Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, аспірант кафедри прикладної психології факультету психології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, м. Харків.

Information about the Authors

1. Ianovska Svitlana, Senior Lecturer of the Applied Psychology Department, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv.
2. Kazarova Hanna, Candidate of Psychological Science, Senior Lecturer of Kharkiv Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics, Kharkiv.
3. Krasilnikov Igor, Candidate of Psychological Science, Assistant Professor, Senior Lecturer of Poltava Regional Institute of Postgraduate Teacher Education M. V. Ostrogradsky, Poltava.
4. Kryvokon Nataliya, Doctor of Psychological Sciences, Professor, Professor of the Department of Applied Psychology, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv.
5. Lishchyna Nataliya. Postgraduate Student at the Department of General and Differential Psychology, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Odessa.
6. Lutsenko Olena, Candidate of Psychological Science, Assistant Professor, Assistant Professor of the Department of Applied Psychology, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv.
7. Matviienko Larysa, Candidate of Psychological Science, Professor of the Department of Psychology and Social Work, Ukrainian State Employment Service Training Institute, Kyiv.
8. Moskalenko Viktoriya, Candidate of Psychological Science, Assistant Professor, Assistant Professor of the Department of Applied Psychology, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv.
9. Mozhovyi Viktor, Doctoral student, Department of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv.
10. Pavlenko Valentyna, Candidate of Psychological Science, Assistant Professor, Assistant Professor of the Department of Applied Psychology, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv.
11. Perepelitsa Maksim, Graduate Student of the Faculty of Psychology V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv.
12. Sachok Kseniya, Student of the Faculty of Psychology V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv.
13. Soroka Anatoliiy, Candidate of Psychological Science, Assistant Professor, Assistant Professor of the Department of Applied Psychology, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv.
14. Sytnyk Viktoriia, Postgraduate Student of the Department of Psychology Institute Training Public Employment Service of Ukraine Department of Psychology, Kyiv.
15. Shapoval Juliya, Seniors School №45 KhEEC «Academic Gymnasium», Kharkiv.
16. Turenko Rimma, Senior Lecturer Department of English V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv.
17. Yarosh Nina, Master of Psychology, Postgraduate Student of the Department of Applied Psychology V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv.
18. Zaika Evgen, Candidate of Psychological Science, Assistant Professor, Assistant Professor of the Department of General Psychology, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv.

Правила оформлення статей для фахового збірника «Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія Психологія»

Відповідно до постанови Президії ВАК України №7-05/1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань. Внесених до переліків ВАК України» при підготовці статей до фахового збірника слід дотримуватися таких вимог:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формування цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;
- список використаних джерел у транслітерації (література оформляється відповідно до вимог ВАКУ)

До редакції подаються паперова та електронна версії статті. Обсяг статті – 8 – 12 сторінок.

Електронна версія подається до редакції у форматах *.doc та *.rtf, яку необхідно надіслати на адресу: psychology_series@karazin.ua. Шрифт Times New Roman, 14 кегль, через півтора інтервали. Поля: зверху – 2 см; знизу – 2 см; ліворуч – 2 см; праворуч – 1 см. Папір – А4. В тексті статті **забороняється використовувати об'єкти WordArt, автофігури, кольорові діаграми та графіки, кольорові фотографії**. Усі схеми мають бути у форматі jpg.

Перед статтею подаються: УДК, назва статті, прізвище та ініціали - українською, російською та англійською мовами, електронні адреси; анотації та ключові слова - російською, українською та англійською мовами. Викладення матеріалу в анотації повинно бути стислим і точним (від 500 знаків і більш). Належить використовувати синтаксичні конструкції, притаманні мові ділових документів, уникати складних граматичних зворотів, необхідно використовувати стандартизовану термінологію, уникати маловідомих термінів та символів. **Використовувати для перекладу комп'ютерні програми заборонено**. Список літератури (оформлений відповідно до останніх вимог ВАК) та **транслітерація** цього списку (**латиниця**, а не переклад).

До статті також **окремим файлом** додаються рецензії та довідка про автора (вказуються прізвище, повні ім'я та по-батькові автора, установа, посада, науковий ступінь та наукове звання, контактний телефон та адреса) - **українською та англійською мовами**.

Структура текстового документу зі статтею, що подається до Вісника має бути наступною:

УДК	НАЗВА СТАТТІ (<i>тільки прописними буквами</i>) ARTICLE TITLE (<i>only capital letters</i>) НАЗВАНИЕ СТАТЬИ (<i>только прописными буквами</i>)	Прізвище І.Б. N.F. Surname Фамілія І.О. e-mail
		e-mail
	Назва та анотація українською мовою (<i>першою повинна бути анотація на тій мові, на якій написано текст статті</i>)	
	Ключові слова українською мовою	
	Назва та анотація російською мовою	
	Ключові слова російською мовою	
	Назва та анотація англійською мовою	
	Ключові слова англійською мовою	
	Текст статті	
	...	
	Література	
	1. Гришина Н. В. Психология конфликта / Н. В. Гришина. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2008. – 544 с. 2. Емельянов С. М. Практикум по конфликтологии / С. М. Емельянов. – 3-е изд. СПб. : Питер, 2009. – 384 с. 3. Купрейченко А. Б. Психология доверия и недоверия / А. Б. Купрейченко. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. – 571 с.	
	References	
	1. Hryshyna N. V. Psykholohyya konflykta / N. V. Hryshyna. – 2-e izd. – SPb. : Pyter, 2008. – 544 s. 2. Emel'yanov S. M. Praktykum po konflyktolohyy / S. M. Emel'yanov. – 3-e yzd. SPb. : Pyter, 2009. – 384 s. 3. Kupreychenko A. B. Psykholohyya doveryya i nedoveryya / A. B. Kupreychenko. – M. : Yzd-vo «Instytut psykholohyy RAN», 2008. – 571 s.	

Редакція залишає за собою право не друкувати статтю в разі невиконання вищевикладених правил

Наукове видання

**ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
імені В.Н. Каразіна**

Серія “Психологія”

Випуск 61

Збірник наукових праць

Українською, російською та англійською мовами

Комп'ютерне верстання: Севост'янов П.О.

Підписано до друку 28.12.2016 р. Формат 64x80/8.
Папір офсетний. Друк ризограф. Ум. друк. арк.11,35. Обл-вид. арк.13,2.
Наклад 100 пр.
Зам. №
Ціна договірна.
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна.
Видавництво.

Надруковано з готових оригінал-макетів у друкарні ФОП Петров В.В.
61144, м. Харків, вул. Гв. Широнінців, 79в, к. 137, тел. (057) 778-60-34
e-mail:bookfabrik@rambler.ru
Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.
Запис № 2480000000106167 від 08.01.2009